

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

III. évfolyam, 1. szám

Volume III., Issue 1.

2003. január – március / January - March 2003

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2003, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	5
Olvasók fóruma / Readers' Forum	6
Szerzőink / Our authors.....	7
Szerkesztőség / Editors	8
TÓTH, Miklós : Európa szép királynéja	9
Europa Gorgeous Princess	15
CSETRI, Elek : A románok magyarság-képe	16
Rumanian Perception of Hungarians.....	21
BÁNYAI, János : Közép-Európa kisebbségi nézőpontból	22
Central-Europe from a Minority Perspective	25
FARKAS, Flórián : Keerpunt in China - de assertief geworden draak	26
Fordulat Kínában - a magáratallált Sárkány	35
Turnaround in China - the Assertive Dragon	42
GÖMÖRI, György : Versek	50
FARKAS, Flórián : WORLD ECONOMIC OUTLOOK [2003/(1)]	52
Greater China	52
VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ [2003/(1)]	61
ÍGY ÍRTUNK MI	62
SZÖLLŐSY, Árpád : A MAGYAR SZELLEMI ÉLET SZOLGÁLATA NYUGATON	62
SZÖLLŐSY, Pál : EURÓPAI, PROTESTÁNS, MAGYAR, LIBERÁLIS	67
KIBÉDI VARGA, Sándor : AZ EMIGRÁNSLÉT LÉNYEGE ÉS SORSKÉRDÉSEI	75
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	80
ÚJ ATLANTISZ	81

Kedves Olvasó!

A most elkezdődött 2003-as esztendőre minden Kedves Olvasónknak sikerekben gazdag, nagyon Boldog Új Évet kívánunk!

Az elmúlt negyedévben kiadtuk a *Bibliotheca Mikes International* keretében Németh Pál: 'A keresztyén gondolkodás kezdetei – The Beginnings of Christian Thinking' című kétnyelvű kötetét.

Karácsony előtt kaptuk a következő örömteljes hírt Moldován Istvántól, az Országos Széchényi Könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár munkatársától:

Hosszas előkészületek után egy OSZK (Országos Széchényi Könyvtár <http://www.oszk.hu>) - NIIF (Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program <http://www.niif.hu>) - EMT (Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság <http://www.emt.ro/>) egyezmény alapján egy NIIF-től kapott szervert a héten sikerült kiszállítani és üzembehelyezni a kolozsvári Műszaki Egyetemen. A serveren a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) mindenkori állománya lesz megtalálható napi aktualizálással. A tükrözés célja, hogy az erdélyi magyar és az egyetemes magyar kultúra és tudomány iránt érdeklődő internetes felhasználó közösség könnyebben, gyorsabban hozzáférjen a MEK által szolgáltatott elektronikus dokumentumokhoz és egyéb digitális tartalmakhoz. A tükrözésen túl erdélyi partnerünk, az EMT vállalja, hogy a romániai magyar elektronikus dokumentum-állományt minél szélesebb körben összegyűjti, és a MEK rendelkezésére bocsátja további katalogizálás, feldolgozás és szolgáltatás céljára. Az új server december 19. este kb. 10 óra óta elérhető az alábbi címen:

<http://www.mek.ro/>

Az NIIF-től egy másik szervert is kaptunk, amelyet terveink szerint a pozsonyi műegyetemen fogunk üzembehelyezni 2003-ban.

Ezáltal reméljük, hogy a Mikes International kiadványai is könnyebben és gyorsabban elérhetőek lesznek.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör (<http://www.federatio.org/mikes.html>) idén szeptember 11 és 14. között rendezi meg a hollandiai Elspeet-ben immárom 44. alkalommal hagyományos évi Tanulmányi Napjait. Az idei Tanulmányi Napok címe **ÚJ ATLANTISZ**. A konferencia témáját lapunk végén közöljük. A Tanulmányi Napokkal kapcsolatos információkat folyamatosan bővítjük és közzétesszük a Tanulmányi Napok honlapján: <http://www.federatio.org/mikes3.html>

FONTOS FELHÍVÁS

Tavaly megállapodás született a Mikes International és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (az EPMSz-ről lásd az *'ÍGY ÍRTUNK MI'* rovatban Szöllősy Árpád és Szöllősy Pál cikkét) között, amelynek értelmében a Mikes International elektronikusan kiadja a Bibliotheca Mikes International keretében az EPMSz által az 1980-as években könyv formában megjelent négy nyugati magyar irodalmi antológiát, ú.m.: Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980; Nyugati Magyar Széppróza Antológiája, 1982; Nyugati Magyar Esszéírók Antológiája, 1986; Nyugati Magyar Tanulmányírók Antológiája, 1987. Az egyetemes magyar kultúra szempontjából ezen értékes és hiánypótló könyvek elektronikus kiadása rendkívül fontos, s ezért a Mikes International ezt egyik feladatának is tartja. A könyvek sajnos nincsenek meg elektronikus formátumban, tehát be kell őket gépelni. Az első kötet gépelését már elkezdjük, hét hollandiai önkéntes eddigi áldozatos munkája eredményeként a Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980 című kötet kb. fele már elkészült. A munka folyamatban van, de további segítségre lenne szükségünk. **Olyan munkatársak segítségét várjuk, akik a szöveget átgépelik számítógépbe, lehetőleg Microsoft Word-be. Kérjük azokat, akiknek erre lehetőségük van és erre a segítségre – akár egyszeri alkalommal, akár folyamatosan – készek, lépjenek kapcsolatba a szerkesztőssel.**

A Szerkesztőség

Hága, 2003. január 6.

Dear Reader,

We wish to all our Readers a very Happy New Year!

During the last quarter we published within the framework of *Bibliotheca Mikes International* the bilingual book of Pál Németh, entitled 'A keresztyén gondolkodás kezdetei – The Beginnings of Christian Thinking'.

We have learned with great joy before Christmas that a mirror site of the National Széchényi Library's Hungarian Electronic Library (<http://mek.iif.hu>) became operational in Transsylvania. This site can be reached at: <http://www.mek.ro>. We hope that this positive development will enhance the reach and availability of our publications, too.

The Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands) will organize its 44th annual Study Week conference in Elspeet, the Netherlands between 11 and 14 September 2003. Its title is **NEW ATLANTIS**. We will continuously update the site (in Hungarian) of the Study Week (<http://www.federatio.org/mikes3.html>).

The Editors

The Hague, January 6, 2003

Olvasók fóruma / Readers' Forum

Bespiegelingen over het boek 'The Beginnings of Christian Thinking'

In den beginne was het woord, en het woord was bij god, en het woord was god. Alle dingen zijn door het woord geworden, en zonder dit is geen ding geworden dat geworden is.

(Johannes 1)

Wat doen mensen als ze iets onder woorden brengen?

Het meest bijzondere dat wij kunnen bedenken: ze scheppen een wereld.

De beste illustratie van dit wonder levert het begin van het bijbelboek Genesis hoofdstuk 1. Daar lezen we dat god sprak en het was er. Volgens het bijbelboek Genesis is god het model en mensen zijn het tegenmodel; in werkelijkheid is het natuurlijk andersom. De schrijver denkt voor zichzelf een god, zoals hij zich de mensen voorstelt, zij het dan uitvergroot tot god. Hij komt op het idee van de met woorden scheppende god, omdat hem is opgevallen dat mensen iets doen met woorden, iets wonderlijks. Voor veel gelovige christenen is de omkering die ik zojuist voltrok bijna een blasfemie. Dat komt omdat ze opgevoed zijn met en door de bijbelverhalen als een historische gang van zaken. Het is natuurlijk niet echt zó gegaan zoals beschreven is; het is een reconstructie van het verleden in termen van een verhaal.

'The Bible tells a story' and 'The Bible is a Myth' are essentially the same statements.

(Northrop Frye)

Alle religies zijn religieuze erfenissen; de christelijke religie is dat ook. Al meer dan duizend jaar is het christendom in Europa de heersende religie. Het is niet uit de lucht komen vallen, maar gaat terug op de bijbel, zijn magna charta. De vraag of de bijbel en ook de religieuze Mythe van het Christendom in 'The Beginnings of Christian Thinking' werkelijk op deze wijze heeft gefunctioneerd, laat ik hier liggen. In elk geval beschouwt de christenheid tot op vandaag de bijbel als haar bron en verwijst zij ernaar voor haar legitimatie.

Waar we daarmee zijn uitgekomen, is toch een ander soort religie dan waarmee het christendom, als religieuze Mythe, begon. Of we haar nu als leerstelling, als Mythische verbelding van de 'overzijde' of als ritueel opvatten, is de mening hierover verschillend en ze wordt niet gedeeld door alle mensen. Je bent christen of je bent het niet, en zo ja, dit heeft tot gevolg je deelname aan en het onderschrijven van de christelijke erfenis in termen van kerkelijke leer en/of rite.

*Habe nun, ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin
Und leider auch Theologie
Durchaus studiert, mit heißem Bemühn.
Da steh ich nun, ich armer Tor!
Und bin so klug als wie zuvor;
Heiße Magister, heiße Doktor gar,
Und ziehe schon an die zehen Jahr
Herauf, herab, und quer und krumm
meine Schüler an der Nase herum –
Und sehe, daß wir nichts wissen können!*
(Goethe, Faust)

René Janssen
Den Haag, Nederland

Szerzőink / Our authors**BÁNYAI, János**

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára 1992 óta. A szegedi JATE vendégprofesszora. Főszerkesztője volt az Új Symposion (1967-69), a Híd (1976-1984) folyóiratoknak, valamint a Forum Könyvkiadónak (1983-87).

Professor and head of the Department of Hungarian Language and Literature at the University of Újvidék / Novi Sad (Yugoslavia) since 1992. Guest professor at the József Attila University of Szeged (Hungary). Former editor in chief of the journals 'Új Symposion' (1967-69), 'Híd' (1976-1984) and of the Forum Publishing House (1983-87).

CSETRI, Elek

A kolozsvári Bolyai Egyetemen doktorált 1949-ben történelemből. 1949-1986 között a kolozsvári egyetemen oktatott, közben a Történeti Intézet munkatársa is volt. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választják, és vendégprofesszor a budapesti ELTE-n. 1994-1998 között az Erdélyi Múzeum főszerkesztője.

Received his PhD in 1949 in history at the Bolyai University of Kolozsvár / Cluj / Klausenburg (Rumania). Taught at the same university between 1949 and 1986. During this period he was an associate of the Historical Institute. Became external member of the Hungarian Academy of Sciences and guest professor of the Eötvös Lóránd University of Budapest (Hungary) in 1990. Between 1994 and 1998 he was editor in chief of 'Erdélyi Múzeum'.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

GÖMÖRI, György

1956 óta él Angliában (1956-ban a forradalom alatt az 'Egyetemi ifjúság' című lapot szerkesztette). 32 évig tanított a Cambridge-i Egyetemen lengyel és magyar irodalmat. Jelenleg Emeritus Fellow-ja a Darwin College-nak. Magyarul és angolul publikál.

Living in England since 1956 (during the revolution in 1956 he was editor of the 'Egyetemi ifjúság' newspaper). Taught Polish and Hungarian literature at the University of Cambridge for 32 years. At present he is Emeritus Fellow of Darwin College. Publishes in Hungarian and English.

TÓTH, Miklós

Jogász, református teológus. 1949 óta Hollandiában él.

Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

TÓTH, Miklós : Európa szép királynője¹

Ma mindenki Európáról beszél. Ezalatt mindenki valami mást ért, rendszerint valami olyasmit, ami az ő érdekeit szolgálja. Bárhogy legyen is, Európa valamennyiünk tudatában van. Európa manapság sokak számára mindenekelőtt az Európai Uniót jelenti, amelyben több nyugateurópai ország összefogott a háború után azzal a céllal, hogy Nyugateurópa, azaz a vezető nemkommunista országok gazdasági erejét jobban egymásra hangolja a nemzetközi konkurenciában. Nem helytelen talán elgondolkodni azon, hogy ezek az országok milyen kényszerhelyzetben voltak akkor, mennyire szükséges volt számukra a gazdasági összefogás, miután Anglia, Franciaország és Olaszország elvesztette gyarmatait s Németországnak egy elvesztett háború után újra bele kellett tagolódnia a nyugateurópai népek közösségébe. Mindez történt a Marshall-segély után, amely nélkül Európa feltápáskodása sokkal nehezebben valósult volna meg, mint ahogy történt. Ez azonban végérvényesen felfedte azt aényt, hogy Európa Amerika nélkül nem tud létezni, bármennyire is szeretné ezt megtenni.

1945 novemberében Budapesten realizáltam magamnak először a két világháború által előállt új helyzetet. Amint Róma a Földközi Tenger partjain – az akkori legfontosabb világtenger körül - vetett alapot egy kiépülő hatalmi, gazdasági és általában egy új, átfogó kultúrvilág számára, úgy az Atlanti óceán két partjának egységében jelenik meg az új egész, amelyre az egész világ támaszkodik.

Mindazonáltal nem erről a politikai aktualitásról kell most, bevezetőben, elmékednünk. Európáról magáról szeretnék itt szólni mindenekelőtt – hogy később az ímént említett gondolatra visszatérjek - , nem mítoszgyártó módon, hanem a valóság sokrétűségéből kifejtve.

Európa a mítosz tengeréből szállt ki gyönyörű föníciai királynőként. Keletről jött, Libanonból, onnét úsztatott át egy bika hátán – aki Zeus volt - Krétára a görög és az egyiptomi kultúra találkozáspontjára. Az ebből előállt kultúrvilág – amely jóval később, a 15. században, Bizánc eleste után II. Pius pápától kapta az ‘európai’ nevet – a Földközi Tenger medencéjéből bontakoztatta ki bűbajos gazdagságát, hogy diadalútját Görögországba és onnét nyugat felé folytassa. A név ‘Európa’ valószínűleg a föníciai vagy az ó-asszír ‘ereb’ szóból származik és napnyugtát jelent. ellentétben az ‘acu’ szóval, ami napkeltét jelent (ebből származik az ‘Ázsia’ szó). Mindíg keletről nyugat felé, a nap járása szerint! Ez a világ rejtelmes útmeghatározása. Nem mintha a fordítottjára nem lenne példa vagy nem lenne példa északról délre és délről északra történő hatalmi és kultúrterjeszkedésekre. Mégis a legjelentősebbnek ezt a kelet-nyugati irányú mozgalmat tekinthetjük világtörténelmünk – mindenesetre a mi világtörténelmünk – számunkra meghatározó fővonalának. Ilyesmit csak retrospektív módon lehet megpillantani és kimondani. Gazdasági, hatalmi, kulturális mozgalom ez, amelyek szintézise kifejeződik a vallásos szimbólumokban, vallásos struktúrákban, amelyekben egy-egy kor, egy-egy nép, egy-egy ország, terület lakosságának a tudatvilága, a létben való elhelyezkedése, önnfenntartása, kifejlése válik láthatóvá. Vallás alatt én e szó demithologizált, általános emberi jelentését értem, amelyet így definiálok: ‘Vallás a sors reflexe, életuraló jelképek rendszere’. Ebbe belefér a vallásnak szokásos jelentése, de nem korlátozódik kizárólag arra. Nem azért mintha annak szokásos jelentésével nem értenék egyet, hanem azért, mert ha csupán annak tradicionális értelmére tekintünk, az elfedi számunkra annak valamennyiünk számára való sorsdöntő jelentését. Így szemléljük itt történelmünket. Tesszük ezt európai világunk és mai helyzetünk megértése céljából.

Hegel mondja, hogy a mi gondolkodásunk története a perzsákkal kezdődik. Bizonytalán így van ez és ezt mondhatjuk az Ószövetség vallási világára is. Ennek az utóbbinak nem abban van a nagy kultúrtörténelmi jelentősége, ami az maga magában, hanem abban, hogy abból, mégpedig annak ellenére, azzal szöges ellentétben, előállt a keresztyénség. A napjainkban magyar nyelvterületen többször használt zsidó-keresztyén kifejezés tehát helytelen. A keresztyénség, világunk meghatározó szellemi mozgalma, bárhogy nevezzük azt. Erre még visszatérek - Nos, a perzsa vallásnak az Avestában megszólaló Ahura Mazdája vonásai ott vannak Jahvéban, ahogy azt képesek vagyunk kihámozni az ószövetségi mítikus történet-kreációkból, amelyek nem a valóságot tükrözik, hanem az ‘üdv-történetnek’ nevezett céltudatosan kigondolt és összeállított mítoszvilágot ‘választott nép’, ‘ígéret földje’, stb. fogalmakkal és történetekkel, amint ezt teszik hasonló történetek mint pl. a Romulus és Remus-monda vagy a ‘Hunor-Magyar két dalia’ avagy napjainkban a dáko-román elmélet. Az Ószövetség vallásos világa a Perzsa Birodalom decentralizációja keretében Babilonból Jeruzsálembé visszatért volt elhurcoltak vagy oda kivándoroltak és azok utódainak perzsa szolgálatban álló kis csapata kemény perzsa katonai hatalommal végrehajtott kényszer-szervezése által rakódott rá a kánaáni – természetesen már különböző kultúrvilágok összefonódásából előállt - vallási és társadalmi elemekre, azaz az ottani

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2002. évi, 43. Tanulmányi Napok konferencia bevezető előadásának kiegészített változata. („Hogyan látjuk egymást – látjuk-e egymást (Közép)-Európában?”; 2002. augusztus 29. - szeptember 1., Elspeet, Hollandia.)

kultúrvilágra. Minde mögött láthatjuk a régi Közel- és Közép-Kelet továbbá Egyiptom különböző elemekből összeállt vallási világát. Láthatjuk a még keletebbre fekvő és azzal több ponton parallel gondolatokat tanító de attól alapállásában eltérő indiait, amely a bölcelet és a vallás szinte minden alapkérdését felvetette és azokat a maga eszközeivel gyönyörű írásokban megőrizve, megoldotta. A kínaiakról most nem szöveg, mert azok kívül álltak a mi kultúrvilágunk szempontjából jelentős fejlődésen. - A philosophia perennis, az örök filozófia, az emberi gondolkodás önismerete és az azzal complementáris egészet formáló theologia perennis, az örök theológia, egy összefüggő világ, - azaz általános emberi jelentésvilág - amely különböző kultúrvilágokban nyilvánul meg. Egymásra rakódó rétegek összefüggéséből áll elő és fejlődik szüntelen.

Kézenfekvő a kérdés, hogy mindennek mi köze van az 'Európa'-kérdéskomplexumhoz, amelyet bevezetendő ezen gondolataimmal terhelem meg a mit sem sejtő hallgatóságot.

Nos azért, mert az emberiség ázsiai és afrikai kultúrvilágai azáltal kaptak maradandó történelmi és számunkra ma is időszerű jelentőséget, hogy belefolytak az európai fejlődésbe s annak részévé lettek. Történt ez a görög kultúrvilág megtermékenyítő, mindent az emberi gondolkodás alapelemeiből konzekvens kritikával kifejlesztő közegén át a római hatalmi és jogrendszer által a jogot annak elvi alapelemeiből felépítő keretben. Ha nem lett volna a görög filozófia, ha nem lett volna Sokrates, Platon, Aristoteles és Plotinos (hogy csak őket említsem most), ha nem lett volna továbbá Római Birodalom és a római jogrend, akkor nem állt volna elő a mi kultúrvilágunk. Ez azonban nem volt elég. Ehhez a keresztyén vallás egzisztenciális kulcs-üzenetére – evangéliumára, örömmüzenetére – s annak az azt hordozó és terjesztő funkciójára volt szükség. A keresztyénség hozta először a világba a 'szeresd Istent és felebarátodat mint tenmagadat' parancsát mint általános (!) emberi erkölcsi alapkövetelményt annak minden embert emberi méltóságában egyenlően tekintő és tartalmát kibontakoztató univerzális, nem pedig partikuláris (nemzeti, törzsi, szűk vallási vagy osztály-) értelmében. Mindezt a János evangéliuma szavai szerint: 'Az Íge – a Logos, a világmindenség esszenciája, teremtő gondolata, a hellén-görög gondolkodás központi realitásként tekintett eleme – konkrét történelmi testet öltött!'.
A görög bölcelet az ismeretet az ismeretért önmagáért, annak ismeretéért kereste. Aristoteles szavai szerint: „Noésis estin noéseos noésis”, azaz: „az ismeret az ismeret ismerete”. Ez a kritikus, mindent kötelezően az emberi gondolkodás alapelemeire visszavezető és ezáltal minden emberre érvényes magatartás volt a döntően új a görög gondolatvilágban és maradt meg kultúrvilágunk meghatározó elemének. Ettől kezdve valami azért igaz, mert a gondolkodás szabályai szerint igaz. Csak az a döntő. A gondolat – a Logosz - a maga saját szabályai szerint legitimál. Ez – és csak ez – általános érvényű.

A görög bölcelet az ismeretet az ismeretért önmagáért, annak ismeretéért kereste. Aristoteles szavai szerint: „Noésis estin noéseos noésis”, azaz: „az ismeret az ismeret ismerete”. Ez a kritikus, mindent kötelezően az emberi gondolkodás alapelemeire visszavezető és ezáltal minden emberre érvényes magatartás volt a döntően új a görög gondolatvilágban és maradt meg kultúrvilágunk meghatározó elemének. Ettől kezdve valami azért igaz, mert a gondolkodás szabályai szerint igaz. Csak az a döntő. A gondolat – a Logosz - a maga saját szabályai szerint legitimál. Ez – és csak ez – általános érvényű.

Ez a gondolat- és az ebből kifejlődő értékvilág az egész emberiségre sorsdöntő hatással volt egy egzisztenciális életelvvel synkretisztikus egységbe olvadva, amely azelőtt egy szűk vallási körre vonatkozott, amelynek azonban a keresztyénség általános jelentést adott: az univerzális szeretet parancsában, amely az irgalmas samaritánus példázatából és az Utolsó Ítélet eszkatológikus drámájából tűnik ki a legjobban. Ezt jól szem előtt kell tartanunk! Ebből állt elő a keresztyénség, amely kultúrvilágunk központi vallási és erkölcsi motorját szolgáltatta és szolgáltatja mind a mai napig, mert ez hat különböző formákban és nevek alatt tovább a világunkban ma és ez fog hatni holnap is, mert az emberi természetünk alapstruktúrájából származik. Ez volt a döntő fordulat az emberi történelemben 2000 évvel ezelőtt és ez volt a lényegesen más minden előző világfelfogással és az ebből származó életgyakorlattal szemben ebben a vallásban, mely megváltoztatta a világot. Bölceleti gondolatok a vallásban hömpölyögnek tovább. Azáltal válnak társadalmi alkotóerőkké.

Ha ez a fúzió, ez a symbiosis a hellén és a kétezzer év előtti földközi tengeri, elemeiben részben ószövetségi referenciájú kultúrvilág között a keresztyénségben nem jött volna létre, ha azt a misszió és az államhatalom nem terjesztette volna, akkor Homeros egyféle Tinódi Lantos Sebestyén maradt volna a kelet-mediterrán kultúrkörben, akkor Platon és Aristoteles univerzális, világformáló gondolatok forrása helyett sétálva vitakozó elit-bölcseledők szórakoztató játékszere lett volna, akkor nem állt volna elő világunk úgy, ahogy előállt, akkor bizony nem mentünk volna fel a Holdra, nem léteznék az Egyesült Nemzetek emberi jogi alapokmánya (akárhányszor tapodják is meg azt azokat, akik leírták), nem lenne népjóléti törvényhozásunk, de nem lenne Európa, Európai Parlament és Európai Unió sem. – Naptári éveinket helyesen számítjuk Jézus születésétől. Ismétlem: ez európai teljesítmény, európai alkotás, európai történés.

Európa, a szépséges királynő így folytatta útját földrészünkön keletről nyugat felé metamorfózisain keresztül. Átalakította az európai népek kultúrvilágait azzá, amivé lettek. Közös nevezőre hozta őket. Integrálta a 'barbár' népeket egy közös alapszimbólumú és közös alapértékű kultúrvilágba. Vagy talán nem egybe? A szellem alaptermészetéhez tartozik és egyben ereje abban rejlik, hogy ellentétes elemek dialektikusan küzdenek benne. Ezt igyekeztem a Mikes Kelemen Köről írt két visszatekintésem címében mint a Kör jellemzőjét a horatiusi szóval kifejezni: 'Concordia Discors'. A monolitikus gondolkodás a szellem koporsója, amelyet az élő szellem maga tör szét.

1054-ben megpecsételődött az európai keresztyénség - azaz az európai kultúregész – kettészakadása Bizánc és Róma központokkal. (Az örmények, a koptok, a nesztorianusok, hogy most csak ezeket említsem példaként, kiestek a fejlődés fővonalából, amely Európában ment tovább.) A keleti és a nyugati keresztyénség, mindjobban eltávolodott egymástól, két külön hatalmi és két külön kultúrvilágban élt és él mindmáig ökuménikus együttműködési próbálkozások ellenére mind Firenzében 1439-ben mind napjainkban az Egyházak Világtanácsában mind a jelenlegi nagy római pápa kapcsolatteremtő kísérletei közepette az emberi szellem önmagával való konfrontálódásának egyik bizonyosságaként.

A keleti keresztyénség világa a misztikus élmények világa. Theológiája az első ökuménikus zsinatok körül forog. Ez a vallási világ – mely a konkrét hatalommal szinte mindig egy egészet képez és azt támogatja - egy nagy összefüggő és szorosan összetartó szolidáris egész képez. A keleti keresztyénség népei a nyugati világgal, mindenekelőtt a nyugati keresztyénséggel szemben állónak, mert az által veszélyeztetettnek, tekintik magukat. Ez a magatartás ezer éves élettapasztalatból származik. Ezzel mindig számot kell tartani a politikai lépések megítélésében minden állam esetében, amelynek keleti-orthodox háttere van még akkor is, ha – mint pl. a kommunizmusban – az állam maga formálisan az egyháznak ellene van. A ‘bizantinizmus’, a caesaropapizmus ezeréves beidegződés eredménye, amelynek eredete Nagy Konstantinnál keresendő s amely folytatódott és folytatódik a ‘Harmadik Rómában’, Moszkvában is és más országokban mind a mai napig. Ez nem lehet másként.

A nyugati és a keleti világ határa a Balkán félszigeten a Nyugat-Római és a Kelet-Római birodalom határa mindmáig. E tény ismerete nélkül a jelen Közép- és Kelet-Európa s a Balkán félsziget problematikája megérthetetlen. Hogy ez mennyire így van, többek közt világosan kitént abból a szakértelemhiányból, amellyel a nyugati világ politikusai az utóbbi évtizedek során a balkáni kérdéseket megközelítették. Ez a határ a Kárpátok keleti lejtőjén futott észak felé Lengyelország és a balti államok keleti határa mentén. Ma ez a határ nyugatra tolódott, amint mindenki, aki a Kárpátmedencében utazik, tapasztalhatja. Bárhogy legyen is, az Európai Unió esetleges kibővítése keleti határa a keleti keresztyénség nyugati határa.

A nyugateurópai világ a gyakorlat, a hatalom más formájának a világa mint amit keleten láttunk és látunk. A Földközi Tenger nyugati medencéje és az Atlanti Óceán partja más embereket, más gazdasági és politikai rendszereket fejlesztett ki magából mint a keleti. Bár az összetartozás gondolatát a keleti keresztyén világgal elvben őrizte, mégis a pápa központi szerepe erősebb lett a bizánci patriarchánál, aki a bizánci császári udvar árnyékában élt – ámbátor ez a gyakorlatban gyakran árnyaltabban érvényesült mint e megjegyzésből kitűnik - , míg. Róma attól távol, a Nyugat-római birodalom területén, a birodalom ‘eredeti’ fővárosában, a hatalmi és egyházi kristályosodási pont volt. A frankok, a germánok, az írek és az angliaiak világa bizony más volt mint a görögöké. Nagy Károly 800-ban Rómában nyugati császárrá koronáztatta magát a pápával és ezzel – minden politikai hatalma ellenére – elismerte a pápa fontos központi szerepét (IV. Henriknek ezen akkori realitás el-nem-ismerése miatt Canossát kellett járnia VII Gergellyel szemben), és ezáltal egyházpolitikailag is lehorgonyozta nyugateurópai birodalmát. Ennek a birodalomnak a jelentőségét többek közt napjainkban abból is láthattuk, hogy a Vasfüggöny grosso modo a nagykárolyi birodalom keleti határán futott. - Midőn pedig a közelmúltban az ezeréves Magyarországról, Lengyelországról beszéltünk, akkor arra emlékeztünk, hogy miként tolódott ki ez a nagykárolyi nyugateurópai vallási és államszervezési határ ezer évvel ezelőtt kelet felé. (Emlékeztetek itt Péter Lászlónak (London) 1981-ben Tanulmányi Napjainkon tartott és ‘Önarcképünk sorsunk tükrében’ c. kötetünkben (1984) publikált előadására ezzel a címmel: ‘Miért éppen az Elbánál szakadt szét Európa?’ és Herczegh Gézának tavaly Amszterdamban a Holland Tudományos Akadémiával karöltve megszervezett milleneumi előadássorozaton tartott előadására ‘Eastern Central Europe’, melyet a Mikes International-ben tettünk közzé (2001. október-december.) Manapság, amikor az Európai Unió kiterjesztéséről van szó, éppen erről az ezer évvel ezelőtt megvalósított terjeszkedésről beszélünk, hogy azt végre valahára egyszer valóságosan integráljuk az európai – értsd nyugateurópai - világ egészébe. Ez most talán megvalósítható, mert ma nincs e területtől keletre olyan mindent megsemmisíteni akaró nagyhatalom, mint volt a mongol, a török és a szovjetunióknak nevezett orosz birodalom.

Mellesleg szólva megkockáztatom azt a megjegyzést, hogy a Szovjetunió talán soha nem esett volna szét úgy, ahogy szétesett, ha Sztálin megértette volna, hogy a keleti keresztyénség területén kellett volna maradnia és nem kellett volna a nyugati keresztyénség országainak területére kiterjeszteni konkrét katonai és politikai hatalmát. A határok mindenekelőtt az emberek fejében vannak s ha a jogi határok az emberek fejében levő határokkal nem egyeznek meg, akkor a valóságos erők megkeresik a maguk útját. Ezt bizonyította többek közt 1956. Magyarországon, később Csehszlovákia és Jugoszlávia széthullása, a balti államok magától értetődő nyugati orientálódása, stb. - A történelem életünkben mindig jelen van, de annak könyvében fenomenológikus lényeglátással és élettapasztalattal kell olvasni. Ezt mi magyarok jobban tudjuk mint a nyugateurópaiak, mert számunkra a történelem egzisztenciális és véres valóság. Életünk a jelenből a multon át fut a jövőbe. Intellectualnek lenni többek közt azt is jelenti, hogy magamat el tudom helyezni az emberi fejlődés, az emberi gondolkodás egészében, annak összefüggéseiben; nem elvakultan, hanem tényszerűen, felismervén a paraleleket térben és időben bárhol, bármikor élt és élő ember-felebarátaimmal. Ezzel az európai együttműködés egyik kritikus pontját érintjük meg.

Eltérőleg a keleteurópai fejlődéstől, mely misztikus és hatalmi monolitikus egészében a világot megváltoztatni akaró aktív erőket magába folytotta, a nyugateurópai gondolkodás és életmagatartás aktív, irányba törekedett. Nyugateurópa, s benne a nyugati keresztyénség, világhódító, a világot megváltoztatni akaró egész. Ezt szolgálja minden az Egyház vezetése alatt, amelynek feje a pápa. Benne a középkor folyamán évszázadokig a filozófia – azaz a független, szabad gondolkodás - feladata az ancilla theologiae, a teológia szolgálóleánya szerepe volt oly módon, hogy az Egyház teológiáját igazolja. (Hasonló a szerepe a kommunizmusban is.) Az egyház pedig hatalmas erő, amely – a pápa személyében - végülis a császár és királyok felett áll azért, hogy a világot tettek által átalakító, azaz az Isten Országát e földön kiépítő keresztyénséget terjessze. Mindezt azokkal az erőkkel és képességekkel, amelyekkel a görög és a római világból rendelkezett és azokkal is, amelyeket az időközben integrált népek kultúrvilágából felvett és átalakított. Mindenesetre az Egyház hatalmas egyesítő funkciója következtében Nyugateurópa egy egészset mutatott. A nyugateurópai gondolkodás ezt a monolithikus magatartást azonban kevésbé tudta elviselni mint a keleti. A középkori filozófia és teológia egy folyamatos nagy harc képét mutatja önmagával, bizonyágaként annak, hogy az emberi szellemet nem lehet béklyóba verni. A Lélek fűj, ahová akar, e szavak általános értelmében. A társadalmi és a gazdasági élet dinamikája keresztül tört a megszabott határokon. Az önmagát megosztó, önmagát kihívó szellem dialektikus harcában önmaga ellen, mindúntalan megújulva tovább lép. Kitűnt ez Nyugaton a különböző 'eretneknek' tekintett csoportok fellépésében, különösen pedig – az első fontos törésponton - Wycliff szerepében, aki az egyházi központi hatalommal és tradícióval szemben döntő argumentumként a Biblia alapvető szerepére hivatkozott mégpedig a nép nyelvén – egy nem csupán teológiai hanem (egyház)politikai tett -, akinek tanaiért Husz lépett a tűzbe. Továbbá a renaissance-ban, majd a reformációban Luther, Kálvin és Zwingli munkájában, amely mellett nem szabad elfelejtenünk az unitarizmus önálló, független gondolkodást védő és erjesztő szerepét már csak azért sem, mert a magyarság ezen keresztül saját szálát fűzött az európai történelem szövetébe. (A tordai vallásszabadsági nyilatkozat az unitárius mozgalom nélkül soha nem jött volna létre.)

Míg mi magyarok élet-halál-harcunkat vívtuk a törökkel, addig Nyugat-Európa kiépítette a maga gyarmati és az egész világot behálózó kereskedelmi szervezetét, és az egyháztól mint olyantól nem függő, hanem azt hordozó kapitalista világát - amelyben, Max Weber tételét kissé variálva, a kálvinizmusnak fontos, de nem kizárólagos, szerepe volt. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az ú.n. gyarmatosítás úttörői a spanyolok és a portugálok voltak római katolikus egyházi támogatással, bármennyire feszélyezők is gyakran e támogatás konkrét részletei éppen úgy mint más gyarmatosításoké. Gyarmatosítás rendszerint nem lélekemelő körkép. A kálvinizmus szerepe később tűnt ki, midőn a polgárságból kiépült magánkapitalizmusnak megadta az általános etikai alapot, amely abban rejlik, hogy az ember Isten sáfára ebben a világban azzal a feladattal, hogy azt kiépítse, de nem a maga számára, hanem Isten dicsőségére. Ez a Soli Deo Gloria gondolat, amelyben azonban az ember nem az egyház uralma alatt, hanem önállóan áll Istennel szemben, akinek az országát, az ő dicsőségére építi.

Mindez nem történt volna meg – mint mondtuk -, ha nincs a kezdet a görög filozófiában, a római jogban, a keresztyénségben. Ami e gazdasági és kulturális fejlődésben, a gazdasági, kulturális, politikai elemeken keresztül és azok mellett döntő, az a szabad szellem kritikai munkája, az Copernicus, az Galilei, az Descartes, az Locke, az – a nagy kritikai fordulat az emberi gondolkodás egészében: - Kant, hogy csak néhányat említsek. Az emberi szellem dialektikus fejlődése íme így tárul fel szemünk előtt. Mindez Európa 'aus einem Guss'.

Ez ment tovább a francia felvilágosodásban és az abból előállt francia forradalomban. Ismert felfogás, hogy ez a mozgalom keresztyén-ellenes volt. Igen, szembehelyezkedett Franciaországban a római katolikus egyházzal, de az egyház, bármelyik egyház, nem egyenlő a keresztyénséggel. Ha nem lett volna évszázadok ígéhirdetése, naponkénti bűnvallása a liturgiában, az általános szeretet és minden embernek az utolsó ítéletben való egyenlősége evangéliumának a hirdetése – másszóval a görög szellemi gyökerekből táplálkozó kritikai és univerzális gondolkodás a keresztyénség alapkövetelményével - s ha nem lett volna a római jogban klasszikusan összeállt univerzális jogrendszer, akkor nem lett volna az a morális és jogi referencia-keret, amely az alapvető egzisztenciális értékek érvényét az emberek gondolkodásában magától értetődően garantálta. Ennek a szellemi fejlődésnek a következtében Európa nyugati részében a régi elavult, szétaprózódott jogszabályokat (Voltaire panaszkodott, hogy minden kis faluban vagy megyében más jogszabályokba ütközött) a francia Code-ok váltották fel és teremtették meg, hatásukkal Franciaországon kívül is, egyetemesen, a társadalmi és ipari fellendülés jogi kereteit.

Az ebből származó negatív társadalmi következmények Marx és Engels szociális-politikai mozgalmában keresnek kiegyensúlyozódást. Mit hirdet ez? A keresztyénség alapkövetelményeit. Most, a szovjet-kommunizmus összeomlása után nyugodtabban szemlélhetjük innét Nyugateurópából ezt a fejlődést a történelem nagy összefüggéseiben. Még mindig Európa kezdeti, a görög-római világból származó, etikailag a keresztyénségben formát kapott nyugat-európai ihletésű impulzusait tapasztaljuk meg. Mindez egy nagy vallásos mozgalom anti-vallásos jellege ellenére, különösen a kommunizmusban. A szocializmus Nyugat-Európában hatott igazán, mert ott megvolt a demokráciában és a gazdasági és társadalmi struktúrában az a relativáló közeg, amelyben az gyökeret verhetett és gyümölcsöt hozhatott. Magam a szocializmust – éppen úgy mint a

liberalizmust - mint a keresztyénség levezetett formáit tekintem. Ma is ugyanabban a keretben mozgunk, amely 2000 évvel ezelőtt vette kezdetét, csak a tényeket kell 'sine ira et studio' szemlélnünk. Ezzel nem mondom, hogy másként nem lehetett volna. De úgy lett, ahogy lett. Mi itt és most az alapvető történelmi mozgásra tekintünk. Mindenesetre a liberalizmusban és a szocializmusban világos lett az emberi szolidaritás parancsoló követelménye a megváltozott társadalmi és gazdasági helyzetben országhatárokon és formális vallási választófalakon keresztül. Ez a gondolat azonban már a keresztyénségben régesrég ismert volt mindenki számára. Ezért hatott. Azt újonnan megfogalmazott ideálokba öntötték az új mozgalmak.

A 19. század a nemzeti mozgalmak feltörésének az évszázada is. Új kihívások jelentek meg az európai sorsképben, amelyeknek a következményeit a 19. után a 20. és a 21. században tapasztaltuk és tapasztaljuk meg. Nemzeti államok állnak elő, nemzeti törekvések változtatják meg Európa és az egész világ képét. Üzleti szóval élve: 'megváltozott a piac'. Azzal pedig nem lehet vitatkozni. A 19. század a nemzeti mozgalmak évszázada. Magátólértetően emberi csoportok ki kívánnak fejteni a maguk módján, saját identitásuk, azaz a saját jelentésviláguk, saját méltóság-igényük szerint. Minden népnek megvan a természetes igénye a maga 'Sternstude'-jára. A már régen érvényesült francia nacionalizmus mellett megjelenik a német, megjelenik a pánszláv nacionalizmus különböző nemzetiségi formáiban, megjelenik a mi portánkon továbbá még a dákoromán mítosz által államteremtő ideológiai arcot nyert román nacionalizmus, stb. Magyarország olyan helyzetbe kerül mint Dél-Afrika az elmúlt évtizedekben. - Ha napjainkban Európai egyesülről szólnak, akkor újra törekszünk valami egységre, amely többé-kevésbé megvolt a Német-Római Birodalomban és az – ezer ellentéttel spékelt – nagyhatalmak összjátékában a Középkorban majd a westfáliai béke után és részben a bécsi béke eredményeként. Ennek vetettek véget a versaillesi 'békék'. Napjainkban 'Az eltűnt idő nyomában' önmagunkat keressük Európában, Nyugaton és Keleten. A történelem ismétli önmagát - szokás modani - azonban sosem ugyanúgy.

A 19. század nacionalista mozgalmi körítéseként e században megjelent a színen még egy olyan elem, amely addig a köztudatban nem játszott szerepet. - Ha valaki e század történelemkönyveit olvassa, nem, vagy csak kivételképpen, találkozhat Gobineau francia gróf nevével. Pedig ő volt az, aki elhintette a 20. század retteneteinek a magvát, metyelyét, fajelméletével. Ő találta ki, hogy egy zsidó 'faj' léteznék. Mintha mindenki aki magát így tekinti vagy mások által így tekintetik, egyenesen Ábrahámától és Jákóbtól származnék le biológiailag. Erről szó sincs. Az említett és egyéb bibliai alakok mítikus figurák és a velük való 'leszármazási' kapocs olyan, mint mikor mi Árpád apánkról beszélünk. Azaz reálsan semmi. Az ú.n. 'zsidó nép' fogalma theologiai - jelképes - kifejezés. Metafora. A 'faj' fogalma a biológiában ugyancsak homályos s talán éppen ezért hat tömegekre. Gobineau ötletéből állt elő Houston Stewart Chamberlain és Rosenbergen keresztül a nácizmus és Herzlen keresztül a cionizmus. Mindkét említett mozgalom félreértésen alapul. Következményeit láttuk és látjuk. Főleg az az elgondolkodtató, hogy előítéletből kiindulva vak, pusztító ösztönöket gerjeszt fel az emberben embertársa ellen megadván neki a látszat-felhatalmazást, hogy azokat az alapvető értékeket, melyeket 2000 évvel ezelőtt a keresztyénség belevit az európai történelembe, letörje. Számolnunk kell azzal, hogy ezek az őserők az emberi lélek legmélyéből feltörnek és feltörhetnek. Nem lehet elmennünk mellettük érdektelenül és helyükön kell tartanunk őket etikai értékvilágunk univerzális rendje szerint.

Amit itt próbálok elmondani, az az, hogy Európa egy kultúr világ, amely a történelem folyamán minden megrázkódtatása ellenére, sőt azokon keresztül, fejlődött és fejlődik ki.

Magában hordozza egész multját és ezáltal – mondhatnám - kitermelte és kitermeli saját betegségei ellen az antitoxint. Véres folyamat ez. Társadalmi sokrétű és végtelenül variált. Ily módon – néha nagy megrázkódtatások árán – önmagából mindúntalan új elemeket tud beleépíteni politikai és társadalmi világa egészébe.

Európa nem egyenlő a földrajzi Európával. Európa kultúr világ. Ez a kultúr világ – amint tudjuk és amint a fentiekben vázlatosan megjelöltük - az egész emberiség gondolatvilágát tartalmilag meghatározta és ma is alapvetően befolyásolja. Tette és teszi azáltal, hogy önmagát újra és újra kihívja, önmagát megosztja az emberi szellem belső törvényei és a maga hosszú történelme és értékvilága és ebből származó tapasztalatai szerint, ugyanakkor mindúntalan integrálja önmagát önmagában a thésis-antithésis-synthésis örök dialektikus lüktetése szerint. Az emberi szellem mindig önmagával találja magát szemben, önmagát kell legyőznie, hogy önmagát kifejthesse, megvalósíthassa. A kérdés számunkra az, hogy a sok belső ellentétében, amelyek történelme folyamán, de egy közös gyökérből fejlődtek ki, ez a közösgyökerűség létrehozza-e napjainkban az európai synthésist, az összjátékot, az egységet annak a jövőre szükséges formájában. Nem ok nélkül emeltem ki a gondolkodásbeli belső kultúr vonalakat Európában, ami vallás-vonalakat jelent. Kultúr világok vallás világok. - Ki-ki a maga világában él, abba zárkózik bele ösztönösen. Ugyanakkor az élet kemény keze azokat, akik ezekben a külön-külön létező kultúr világokban élnek, együttműködésre kényszeríti.

Önmagunk határtain túl kell lépnünk. Ez a közös feladatunk, amelyet megvalósítani gyakran nehezebb mint ezt kimondani.

Ebben az összefüggésben meg kell állnunk egy új elemnél Európánkban, ez pedig az iszlám megjelenése. Európa egységének alapja a keresztyénségben van mindmáig. A keresztyén értékvilág tartja azt össze, akár keresztyénnek tekinti valaki magát, akár nem. Különböző országokban más származású, más hátterű iszlám csoportok jelentek meg, amelyeknek az Európában való integrálódása közel sem egyszerű. Mindez komplex kép, amellyel komolyan kell foglalkoznunk már csak azért is, mert az utóbbi évek folyamán ez a problematika a napi politika demagóg síkjára került és mindenkit érint. A Mikes International-ben nem ok nélkül tettük közzé Németh Pálnak szakértő írását az iszlámról. Örülünk, hogy ő és Salha Falah itt vannak köztünk, hogy a kérdés néhány szempontját megvilágítsák.

E konferencia kissé bonyolult címe így hangzik: „Hogyan látjuk egymást – Látjuk-e egymást (Közép-) Európában?” Ez a kérdés vonatkozik mindazokra, akik a jelenlegi ‘európai’ periódusban szerepet játszanak. Félő, hogy ebben a nagy átkapcsolási folyamatban mindenki csak a maga érdekeit, multját, elképzeléseit viszi magával és alig-alig van illetve lesz szeme a másikra, annak a belső problémáira, a közös megoldásokra. Számítani kell arra is, amit az Egyházak Világtanácsánál tapasztaltak annak megalapítása után. Tudvalevő, hogy ez a szervezet azért alakult, hogy az egyházak egységét elősegítse. Az első következmény az volt, hogy a kölcsönös választóvonalak élesebbekké váltak. Az egységre való törekvés csak később manifesztálódott. Ezzel és hasonló reakcióképekkel számolni kell Európában is. Tovább folyik a különböző népek hegemonikus tendenciája – mint például a franciáké a németek felett, az angoloké a kontinens felett, stb. Ez mind előrelátható következmény. Középeurópa pedig még külön darázs-fészkek ezer és egy rejtett aknával és csapdával.

A probléma abban van, hogy mennyire képes Európa sok világocskái között egységet és együttműködést létrehozni, azaz önmagával küzdve önmagát legyőzni és ebből közös eredményt létrehozni. Látjuk, hogy mennyire nehéz ez az európai úgynevezett nagyhatalmak – amelyek időközben bizony középhatalmak lettek – között, hát még azokkal, akik kisebbek mint ők. Különböző struktúrájú, más-más vallási hátterű népek és szervezetek együttműködése kölcsönös megértésen fordul. Ezen a téren Magyarország például szolgálhatna – ha bárki is realizálná ezt magának - , elvégre ez az európai kontinens legrégebb folyamatosan fennálló (és Anglia után az egész világnak második legrégebb) alkotmányos parlamentáris országa. Évszázadokon át éppen ezért kompromisszumos ország volt, melyben ember az embert mindig megtalálta, ha nem uszította ez vagy az a külső hatalom vagy párt az egyiket a másik ellen. Gondoljunk itt a vallások együttélésének magyar történelmi példájára. Ennek legvilágosabb kifejezése Erdélyben jött létre, aholis a magyarság, amíg tehetette, a saját belső törvényei szerint élhette a maga különböző társadalmi, nemzeti és vallási elemek kiegyensúlyozásának megvalósítására törekvő életét. Torda csak Tordán, azaz Erdélyben születhetett meg.

A jelen mindenkit foglalkoztató folyamatában mindig annak a nagy vonalnak a kibontakozását kell látnunk, amelyről kezdettől fogva igyekszek beszélni. Aki csak a jelenségeket látja rovid távon, nem értett meg semmit az európai fejlődésből. Itt történelmi összeötvöződésről van szó. A mai nagy messzemenő együttműködési-mozgalomban, mint minden fúzióban, kinek-kinek pontosan kell tudnia, mit ér ő maga, mik az ő értékei, mit kell még tudnia, mivel kell még rendelkeznie, milyenek a többi ‘játékosok’ ‘belülről’, azaz a maguk belső szemlélete szerint, melyek az erős és gyenge oldalaik, ideáljaik, valóságos céljaik - és csak azután sorompóba lépni. Mert amint a sorompók – hogy e képet egy pillanatra tovább is használjam – leomlanak, nincs kegyelem. Akkor a piac kőkemény, vak és kegyetlen erői hatnak könyörtelenül. Valóban elég erősek a középeurópai országok gazdasági struktúrái és polgárai anyagi és szellemi kapacitás tekintetében arra, hogy ezt az erőpróbát az új ‘nyugateurópai’ környezetben kiállják? Ezt nyilván mások, akik közelebb állnak e témához ebben a pillanatban mint én, érdemileg jobban meg tudják ítélni. Bennem van szívszorongás, de végülis az Európai Unióba történő belépést Magyarország számára – bármikor is történjék az - mégis pozitív módon kell látnom.

Visszatérek most a bevezetőm kezdetén tett 1945-ből való elgondolásomra, hogy a világ jövőjében az Atlanti Óceán két partjára fog támaszkodni éppúgy mint a Római Birodalom a Földközi Tenger partjain állt elő és funkcionált. Az Amerikai Egyesült Államok Nyugat-Európát (azaz Angliát és Franciaországot szövetségeseikkel) két háborúban húzták ki a kátyúból, miután bebizonyította, hogy a saját maga által okozott problémáit nem képes maga megoldani. A második világháború után a Marshall-segély által a nyugat-európai országok lábára állhattak. Világos, hogy a világ gazdaságilag és katonailag legerősebb állama ma az Amerikai Egyesült Államok. Ennek az állam-szövetségnek a gyökere is Nyugat-Európában van. Talán nem helytelen az a gondolat sem, hogy érték- és szimbólumvilágunk alap-egysége következtében az Atlanti Óceán két partjának kell lennie a jövő bázisának. Ma Európának olyan szerep jutott mint Görögországnak a Római Birodalomban Krisztus születése idején. Akkor ott a hatalom Rómában volt, de Görögország szellemi jelentősége megmaradt. A kérdés, hogy Európa erre mennyiben lesz képes a mai elektronikus világban, melyben a ‘si vis pacem para bellum’ igazsága éppúgy fennáll mint 2000 évvel ezelőtt. A hatalmi központ napjainkban Európából Amerikába tolódott át. Amerikának, azaz az Egyesült Államoknak, azonban más a külpolitikai helyzete és érdekei mint a miénk, mások a belső dialektikus feszültségei, bár ezek a mi európai világunkban gyökereznek. Ez az utóbbi nyújtja azonban nekünk – és csak nekünk – az alapot ahhoz, hogy ezen Amerika

partnerei legyünk. Ehhez azonban egységesnek és erősnek kell lennünk. Másképpen nem lesz más a sorsunk mint folyamatos bukdácsolás.

Európa, a szépséges királynő keletről nyugatra ment. Ázsiából, a Kelet szellemi tartalmával megrakodva Európába, ott tündöklő ragyogásban kiteljesedve újra útra kelt, átúszta az Atlanti Óceánt és Észak és Dél-Amerika világába lépett, magával vivén kultúr-kincseit mint termékeny magvakat, hogy ott is elhintse azokat, hogy abból új kultúrvilágok nőjenek ki.

Ezek a kultúrvilágok – amelynél most mély sajnálatomra az indián elemtől el kell tekintenem, mivel az az egészben nem játszik lényeges szerepet – Európa kultúrvilágaiból álltak elő. Azok jegyeit is viselik magukon, de nem azzal az érési multtal, amelyet az európai kultúrvilágok esetében láttunk. Eddig elég sok példát hoztam a vallási világból. Különösen szembeeső ez éppen ezen a területen. Amerikában az alapjában véve fundamentalista egyházi tömegmozgalmak az irányadók, mert ezekből állt elő Észak-Amerika. Ez azonban egy nuanszírozatlan hozzáállást jelent, amelynek nem csupán teológiai, hanem társadalmi és politikai szinten is messzemenő következményei vannak. Egy történelmi és földrajzi értelemben magában álló világ be van zárva önmaga tükörtermébe. Egy ilyen társadalom egészéből hiányzik az a magátólértető viszonylagosság-tudat, amely az európai kultúrvilágokban általában kézenfekvő. Ez a görög 'hübris', a gőgös elvakultság melegágya. Ez valamennyiünk veszélye, amint a görög drámákból megtanulhatjuk. A multban Európában két világháború tört ki azért, mert vezető emberek csak a maguk világát látták és ismerték. Az ellentmondás, a másik oldal ismerete és az aszerint való cselekvés tesz egy államférfit államférfivá.

Sokmindenről nem beszéltem ebben a hosszúra nyúlt bevezetésben. Nem beszéltem európai irodalomról, zenéről, gazdasági életéről, társadalmi kérdésekről. Nem lehet mindenről szólni. Amit megkísértem, az az, hogy Európát a maga szellemi alapjaiból beleállítsam abba az óriási szellemi mozgalomba, amely évezredekkel ezelőtt Ázsiában kezdődött el, amely az emberiségnek elegendő meghatározó fejlődését mutatta fel. Ez a múlt, de ebből érthető meg Európa, e szépséges királynő további útja is keletről nyugatra, Amerikából Ázsiába. Ez azonban már külön előadás témája.

Mi magyarok pedig jegyezzük meg jól magunknak, hogy nekünk Európa más valami mint sok más népnek. Könnyű Európában magátólértetően élni, dolgozni és annak gyümölcseit élvezni, más azonban azért évszázadokon át vérrel, szabadsággal, vagyonnal és kemény sorssal áldozatot hozni. Magyarország Nyugat-Európa védőbástyája volt és a végvár szerepét tölti be ma és fogja betölteni továbbra is. Ez nem patétikus és még kevésbé demagógikus frázis, hanem ténymegállapítás. Ez adja meg jelentőségét függetlenül attól, hogy mások ezt látják-e vagy sem és függetlenül attól is, hogy ezt más népek is gondolják magukról. Mint minden népnek, úgy nekünk is önértéktudatunk és a magunk méltósága az alapvető belső bázisunk. Nekünk is ezt kell tudatosítanunk magunknak a magunk 1100 éves történelme tárgyilagos ismeretében és tanulságaival, és abból meríteni erőt a jövőre.

Europa Gorgeous Princess

According to antique myths Europa, a young Phoenician princess came to Crete swimming on the back of a bull, which was Zeus. A symbolic event. Crete was the meeting point between the Near and Middle East (among others influenced by Persian religious and metaphysical concepts), Africa (Egypt) and Greece, which produced the self-knowledge of human spirit in the Greek philosophy, granting the rules of mankind's thinking. These streams have been funnelled by the Roman Empire and Roman Law, which remained until now the basic structure of our 'Western' legal system. Christianity, with its main element of universal love based on the idea of equality of men, was (and is) a 'Greek' – i.e. European – movement (opposite to the narrow minded 'chosen people'-concepts of the Old Testament) unifying all these elements in a great existential, i.e. religious, evolution. This idea – considering everybody as our brother and sister - was, and is, continuously expanding over the whole world as from the beginning of Christianity until now. It determines the way of life of all of us. Love is our reaction on our creative self-realization. Out of this fact it is understandable, that the starting date of our calendar has been formed by the birth of Jesus Christ. Our moral values, including the UN Charter of Human Rights, are based on the Christian Gospel, the Happy News, Evangelium. Arisen out of the deepest structure of human nature this will also, necessarily, continue to determine human history in the future. – Human spirit develops along its own, dialectic way. We are aware of this in the European history and this is also continuing to manifest nowadays worldwide. Princess Europa traversed the Ocean and she is creating on the whole globe her network of values of European origin. In consequence hereof there exists a common mental basis between the two shores of the Atlantic Ocean, between America and Europe, which must be saved, filled with new elements and reciprocally and commonly strengthened also in future. (See also 'Mikes International', volume I, issue 1 p. 23.)

CSETRI, Elek : A románok magyarság-képe¹

Az egymással kapcsolatban lévő nemzeti közösségek tagjai leképezik szellemi életükben és közgondolkozásukban a szomszédos és távoli nációkat. A gyorsan globalizálódó s az érintkezéseket kiterjesztő világban - mely teleszórja képekkel és értesülésekkel fantáziánkat-szellemünket - még erőteljesebbé válik és még inkább egymásába szövődik a kölcsönös képalkotási folyamat.

Olyan régóta együttélő népek egymásról akotott képe, mint a magyarok és románok, hosszú évszázadok alatt alakult ki, és az idők folyamán sokat változott. Megalapozója a két nép közti emberi kapcsolat lélektani tényezője, sokszor az arra épülő tapasztalat. A hasonló kép igen lényeges, mert a jövő alakításának egyik tényezője. „A minden nép tükör” (Maurois) elve alapján az egymás iránti bizalom vagy bizalmatlanság, a másik fél tulajdonságainak és jellegzetességeinek ismerete vagy elképzelése (hite), a hiteles vagy torz tükör vetületének felmutatása az együtt-munkálkodás és közös jövő nem elhanyagolható tényezője. A kép lehet töredékes vagy rendezett, felületes vagy megalapozott, de mindenikünkben él-létezik. A cél az, hogy minél közelebb álljon az igazsághoz, mert ennek mértékében válhat az építőmunka szilárd alapjává.

A rólunk kialakított ábrázolás saját önismeretünk-önbecsülésünk-önbizalmunk tartalmát és körvonalait érinti. Történelmünk és művelődésünk értékei, a Zrinyi-féle „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”, Széchenyi „polgári erények”-ről vagy Bibó „nemzeti öndokumentáció”-ról szóló tanítása, a nemzeti teljesítmények sora, a romokból történő ismételt újrakezdés - olyan útravalóval látnak el bennünket, mely elegendő erőt ad a jelen emberének.

Noha akár a rousseai tulajdon rontó hatására, akár a polgári konkurrencia elvére gondolunk, minden esetben tekintetbe veendő, hogy az együttélés ténye, a felek közötti versenyhelyzet torzítja a valódi képet, de mindenképpen még negatívumaiban is tartalmaz olyan reális elemeket, amelyek nem elhanyagolhatók. Mindenképpen tekintetbe veendő, hogy a kép tagolt és mozaikszerű jellegű és történeti változékonyságú, sokban politikai meghatározottságú. Igazat kell adnunk Pataki Ferencnek, hogy „A magyarságkép nem egyszer és mindenkorra rögzített, állandó **ábrázolat**, hanem dinamikusan változó, mindegyre alakuló **folyamat**”. Ha olyan jeles alkalmakkor, mint 1848, 1956 és 1989, a világ érdeklődését hívtuk ki, az idő múltával a kisnemezeteknek járó mérsékelt érdeklődés az osztályrészünk. Természetesen ez nem mentesít bennünket attól, hogy ahol akár tudatlanságból, akár szándékos torzításból önértékünket-méltóságérzetünket sértik, kötelességünk vitatkozni és helyreigazítani.

Mikor kapcsolatunkat vizsgáljuk, a múltba tekintünk és a jelent mérjük fel, mindez elkerülhetetlen a jövőépítésben. A két nép közt dialógus folyik s az igazság kiderítéséhez közelítünk. Azért megállapításainkat és ítéleteinket bizonyítanunk kell, a tudatos ferdítést-hazugságot pedig nevének nevezni. A dialógus alapja tartalmában és módszerében volens-nolens az erkölcs és a tudomány.

Együttélés.

A helyszín és a tét: Erdély, a magyar-román érintkezés sokat vitatott provinciája. Szépségéről, csodálatos tájairól nemcsak az ittvalók, hanem az idegen látogatók is csak az elismerés hangján írnak. Mikor Móricz Zsigmond **Tündérkert**nek nevezi, nemcsak Erdély földrajzi gyönyörűségeit, lakosainak varázsát érzékelteti, hanem mesés változékonyságát, politikai Janus-arcát, ami sajátos történelmi, ütköző-helyzete mellett némely urainak kiszámíthatatlanságából is fakadt.

A különböző szemlélet, az egymásról alkotott kép mássága sokban az itteni népek múltjába nyúlik vissza. Függetlenül az erdélyi népek megjelenésének vitatott prioritásától, nem azonos azok múlt-hagyománya (élménye). Mert noha vitathatatlanul három etnikum: a magyar, román és szász lakta a magyar királysághoz tartozó, majd saját fejedelemségbe szerveződött területét, a vezetést 1848-ig a három natio: a magyar, a magyar etnikumú, de sajátos hagyományokkal-intézményekkel rendelkező székely és szász rend tartotta kezében, míg a románság háttérbe szorult és elnyomott, megtúrt státusban élt. Helyzetét nehezítette, hogy a nyugati kultúrkörhöz tartozó, katolikus vagy protestáns magyar és szász etnikummal szemben, a románság a kereszténység keleti, ortodox ágazatához tartozott és művelődésében-hagyományaiban is nagy szakadék választotta el a másik kettőtől. Különböző kultúrkörök találkozásáról, ellentétéről van szó. Mélyítette a szakadékot a gazdasági-társadalmi helyzet, az, hogy annak idején a román népesség csaknem kizárólag mezőgazdasági meghatározottságúnak tekinthető, míg a

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2002. évi, 43. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („Hogyan látjuk egymást – látjuk-e egymást (Közép-) Európában?”; 2002. augusztus 29. - szeptember 1., Elspeet, Hollandia.)

többiek nagyobb arányban éltek fejlettebb: városi és mezővárosi környezetben, s erősebb kézműves-kereskedői háttérrel rendelkeztek.

Bibó Istvánnak az a megállapítását, hogy a „nemzetek egymás között nem történelmileg kialakult határok szerint, hanem etnikai határok szerint határolódtak ma már el, vagyis leegyszerűsítve a dolgot, azt lehetne mondani, hogy Kelet-Európában az egynyelvű emberek összességéből tevődnek össze a nemzetek” - mintha Erdélyre szabták volna. Itt főleg a két kialakulóban lévő nemzet: a magyar és román emelkedett fel.

Az ébredező román értelmiség 1791-ben megkezdte harcát népe politikai emancipációja érdekében s igyekezett a feudális függőségben élő jobbágytömegeit is sorompóba állítani a magyar és szász birtokosok-patriciusok ellenében. Fegyvere az őshonosság és az ekkoriban már meglévő demográfiai fölény volt, amivel az uralkodó natiókkal feszült szembe. A harc 1848-ban tetőzött, mikor megszűnt a jobbágytság és megvalósult a személyi politikai szabadság és egyenjogúság. A magyar polgári nemzet-államban azonban a nemzetiségek törekvései csak részlegesen valósultak meg. Azért a román vezetőréteg tovább folytatta harcát, míg az 1918-as kedvező nemzetközi helyzetben el nem érte Romániához csatlakozást.

A kocka most már megfordult: a románból uralkodó nemzet vált, míg a szászszággal együtt a magyarság kisebbségi sorsba került és ebben a helyzetben maradt napjainkig, a következő nyolc évtizeden át. Az új történelmi sorsforduló után most a magyarságnak kellett vállalnia az elnyomott helyzetet, annak minden következményével együtt. Noha a Romániához csatolást kimondó gyulafehérvári gyűlésen autonómiát és szabad nyelvhasználatot ígértek az erdélyi magyarságnak, ebből semmi sem valósult meg, a betelepített román tisztviselői kar a magyart kiszorította állásából és tömeges kivándorlást idézett elő.

Erdélyt évszázadok óta több etnikum népesítette be, népesedési térképe leopárdbörhöz hasonlít, de az alkotóelemek arányai egyre inkább a románság javára változtak. A román politikai vezetés szemléletében azok a magyarok, akik az autonómiát hangoztatták esetleg etnikai alapon, egy ferde logika alapján olyan minősítést kaptak, hogy a Magyarországgal való egyesítésre törekcsenek. A romániai magyarság magára maradt s a **Beati possidentes** és a **Vae victis** elve alapján kiszolgáltatottá vált a többséggel szemben, gazdasági, művelődési és politikai pozíciói jelentős részét elvesztette („És ami maradt, egyre kevesebb” - írta Reményik Sándor). Annak az igazságnak a talaján, hogy a többségi nacionalizmus a veszélyesebb, a román megkülönböztető, diszkriminációs politika egyre mélyebb sebeket ejtett a magyarságon.

Az a politikai jelszó, hogy Erdély a románoké, a többség körében általánosan elfogadottá vált, a románok elleni régebbi magyar jogfosztások és „atrocitások” kerültek előtérbe s az a propaganda, hogy Romániában a múltban is megadták és a jelenben is messzemenően biztosítják a magyarok nemzetiségi jogait, míg Magyarországon az ottani románoknak korántsem.

Míg Ceaușescu Romániájában az egész magyarelles politikai mintegy jogos megalapozására azt hirdették, hogy milyen embertelen elnyomásban volt része a román tömegeknek 1918 előtt, könyörtelen asszimilációs politika folyt az elmúlt nyolc évtized alatt. A gazdaságpolitika, az iparfejlesztés jogára alatt százezres nagyságrendű betelepítéssel teljesen megváltoztatták Erdély etnikai arányait, a románosítás nyomán kisebbségbe szorították a városok magyar és német őslakosságát, új negyedek felépítésével megváltoztatták azok jellegét. A „románok missziója” jelszavával megjelenőkkel és támogatókkal szemben a kisebbségek teljesen kiszorultak az általuk lakott települések vezetéséből, befolyási övezeteiből s hazátlanokká váltak saját szülőföldjökön. Az adott súlyos gazdasági és politikai helyzetből nagy kisebbségek, így a nagyszámú zsidóság és több mint félmillió némettség (szászág és svábság) azt a következtetést vonta le, hogy Romániában lehetetlen tovább élnie és a tömeges emigráció útját választotta, amit az izraeli és nyugat-német kormány érték fizetett búsás pénzmegváltással könnyített meg.

Az adott helyzet a magyar tömegek kitelepítését is serkentette, amit a pártállam nacionalizmussal teltített hívei később politikai provokációkkal tápláltak (1990. márciusi marosvásárhelyi események, udvarhelyi Cserehát ügye, kézdivásárhelyi per, Funar kolozsvári polgármesteri tevékenysége stb.). Az erdélyi magyarság helyzetét és hangulatát Románia gazdasági nehézségei, lemaradása, a rossz politikai közhangulat, a megoldatlan nemzetiségi kérdés, az önazonossága megőrzéséért, nyelvhasználatáért, oktatási rendszere kiteljesítéséért folytatott harc kudarcai (magyar egyetem visszaállításának, kultúraönómia megvalósításának visszautasítása stb.) is rontották. Míg Magyarországra több ezer erdélyi magyar diák özönlött át, 1991-ben Marosvásárhelyen mindössze 14 magyar orvostanhallgató iratkozott az I. évre.

Végső fokon a magyarság 1989-es változásokba vetett hite illúzióknak bizonyult. A régi rend hívei megakadályozták, hogy alapkérdésekben (piacgazdaság kialakulása, esélyegyenlőség, autonómia, szabad nyelvhasználat, önálló magyar oktatási rendszer magyar egyetemen stb.) döntő változás történjék. A magyarság önazonossága, saját értékei megőrzése érdekében folytatott harcát a hivatalos román politika szeparatizmusnak nyilvánította és kudarcba fullasztotta. Jellemző és egyben szomorú példa, hogy a magyarság önazonossága megőrzéséért folytatott harcát még olyan román liberális elitet tömörítő lap,

mint a 22. vezércikkében az uralmi pozícióját elvesztett magyarság modernizmussal össze nem egyeztethetőnek nyilvánította (Horia-Roman Patipevici: Minoritati imperiale - Birodalmi kisebbségek). Olyan anyagi alapok hiányában, mint az államosított és visszakövetelt egyházi és közössági javak, a visszaállított, de pénzügyi alapokkal nem rendelkező egyesületek feltételei között az önálló kisebbségi politizálás és kulturpolitizálás nagy nehézségekbe ütközik. Csak a magyar állam támogatása teszi lehetővé kisebbségi intézményeink így is akadozó működését. Az évi két milliárd forintos támogatás lehetővé tette a nem engedélyezett állami magyar egyetemet pótolni hivatott Sapientia magyar magánegyetem működésének megkezdését. E tekintetben a Nyugaton élő magyarság és testvéregyházak nagy segítséget nyújtottak és némi gyogyírt a sebekre.

A németiség kiválásával Erdélyben új demográfiai és politikai helyzet jött létre: csak két nép - a román és a magyar maradt a porondon. A nacionalizmus „titkos fegyvere” - a centralizáció meghatározó tényezőnek bizonyult. Az erősen centralizált román nemzetállam koncepció, az egységet kisajátító ortodoxiával összefonódva meghatározó tényező maradt, amivel szemben a föderatív, regionális elképzelések, az „erdélyiség” gondolata nem valósulhattak meg, az itt feszülő erő kisugárzása nem érvényesülhetett, fölénye demokratikus, integrációs szintben is alig mutatkozott, hanem azok felett a román területi integritást, nemzet jövőjét féltő etnikai elv győzedelmeskedett. Erdély kiszolgáltatottá vált, mely az országos termelési, nemzeti jövedelmi átlaggal szemben kétszeres mutatókkal jelentkezett ugyan, de a juttatásokban, fejlesztésekben aránytalanul kisebb mértékben részesült. Ilyenformán az az elképzelés, hogy az ország előhaladásában Erdély a „gőzmozdony”, a fejlődést felgyorsító szerepét játssza, nem valósulhatott meg.

A románok magyarság-képe.

Témánk tulajdonképpen tárgya elkertülhetlenné teszi, hogy először az ellenpólusra, a magyarok románság-képére utaljunk. Azt megelőzőleg szomorúan azt kell leírunk, hogy egyikre is, másikra is inkább a bizalmatlanság egyelőre áthághatalannak látszó „berlini fala” a jellemző, felfogásukra annak légköre nyomja rá a bélyegét. A magyarság esetében talán arról is szó van, hogy az őt ért sérelmek, a betelepítés, a két nép közt nem valósult versenyhelyzet és esélyegyenlőség elmaradása, az együttlakó, de különösen regáti románokkal szemben bizonyos történelmileg kialakult előítéleteket táplál. Mindezt megerősíti, hogy Magyarországnak sikerült előbb jutnia, a kultúrában, gazdaságban, integrációban fejlettebb szintet elérnie, közelebb jutnia az európai értékekhez, struktúrákhoz.

Kezdjük talán azzal, hogy a XVIII. században számbalileg kisebbségbe került magyarságot különösen az 1784. évi Horea-féle felkelés, 1848-as román mozgalmak, az 1918-as hatalomváltozás és 1944 őszének véres eseményei, a férfilakosság masszív deportálása ma is bizonyos szorongással tölti el. A referens számára akkor nem volt világos, de később azzá vált egyik gyermekkori élménye. Az tudniillik, hogy Tordán (ahol akkoriban a lakosság 75 %-a magyar volt ugyan, de a város közelében feküdt a román mozgalmak egyik fellegvára, az Erdélyi Érchegység) azzal a mondással ijesztgették a gyermekeket, hogy „Vigyázz, mert mindjárt oláh világ lesz!”, amivel a román betörésekre emlékeztettek. Keserves volt olvasni a román történelemkönyvekben a magyarokat illető számos inzultust, pejoratív jelzőt, megbélyegző értékelést (őseik Ázsiából jöttek, a magyarok a mongolok egyik törzse, barbárok, kegyetlenek voltak, nyereg alatt puhított húst ettek, történelmük folyamán a románok mindig legyőzték őket, ugyanakkor a magyarok elnyomóik voltak).

Holott a magyarok bizonyos fölényrel néztek a románokra. Íjfalvy Sándor, nagy reformkori emlékirónk a hűbéri korszakra emlékezve írta: „Magyar jobbágy - veszekedő társ, román jobbágy - túrós bődön, cigány jobbágy - repülő jószág”. S ebben a román paraszt fejletlenebb, pásztorkodó, juhtenyésztő voltára célzott. A fejlődésbeli ütemkülönbség miatt a románok kultúráját is fejletlenebbnek, az ortodox vallást primitívebbnek („Erdély civilizációja 100 évvel jár a Regáté előtt” - véli ma is a kézdivásárhelyi magyar munkás), a román nép egészét „balkánibb”-nak tekinti. A képhez hozzátartozik az is, hogy a betelepülteket, különösen az oltyánokat, általában a „délieket” „neveletlenek”-nek, „zajosabbaknak”, „ravaszak” tartja. Mélyen érinti a magyarokat az is, hogy a magyar nyelv használata az egykori eltiltás szintjét meghaladja ugyan, de nem vált hivatalossá. Ezt valamennyire ellensúlyozza, hogy a magyarok szemében a román „meleg” és „kommunikatív” nép, ugyanakkor vendégszerető és jószívű, demográfialag szaporább.

Mint ahogy az együttélés során sok gond és konfliktus adódott, a románokban kialakult magyarság-kép sem a legkedvezőbb. Akármilyen is legyen az, kétségtelen része annak a szemléletnek, válasz arra a kérdésre: Hogyan lát benünket a világ? A rólunk alkotott román szemlélet kialakulásában a sokévszázados magyar uralom és a jelenkori manipulálási fő erők. Abban a román mondásban, hogy „A törvény, nem lehet vita tárgya” (Ce-i e lege, nu-i tocmeala) eredete minden bizonnyal még az Osztrák-Magyar Monarchia korára, a jogállamiság időszakára nyúlik vissza. De érvényességét napjainkban a köztulajdonnak a pártállamra visszavezethető lefitymálása a korrupció, erdőlopás elterjedéséhez, sőt a tulajdonjog megkérdőjelezéséhez vezetett. Megnyilvánulása a magyar egyházi javak visszaszolgáltatásának elutasításában is jelentkezik

(Ha a románok 35-en vannak egy osztályban, a magyarok meg csak 15-en, miért adnák vissza az épületet a magyaroknak?" - kérdezi a román munkás).

A románság többségének magatartását a „magyar veszély” tudata határozza meg, amit nemcsak a jobboldal, hanem a hivatalos román politika is táplál (román közvéleménykutatás szerint a románok 44,6 %-a a magyarokat veszélyesnek tartja Románia jövőjére nézve). A román politikai publicisztikában erősen elterjedt az a felfogás, hogy a magyaroknak adott engedmények romániai Koszovóhoz vezethetnek. Ezzel szemben román demokrata gondolkodók rámutatnak, hogy a magyarok mozgalma nem insurreccionális-típusú, hanem törvényes-alkotmányos eszközökkel folytatott küzdelem.

Noha a versenyhelyzet őt is érinti, kétségtelen, hogy az egyszerű román polgár a magyart szomszédjain és munkatársain át szemléli, azért felfogása kedvezőbb a vezetőrétegénél. A régi magyar uralomra, Észak-Erdély Magyarországhoz történt visszacsatolására, a „magyar atrocitásokra”, magyar revizionizmusra vonatkozó propaganda erősen gyengíti, adott esetben elnyomja a román közember magyarokkal való együttműködésre irányuló életérzését, törekvését, érzékenyét, ha nem ellenségessé teszi a kisebbségi-nemzetiségi követelésekkel szemben, negatív képalkotás irányába befolyásolja. A média, az ortodoxia azt a gondolatot ébreszti fel benne, hogy a „birodalmi”, „császári-királyi kisebbség” arogáns, elégedetlen, követelőző, veszélyes a román államra, családjára és rá is. Itt nem az a kérdés: a felfogás mennyire igaz, hanem az, hogy milyen széles körben elterjedt.

Hasonló koncepcióban a magyar nyelvhasználat a román államot, a román egységet, az egységes Romániát veszélyezteti. A román elit ellenségképe olyannyira rányomja bélyegét a román közvéleményre, hogy március 15. megünneplését, a magyar Himnusz elhangzását vagy zászló kitűzését, magyar konzulátus megnyitását provokációnak tartja. Felfogásában a kisebbségi jogok „privilegiumok”-nak minősülnek s megadásuk, engedélyezésük, biztosításuk helyett, inkább a még meglévők kiiktatása szükségeltetik. A jobboldal hatására a legtöbben a „többség demokráciája” elvére helyezkednek, s politikai-jogi megindoklásuk szerint a kisebbségnek követelésekhez nincs joga, mert „Román kenyéret eszik.”

Az ellenséges beidegzésekben történelmi gyökerek és jelenlegi értelmiségi állásfoglalások is érvényesülnek. A románság magyar nemzetképét illetően Köpeczi Béla mutat rá annak politikai, társadalmi és kulturális eredőire, amennyiben a román értelmiség 1791 óta politikai emancipációra, tömegeik jobbágság alóli felszabadulására törekedett, ugyanakkor azonban kulturájában bizánci meghatározottságú volt. A vonal azzal folytatódott, hogy a XIX. századi román irodalom nagyjainál, így George Baritinál a magyar államnyelv bevetése „a román nemzetiség megsemmisítésével” egyenlő, a legnagyobb román költőnek minősülő Mihail Eminescu alapkoncepciója pedig az: a magyarok mindig elnyomták a románokat.

Nem kedvező a bánási származású, magyar műveltséggel is kapcsolatban lévő, de erősen bécsi befolyás alá kerülő Ion Slavici véleménye sem. A magyar nemzeti jellegről beszélve szerinte magyar állam csak Mohácsig létezett. A magyarok különállását ázsiaiáságukból következett, amely ezer éven át ellenállt az európai befolyásoknak. Az ázsiaiáság olyan alaptulajdonságokban jelentkezik, mint a gazdag fantázia, a túlzott buzgalom és érzelmi végtelenség. Igazi értéket csak Petőfiben és Aranyban lát, a magyarok a tudományban kevés eredményt mutattak fel, zenében a nem-magyarok (Liszt, Reményi) tünnek ki, a művészetekben legfeljebb Munkácsy jelent reménységet. Szerinte a magyar „politikus nemzet”, liberalizmusa viszont a magyarosítást szolgálja, alkotmányában a magyaron kívül nem ismer el más politikai nemzetet. A kiegyezés a nemzetiségek politikai mozgalmát erősíti és ez a Monarchia széteséséhez és Magyarország megszűnéséhez fog vezetni.

Mikor ezeket leírjuk, nem feledkezhetünk meg Slavici békés együttélést hirdető, közmondásossá vált türelmi magatartásáról. (Renate Weber idézi Slavici szavait, amire anyja tanította: „Ha útközben románnal találkozol, ’Buna ziua!’-val köszönj, a magyarnak úgy, hogy ’Jó napot!’, míg a németnek mondjad: ’Guten Tag!’. Mindenikük egyéni megítélése, hogy úgy köszönjön, ahogyan jónak látja. A te dolgod az, hogy függetlenül attól, hogy azok miként cselekszenek, te a magadét képviseld.”)

Slavici külön foglalkozik a magyarok és románok közti különbségekkel. Szerinte a magyar nyelv monoton, a román ellenben harmonikus, könnyen érthető. Mindkettő gazdasági életében érvényesül a zsidók kizsákmányoló politikája. Elfogadja, hogy Romániában él a fanariota örökség. Ami a jövőt illeti, a magyarokat így jellemzi: „elegendő termelőerő, viharos érzelmek, erős akarat, energia munkában és erőteljes nemzeti magyarságtudat.” A románok és magyarok szemben állnak ugyan egymással, de van remény a kiegyezésre, mert „Keleten a magyarok egyedüli természetes szövetségese a **román nép**.” A nagypolitikában Slavici a föderatív Habsburg Monarchiát részesíti előnyben.

A nacionalizmusok első világháborút megelőző felerősödése idején Ady Octavian Gogához közeledett. A találkozás előtt román költő-kollegája cikket írt: „Anakronizmus: a magyar nemzeti kultúra” címen. Az egyre inkább Nagy-Románia

ideológiájában gondolkodó Goga következtetése az, hogy Petőfi, Arany és Madách óta a magyar irodalom elvesztette nemzeti és militáns jellegét és a zsidók kezébe került, a „dekadencia hangulatát” terjeszti. Ady ellenben a modernizmus, sőt az internacionalizmus mellett állott ki és kijelentette, hogy nem cserélné el a magáét Goga lelkiismeretével.

Azért szántunk olyan bő teret az előbbieknél, mert főleg Eminescu és Slavici voltak azok, akik a románok magyarságképét a jelenkorig kialakították. Az általuk hangoztatott magyar tulajdonságok: az ázsiaiáság, elnyomó, gyarmatosító szerepük mellett olyan pozitív vonások, mint a nemzeti öntudat, szorgalmas-dolgos voltak mind megtalálhatók a jelenkori román ideológiában. Az ismert nevek közül Plesu mérsékelt álláspontot képvisel, de Berza szerint a magyar nem kulturnép, tőle nem tanulhatott a románság, Cioran szemében pedig a magyarok zsarnokok. Noha a szélesebb román közvéleményben a magyarok rossz tulajdonságai közül sok elevenen él, mégis a magyarokat szorgalmuk, öntudatuk, szervezettségük elismerése mellett nyugatibbnak, kevésbé balkáninak tartja.

A magyar nacionalizmus megítélésében a román politikai vezetőréteg véleménye megoszlik. A szélsőjobboldalról (Corneliu Vadim Tudor, Gheorghe Funar és társaik) nem beszélve, az un. szocialisták álláspontja a erdélyi magyar kérdés megoldása iránt elutasító, legjobb esetben ingadozó. De még a nyitottabb A. Manciu-Pippidi szerint is Antall József és Orbán Viktor felfogása, hogy ők „az összes magyarok miniszterelnöke”, valamint a magyar kisebbség önkormányzati törekvése nacionalista-revizionista jellegű (itt a véleményalkotásban a téves információ is szerepet játszik). Ellenben Gabriel Andreescu elrettentő példaként aposztrofálja 48 román egyetem rektorának egységes állásfoglalását az önálló magyar egyetemmel (Bolyai Egyetem visszaállításával) szemben, de méginkább azt, hogy a bukaresti, kolozsvári, temesvári és nagyszebeni egyetemek jogi karának dékánjai még azt a kormányrendeletet is diszkriminatívna és törvénytelennek nyilvánították, amely a magyar-német közös egyetem felállítását tette volna lehetővé. A magyar egyetemiéknél az az elképzelése is megfiúsult a szenátus - egyetemi autonómiára hivatkozó - ellenállásán, hogy a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen párhuzamos, egyenrangú, külön román és magyar tagozatot alakítsanak ki. Mikor a közigazgatási törvény reformjának vitája folyt és a román mellett a magyar nyelv használata is felmerült a románok úgy vélték, hogy az egységes nemzetállam koncepciója sérül és az a magyar nyelv elsajátítási kényszere miatti félelem uralkodott el. Más románok viszont 1989 után nyilvánosan is megszólaltak magyarul.

A román közvéleményben élő magyarság-kép kutatásokon-vizsgálatokon alapszik ugyan, de inkább sztereotípiák sorozata, azért van, aki megkérdőjelezi annak hitelességét.

Tisztuló égbolt ?

Kétségtelen, hogy ha nem is erőszak formájában, de a magyar-román konfliktus létezik és az erdélyi kérdésben csúcsosodik ki. Nem tudunk a jövőbe látni, azzal a futrológia foglalkozik. Témánk nem követeli ugyan meg, de azért nem árt néhány szóban a megoldások felől elgondolkodni.

A nacionalista áramlatok a múltban mindkét oldalról egymás etnikai beolvasztásában, az asszimilációban keresték a kivezető utat. Manapság is a magyarok asszimilálásának jeleivel találkozunk. Megítélésünk szerint a XXI. században, a nemzeti öntudat feltételei között ez nem lehet megoldás. Vannak, akik a francia-német megegyezést tekintik példaértékűnek az erdélyi magyarság számára. Noha a megegyezés szükségességének tényét az erdélyi magyarság elismeri, mert ez véget vetett két nagy nemzet hosszú idő óta tartó ellenségeskedésének, ugyanakkor visszautasítja a francia nemzetállam koncepció elvét, amely egyszersmind rátette a pontot az elzász-lotharingiai németiség évszázados beolvasztása, önazonossága elenyészése folyamatára. Az ottani végkifejletet megkönnyítette, hogy a német és a francia etnikum azonos kultúrkörhöz tartozott. A balkáni fejlemények azt mutatják, hogy nemcsak az etnikai, hanem a kulturális különbözőségek is nehéz helyzet elé állítják a politikát.

A kérdés számunkra továbbra is nyitott marad. Úgy tűnik, hogy bármennyire is időigényes, a magyar-román vitára megoldást csak a közgondolkodás, mentalitás megváltozása hozhat. A nacionalizmus, nemzeti kizárólagosság meghaladásával, türelmi magatartással, a másság elfogadásával, egymás elvárásainak tudomásul vételével és demokratikus megoldásokkal juthatunk előbbre. Bármennyire is lejáratott a fogalom: jó értelemben vett „átnevelésre” van szükség, amiben az iskola, de méginkább a médiák az eszközök. Ha a gyerekeket nemcsak a saját, hanem a másik etnikum igaz történelmével, művelődésével és hagyományaival megismertetik, más kép alakul ki benne. S ha a sajtó, rádió, de főleg a legjobban ható televízió ugyanezt a célt szolgálja, mindkét etnikum, a magyar és a román egyaránt később lesz a megértésre és fogékonyabb a megegyezésre. Mindez időbe telik, de minél hamarabb lépünk - annál közelebb jutunk a célhoz.

Egy biztató mozzanatra gondolunk. 1940. március 15-ét írunk. A kolozsvári magyarság tömegesen igyekezett a Monostori-úti magyar konzulátus épülete elé, ahol hatalmas magyar zászló lengett. Arrafele tartott ünnepi viseletben két székely legényember

is. A határőri hagyományoknak megfelelően zöld nadrágjukon piros alapon ezüst gombot viseltek. Az utcán sétáló román rendőr előtt ez a magyar nemzeti színek, a piros, fehér, zöld benyomását kelthette, mert megállította őket, elővette biciskáját és levágta az ezüst gombokat... Több mint hat évtizeddel később, 2002. március 15-ét ünnepeltük. A kolozsvári Szent Mihály plébánia-templomból rendőri fedezettel többezres tömeg vonult feltűzött nemzeti kokárdával a Biasini-szálloda, a Petőfi-emléktábla felé, élén hatalmas magyar zászlót lengető fiatalokkal. A politikai előrelépés tényét csak egy kellemetlen momentum zavarta meg: a Biasini-épületen román és angol nyelven két úszító emléktábla azt a hazugságot kürtölte világgá, hogy a magyarok 48-ban 40,000 románt gyilkoltak meg. Funar polgármester táblája figyelmeztetés: a megbékélés útjába elszánt erők sorakoznak fel. Ugyanazon az alapon álló Motiu kolozsvári szenátor így érvelt: „Hogyhogy jogokat adjunk a magyaroknak, mikor ők egy rákfene az ország szent testén? Ki kell írtnunk, nemhogy jogokat adjunk nekik.”

Ha a demokrácia annyit tesz: „nem félni” - mindkét oldalnak van elég teendője. Hiszen, ha a bibói tétel szemszögéből vizsgálódunk, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a magyar és román nemzeti értelmiség egyaránt „nemzethalál”-tól fél, azaz a környező szlávságban vagy egymásban való felolvadás félelme szorongatja. „Ez magyarázza szenvedélyes szembefordulásukat, aminek hatása mindmáig nem enyészett el, s befolyásolja a két nemzet viszonyát, akadályozza az egymás létébe való belenyugvásból fakadó békességet” - állapítja meg Makkai László, aki „Magyar-román közös múlt” címen közös kötetet szentelt a kérdésnek.

A romániai magyar politikai programokban Romániát illetően a túlzott központosítás megszüntetése, az autonómia, regionalizmus eszméi merülnek fel s a román demokrácia törekvése, hogy hasonló gondolatoknak márcsak a pusztá felvetése kapcsán az irányadó média az ország integritása elleni támadást lát és bírósággal fenyegetőzik. Mintegy megerősítve azt a feltevést, hogy a régi rend híveinek a menedékhelye, „titkos fegyver” a centralizáció, az egységes nemzeti állameszmény. A helyzetet a centralizációval szembenálló Sorin Mitu „Illúziók és erdélyi valóságok” című cikkében így értékeli: „Amíg a központosított állam nem vonul vissza a gazdasági életből privatizálással, a helyi közösségek életéből pedig a decentralizáció révén, s nem tűnik el az emberek fejéből az emancipáció elfogadásával az állami kollektívizmus gyámságának eszméje - Romániának nem lesz föderációra alkalmas Erdélye és megmarad általános, egységes és nemzeti szegénységében.”

Az autonómia persze felveti az etnikai kérdést is, ami elkerülhetetlenné teszi a magyar-román dialógust. A megbeszéléseken mélyre kell hatolni a szerteágazó kérdés-sorok vizsgálatában, az erkölcsi tisztaság, a teljes őszinteség és kölcsönös bizalom légkörében kell a tárgyalásokat folytatni, hogy a demokrácia, modernizáció és európaiság színvonalára és megoldásaira juthassunk. Az erdélyi népek, magyarok és románok igazságai érdekében.

A tárgyalások és megoldások színfalai mögött mindenképpen jelen lesz az egymásról kialakított kép is.

Rumanian Perception of Hungarians

In this paper - presented at the 43rd annual ‘Study Week’ conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands) held between August 29 and September 1, 2002, in Elspeet, the Netherlands with the title: HOW DO WE SEE EACH OTHER – DO WE SEE EACH OTHER IN (CENTRAL-) EUROPE? - Professor Csetri examines in great detail how the Rumanian population perceives Hungarians. In order to give a well-balanced picture, he also presents the other side of the coin and goes back to the historic roots that determine the self-image and the image of the other of the two major autochthon nations of Transsylvania, the multi-ethnic and multi-cultural part of today’s Rumania.

Then the present situation is analyzed. Both images are mixed, loaded with both real and perceived atrocities, and positive aspects. The current political, economical situation in Rumania - i.e. centralized nation-state paradigm, centralized and practically fully nationalized economy, that are the sources of great political instability and economic difficulties - are major obstacles on the road for peaceful coexistence.

The author concludes the paper with a search for a solution. He points to the historic franco-german pact that could serve as starting point. Although he acknowledges the difficulties of such a pact between Hungarians and Rumanians due to their different cultural background (while Hungarians belong to the Western Christianity, i.e. Protestants and Roman Catholics, Rumanians are mostly Eastern Christians, i.e. Orthodox) there are a couple of positive developments that make him very cautiously optimistic.

BÁNYAI, János : Közép-Európa kisebbségi nézőpontból¹

A nyolcvanas évek közepén, akkor úgy tűnt fel, váratlanul, Európa közepén értelmiségi körökben Közép-Európa fogalma újra híressé vált. Beszélni kezdtek róla Varsótól, Prágán, Budapesten át Belgrádig. Persze nem mindig ugyanarról szóltak, amikor Közép-Európát emlegették. Különbségek vannak Adam Michnik, Vaclav Havel, Konrád György, Szűcs Jenő, Danilo Kis Közép-Európáról szóló elgondolásai, mondatai, álmai között. Esterházy Péter mondta akkoriban Szlovéniában Közép-Európát - szép - álomnak, szembehelyezve (az álmot) a virtuális Közép-Európát alkotó országok hazugságaival.

A Közép-Európáról szóló írások sorát Milan Kundera 1984-ben publikált *A megrabolt nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* című, azóta sokat emlegetett még többet vitatott, szemléletében igencsak szélsőséges esszéje nyitotta meg. Kundera Közép-Európa kultúráját a nyugat kultúrája részének tekinti, amit a kelet terjeszkedésével megfosztottak természetes életkörülményeitől. A fosztogató az akkorra már kőkeménnyé merevedett szovjet birodalmi politika. Kunderával Joszif Brodskij vitatkozott vehemensen, az a Brodskij, aki maga is az avitt szovjet (kultúr)politika áldozata. Két disszidens áll ebben a vitában egymással szemben, az 1968-as csehszlovákiai katonai beavatkozás után nyugatra távozott író és az orosz emigráns költő. Ők ketten valami alapvetőben nem tudtak egyet érteni. Mindketten áldozatok, de egészen másként élik meg annak a kultúrának a helyzetét, amit magukkal vittek a nyugatra, és egészen másképpen e két kultúra kettőjük szemléletében és gondolkodásában testet öltött, vélt vagy valóságos konfliktusát. Szemmel láthatóan olvasták, de nem értették egymást.

Kettőjük vitája nem egyszerűen két szuverén értelmiségi vitája ugyanarról. Több ennél. Két kultúra és két hagyomány néz ebben a vitában egymásra és tükröződik is egymásban. A vita végülis a közép-európai úgynevezett „kis népek” kultúrájának fenyegetettségéről szól. Ezt a keletről érkező fenyegetettséget fogalmazza meg Kundera, és ennek az érzésnek téves alapjairól szól Brodskij. „Kundera úr - európai” mondja Brodskij. Szerinte „ez a típus csak ritkán képes arra, hogy kívülről szemlélje önmagát. Ha meg is teszi, mindig Európa összefüggérendszerén belül marad, mivel Európa olyan mércét jelent számára, mely alapján érzékelhető saját fontossága.” A vitriolos szavakban van igazság. Leginkább abban, hogy a közép-európai kultúra keletről érkező fenyegetettségét megfogalmazó Kundera a közép-európai kultúra „fontosságát” európai megalapozottságában, másszóval a nyugattól való függőségében látja, s nem abban amit igazán sajátos közép-európaiságnak lehet(ne) tekinteni. Úgy látszik elkerüli a figyelmét, hogy a közép-európai kultúrák, a közép-európai „kis népek” kultúrái egyformán oppozícióban állnak mind a kelet, mind a nyugat kultúrájával, másszóval egyszerre és egyidőben látják meg magukat mind a kelet, mind pedig a nyugat tükrében. A „közép” ilyen értelemben „köztest” jelent, nem „centrálist”, és ez a furcsa, nehezen elérhető kulturális szituáció, a „közesség”, alapvető sajátossága a közép-európai kultúráknak, de történeti ambivalenciája is ezeknek, önismereti szorongásainak meg bizonytalanságainak forrása.

Kundera és Brodskij vitája körül születnek a nyolcvanas években a Közép-Európa-mítoszok, nosztalgikák és álmok. Ezek lecsapódásai történeti tanulmányokban, vitáiratokban, nyilatkozatokban.

De nemcsak ezért, nem pusztán értelmiségi vitatémaként vált időszerűvé Közép-Európa a nyolcvanas években. A szocializmus, amit reális, öngazgatású, vagy éppen a vidám barak szocializmusának becéztek vagy csúfoltak, egyre megy, mély válságba került, az Európát kettéosztó vasfüggöny fenntartása ellehetetlenült, a nagy ideológiai konfliktusok kifulladások. Ezzel párhuzamosan érlelődött, majd aktualizálódott a Közép-Európa-gondolat, benne valamilyen remény arra, hogy részt lehet ütni a vasfüggönyön, hogy le lehet szállni a különféle jelzőkkel illetett szocialista szerelvényről. A Közép-Európáról szóló beszéd Európa megosztottságának bírálata, lehetőség a kelet felől érkező lomha, de éppen ezért nagyonis veszedelmes ideológia kritikájára. Ennek az ideológiának és politikának már nincs ereje ahhoz, hogy odacsapjon a Közép-Európát hirdető népes - értelmiségi - táborába; ellenzéki konferenciák és kiadványok sora őrzi a nyolcvanas évek második felének Közép-Európa-vitáit, -tanulmányait, -kiadványait. úgy látszott akkor, hogy a Közép-Európáról szóló beszéd stabilizálódik, többek között abban is, hogy közösen hirdeti a személyiség szabadságjogait, a gondolkodás és a nyelvek sokféleségének elvét, a kulturális és politikai toleranciát, a kölcsönös megértés és megismerés hiányának szükséges felszámolását, miközben csalhatatlanul a józan ítélőképességre támaszkodik. Az így körülírható Közép-Európa-szólam valóban reménykeltő volt, hiszen ebben a működőképesnek látszó kommunikációs hálóban mintha különböző kultúrák, nyelvek és hagyományok közreműködése vált volna felismerhetővé, vagyis a kelet irányából érkező erőszakos egységesítő előírásokkal szemben a különbözős szabad választása, az életstílusok és értékorientációk eltéréseinek elismerése és elfogadása. A különbözős jogának elismerése a kölcsönös megértés és megismerés alapfeltétele. Csak később derült ki, hogy a „másik”, a „te”, az „idegen”

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2002. évi, 43. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („Hogyan látjuk egymást – látjuk-e egymást (Közép-) Európában?”; 2002. augusztus 29. - szeptember 1., Elspeet, Hollandia.)

létezésének belátása és elfogadása egyáltalán nem garantálja a „szubjektumok kölcsönös megértését.” (David Held) Ettől függetlenül azonban a nyolcvanas évek végén a Közép-Európa-beszéd mintha elindult volna a nyelvek sokféleségének egymást erősítő elfogadása felé, jelezve, hogy mindenki csak a saját nyelvén beszélhet az életéről és értelmezheti a saját kultúráját. Az azonos alapozottságú Közép-Európa-beszéd, miközben toleranciát hirdetve párbeszédre buzdított, többek között a kultúrák közötti párbeszédre is, nagyon megemelte az anyanyelvviség jelentőségét, utalva ezáltal arra, hogy a dialógus feltételeként meghatározott nyitottság éppen a saját - nyelv, irodalom, kultúra, mítosz, előítélet, sztereotípa - megértésén alapszik.

Kunderával szinte egyidőben fogalmazta meg Konrád György *Van-e még álom Közép-Európáról?* című hosszú esszéjében, hogy „A közép-európai álom nem tömegkulturális jelenség, inkább romantikus és szubverzív.” A mondatjelentés hangsúlya az utolsó szóra esik, arra hogy a „közép-európai álom” „szubverzív”. Valóban szubverzív, felforgató és romboló. Megjelenését és gyors elterjedését éppen ezen sajátossága indokolja. Így értve üthet rést a vasfüggönyön, így értve lehet a kökeménnyé vált, katonai jelenléttel megerősített rendszer és ideológia bomlasztója. Ebben a törekvésben az erőforrást annak belátása jelentette, mondja Konrád, „nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ne vegyünk tudomást egymásról.” A nyolcvanas évek második felében értelmiségi körökben oly elterjedt Közép-Európa-diszkurzus éppen azt fejezte ki, azt a felismerést és belátást, hogy nem vagyunk egyedül, hogy tudomást kell vennünk egymásról, és hogy ez a tudomásulvétel önmagunk megismerésére megnyitottságára, nem utolsó sorban majdnem elsorvasztott beszélgetés-képességünkre épül.

Egy-két évvel később Vajda Mihály arról szólt, hogy „Közép-Európa újrafelfedezése az utóbbi néhány évben nem más, mint a közép-európaiak *status quo*val szembeni elégedetlenségének kifejeződése.”

A „szubverzív” és az adottal szembeni „elégedetlenség” kifejezésének lehetősége rejlett tehát a nyolcvanas évek második felének Közép-Európa-beszédében és Közép-Európa-álmaiban. Amely nem kizárólag intellektuális beszéd, éppen hangsúlyos szubverzivitása folytán a szövegekben beivódott erősen politikai -felforgató - beszéd is.

Hangoztatnak azonban akkoriban és később a Közép-Európa-diszkurzussal szemben számottevő fenntartásokat is. Nemcsak Peter Handke radikális elutasítására gondolok itt, hanem például Antun Soljan horvát író gondolatára, miszerint Közép-Európa „politikailag ma nem létezik” ezért „Ebben a helyzetben természetesen világos(abb)an látszik, hogy minden kis irodalom ugyanannak az európai szellemnek az emanációja mint a nagyok, hogy ugyanazon az örökségen alapulnak, és hogy bármely pillanatban meghatározóvá válhatnak az egész európai kultúra további folyamatára.” (*Európa kantonizációja. Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég, különszám. 152. old.*) Soljan az egységes Európa híve, szerinte Európa nyugati, keleti és középső része nélkül „soha nem lesz Európa”. Éppen ezért csak feltételesen beszél arról, hogy vannak „Közép-Európa népeire jellemző közös és a többiekétől eltérő specifikus tulajdonságok” a történelmi tapasztalatokban, a kultúrák egymásmellettségében, a provinciálistól való menekvésben, mert ezek mind az „európai alapba” épülnek be.

A kilencvenes évek legvégén Vajda Mihály már arról beszél, „lehet, hogy soha többé nem lesz Közép-Európa”, újraélesztése - kulturális újraélesztése - lehetetlen, és ez nem „a globalizáció feltartóztatatlanságából következik”, mert Vajda Mihály el tud képzelni „egy olyan gazdaságilag, politikailag egységes-globális világot, amely nemcsak nem söpri el, hanem még segíti is a lokális-regionális kultúrákat.” De nyomban hozzát teszi, hogy Közép-Európa kulturális újraélesztésének lehetetlensége „abból következik, hogy ebből a kultúrából mára semmi nem maradt.” „Semmi nem maradt”, ha Soljannak azt a gondolatát követjük miszerint minden európai kultúra, az úgynevezett kis és nagy kultúrák egyaformán „ugyanannak az európai szellemnek az emanációi”. Ami végülis a kultúrák különbözőségén alapuló párbeszéd lehetőségének, a megértésnek és a megismerésnek a visszavonása, hiszen aligha bizonyítható Soljan azon feltételezése, hogy a „kis népek” irodalmi közvetlenül és hatékonyan szólnak, szólhatnak bele az európai szellem kialakulásába.

Azt lehet ennek alapján mondani, hogy a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóján bekövetkezett rendszerváltozások után elnémult a Közép-Európa-beszéd, már csak ritkán emlegetik a térség sajátosságait, s akkor is fenntartásokkal. A romantikus és szubverzív Közép-Európa-gondolattal a keleti kultúra szorításából menekülni igyekvő kultúrák, miként azt Soljan elég korán megfogalmazta, majd Vajda Mihály egyértelművé tette, Európa felé indultak el, és nem gondoltak többé arra a köztességre, amelyről oly jól lehetett álmodni alig egy-két évvel korábban.

De megfelelkezhetünk-e ezért Közép-Európáról? Van-e rá ok, hogy a berlini fal lebontása után még fenntartsuk a Közép-Európa-fogalmat, van-e rá ok, hogy őrizzük a Közép-Európa-diszkurzust?

Konrád György jegyzi meg már idézett esszéjében, hogy „Akárkihez tartozik egy térség, lesz rajta kisebbség, amely jogokat kíván, méghozzá nemcsak egyéni-állampolgári, de csoportos-nemzeti polgárjogokat is.” Ebből arra lehet következtetni, hogy Közép-Európa politikailag bárhová is tartozzék, akár az egységes Európához, mindenképpen szembe kell néznie a nemzeti, de

nem csak a nemzeti kisebbségi kérdéssel. Erről Timothy Garton Ash írt a *Létezik-e Közép-Európa* című tanulmányában. (Kell-e nekünk Közép-Európa? 87-103. old.) „Ha a jövőbe tekintünk, úgy tűnik, a hazai antipolitikai stratégiák gazdagítása és artikulálása mellett az egyik kulcsfontosságú közép-európai ügy a kisebbségi jogok kérdése. Teremthető-e egy közép-európai álláspont abban a kérdésben, amely alapján a térséget a leggyakrabban, a letragikusabb módokon és (a szomszédos birodalmak szempontjából) a legsikeresebben megosztották, abban a kérdésben, mely különböző népek, fajok, kultúrák, vallások együttélési kísérleteit (kudarcait) érinti. Még ma sem tudnak közös nyilatkozatot megfogalmazni a legnyitottabb, a legtoleránsabb, legdemokratikusabb szellemiségű cseh-szlovákiai és magyarországi értelmiségiek a szlovákiai magyarok helyzetét és a velük való bánásmódot illetően.” Nyugodtan hozzátehetem, a szerbiai és magyarországi, a romániai és magyarországi nyitott, toleráns, demokratikus szellemiségű értelmiségiek sem tudnak ilyen közös nyilatkozatot megfogalmazni, legfeljebb senkit semmire sem kötelező deklarációkat. A szerző szerint „Egy ilyen közép-európai dialógus akadályai sok esetben történeti, érzelmi és intellektuális eredetűek.” (101. old. kiemelés T.G.A.)

A rendszerváltással a Közép-Európa-diszkurzus befejezte küldetését, időszerúsége eltűnt a történelmi fordulat nyomán, mégsem kellene megfelekedni róla. Lehet, hogy nemcsak a „kisebbségi jogok kérdése” mint „kulcsfontosságú közép-európai ügy” indokolja a Közép-Európa-gondolat fenntartását, mert ahogyan Antun Soljan fogalmaz: „semmilyen kulturális, nyelvi, nemzeti és vallási uniformizálás nem vezet jóra: Európa nem azt követeli Közép-Európa népeitől, hogy a hozzá való csatlakozás érdekében semmisítsék meg önmagukat, hanem hogy sokrétűsége specifikus tényezőiként kapcsolódjanak hozzá. Ennélfogva e népek számára mindig különösen fontos volt saját nyelvük, kulturális identitásuk megóvása és nemzeti integritásuk megőrzése: nem mintha különösebben elvakult nacionalisták, vagy parókiális szelleműek lettek volna, hanem mert tragikus történelmi körülmények között gyakran ez volt a túlélés egyetlen módja, az egyetlen lehetséges ellenállás akár a nagyobb szomszéd népek, akár a különféle álközpontok, utilitarista, technológiai megoldásokat kínáló ideológiák hatalmas, agresszív, totalitárius, egységesítő nyomásával szemben.”

Lehet, hogy a Közép-Európai illúziók sorába tartozik annak elhitése, hogy az Európába tartó Közép-Európai népek külön-külön, önmagukba zárkózva őrizhetik meg kulturális identitásukat és nemzeti integritásukat. Európai ugyanis nem kedveli az illúziókat, az illúziókeltést pedig semmiképpen sem. Ezért tűnik természetes folyamatnak, hogy Közép-Európában éppen a túlélés, a sajátos történeti és műveltségi értékrend megőrzése érdekében kell újrafogalmazni a nemzeti és a kultúra évszázadokon át fenntartott alapkérdéseit. Dilemma ez, megoldására javaslatot tenni nem az én tisztem. Annyi azonban kimondható, hogy a Közép-Európa-diszkurzus fenntartása éppen az Európába vezető úton érzékelhető egységesítő nyomással szemben nélkülözhetetlen.

Mert mit lehet Európában kezdeni azzal a nagyönis közép-európai önismereti szorongással, amiről Závada Pál Milota György nevű regényhőse így beszél:

„Mi magyarok?, mi tótok?, mi kárpát-medenceiek?, mi magyarországiaik? (de mikori magyarországiaik?), mi felvidékiek? (de felvidéki magyarok, vagy felvidéki tótok?, és persze megint kérdés a mikor!), vagy mi alföldiek?, mi alföldi szlovákok? (és magyarok és egyebek?), mi tót ajkú magyarok? (amit jó ideje helyesebb volna már úgy mondani, hogy magyar ajkú tótok, pontosabban szlovák származású de jobbára már magyar ajkúak), vagy kicsodák?

De én ezt most ki nem gubancolom... Vezem inkább ezt az egész vidéket, amelyet az idők során több országba tagoltak szét, és elkezdem újra a mi tárgyunkra vonatkozó történetét. Ágazattörténeti vázlatát.”

Milota György a méhészet ágazattörténetét adja elő, de - gondolom - nem a méhészetéről beszél.

„Hogy hiába adtam elő én már számtalanszor eleink méhészkedésének kezdeteit, ez bizony messze nem azonos a hazai méhésztényésztés múltjával. Már csak azért sem, mert nem föltétlenül fedik egymást a mi hazánk történetének szereplői a mi elődeinkkel. Így hazai méhészt-elődeink sem azonosak a mi elődeink méhészeivel. A mieink a mieinkkel. Attól függ ugyanis, hogy kik a „mieink” és hogy mi az a „mi”.”

De megállok itt és nyitva hagyom annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy van-e „európa-konform” válasz Milota György önismereti, sajátosan kisebbségi kérdésgubancára, vagy éppen ellenkezőleg, nem a válasz után kell kutakodni, hanem ennek a szituációnak, a szellem, az intellektus, az élettrajz, a kultúra fentebb már emlegetett „köztességének” megőrzésére, fenntartására kell törekedni, arra, hogy legyen Közép-Európa, még akkor is ha álom csupán vagy nosztalgia, hiszen semmiképpen sem ország, mégcsak nem is Európa-régió. Mert ez a „közöttiség” mint beszédhelyzet, mint a kultúrák virtuális párbeszédének talaja az önmegismerés révén visz vagy vihet közel bennünket a másik, az idegen megismeréséhez és megértéséhez. Mert éppen ez tanít meg bennünket, ha kicsit is tanulmányok vagyunk arra, „hogy kik a „mieink” és hogy mi az a „mi”.

Ebből következik, hogy a Közép-Európa-gondolat, amelyről oly könnyedén mondtak le Közép-Európa „kis népei”, amikor nagy léptekkel elindultak Európa felé, a közép-európai kisebbségek számára, éppen történelmi tapasztalataikból, a sehová sem tartozás lélekromboló élményéből következően fenntartásra, megőrzésre és ápolásra érdemes meg méltó gondolat. Nem azért, mert így a „közép-európai kisebbségi ügy” megoldható. Megoldhatatlan ügy mindaddig, amíg hatalmi viszonyok függvényében merül fel, viszont megszűnhet „ügy” lenni a „köztesség”, a „közöttiség” közép-európai kulturális és nemcsak kulturális tapasztalatának megértésében. Másszóval, Közép-Európára nem a sokszor tragikus közép-európai történelmi emlékek fenntartása miatt van szükség, hanem a kisebbségek térségi meghatározása érdekében.

Central-Europe from a Minority Perspective

In this paper - presented at the 43rd annual ‘Study Week’ conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands) held between August 29 and September 1, 2002, in Elspeet, the Netherlands with the title: HOW DO WE SEE EACH OTHER – DO WE SEE EACH OTHER IN (CENTRAL-) EUROPE? - Professor Bányai reveals the details of the revival of the concept ‘Central-Europe’ during the 1980s among intellectuals of the region and also the fading of it during the 1990s. The author gives an interesting analysis of the causes of these developments and concludes the paper with an argument for keeping the concept alive because it is probably the only way towards maintaining the national identity of small nations and providing real and decent rights to minorities living in this region. A region that is marching unstoppable towards a greater Europe (i.e. European Union).

FARKAS, Flórián : Keerpunt in China - de assertief geworden draak¹

- Reisdagboek met filosofische kanttekeningen -

Niets is misleindender dan een oordeel over China aan de hand van Europese standaarden.

Lord Macartney

Toen ik in april j.l. het verzoek kreeg om een cursus te geven in Sjanghai aan mijn IBM collega's uit de Pacifische-regio (Volksrepubliek China, Taiwan, Japan, Zuid-Korea, Maleisië en Thailand) over IRM Accelerator, een totale Service Management oplossing waarvan ik hoofdarchitect ben, heb ik me onmiddellijk gerealiseerd dat een oude droom van mij zou uitkomen: een directe en natuurlijke ontmoeting met de oosterse wereld, die zó anders is dan die van ons. Inderdaad had ik door mijn werk in de loop van de laatste jaren veel contacten met o.a. Chinezen gehad, maar die ontmoetingen vonden in Europa en in de VS plaats. Vrienden en kennissen² met oosterse ervaring hebben mij met goede adviezen geholpen. Ook de woorden van de klassieke Chinese militaire strateeg, Sun Tzu, weergegeven in zijn hoofdwerk *De kunst van de oorlog*,³ kwamen in mijn gedachten: "...Ken je vijand en ken jezelf. In honderd veldslagen zul je niet worden verslagen. Wanneer je je vijand niet kent maar je kent jezelf, de kansen van winnen en verliezen zijn gelijk. Indien je noch je vijand noch jezelf kent, kan je er zeker van zijn dat je in elk veldslag verslagen zult worden". Het was voor mij overduidelijk dat ik, indien ik van de cursus een succes wilde maken, deze gedachte als richtsnoer moest beschouwen. Tegelijkertijd hoopte ik ook dat ik door deze reis naar China deze cultuurwereld beter zou begrijpen.

Mijn reis vond tussen 9 en 23 mei j.l. plaats. In de eerste helft ervan ben ik in Sjanghai geweest om de cursus te geven en in de tweede helft vloog ik naar Beijing om kennis met de politieke hoofdstad en één van de historische hoofdsteden van dit 4000 jaar oude rijk te maken. De cursus bleek een succes te zijn, en deze reis leverde een unieke ervaring voor mij op. In deze lezing, met de ondertitel reisdagboek met filosofische⁴ kanttekeningen, wil ik graag mijn ervaringen en bespiegelingen met U delen. Het verhaal heb ik in drie delen opgedeeld: het eerste gaat over bespiegelingen over de verschillen van oosters en westers denken (d.w.z. de fundamentele verschillen tussen de westerse- en oosterse cultuurwereld); het tweede over Sjanghai, deze kosmopolitische stad en een van de economische centra van het huidige China; en het laatste over Beijing, het huidige politieke centrum van de Volksrepubliek China.

I. Oosters en westers denken

Onze contacten met China zijn ouder dan 2000 jaar maar dit rijk bleek voor de westerse beschaving altijd een raadsel te zijn. De eerste gedocumenteerde contacten tussen het Westen en China gaan terug tot de periode wanneer de Han-dynastie Centraal-Azië militair bezette en langs de karavaanwegen de 'zijderoute' ontstond (vanaf de tweede eeuw v.Chr.). Het eerste geschreven verslag van Europeanen in China heeft betrekking op een bezoek van noord-europese handelaars aan het hof van Kublai Khan, in 1261. Kort daarop volgde de rondreis van Marco Polo. Grootschalige handelscontacten tussen China en Europa kwamen echter pas tot stand in het begin van de 16^e eeuw. Na eeuwenlang verzet van de Ming- en Qing-dynastieën tegen de steeds grotere druk van de Europese geïndustrialiseerde naties voor uitbreiding van de handel moest de Qing-dynastie steeds meer concessies doen. In de 19^e eeuw was er praktisch sprake van een de facto kolonisatie van China die uiteindelijk, in 1911, tot de

¹ Herziene versie van de lezing gehouden op de bijeenkomst van Rotary Club Scheveningen, op 15 juli 2002.

² Ik ben zeer dankbaar aan de heer Donald Beck, voormalige marketing manager van GE Plastics en een goede kenner van China, en aan de heer Miklós Tóth, voormalige directeur van Aegon, voor hun adviezen m.b.t. het handelen met oosterse mensen.

³ Sun Tzu: *The Art of War*; Wordsworth Classics, 1998. "...Know the enemy and know yourself; in a hundred battles, you will never be defeated. When you are ignorant of the enemy but you know yourself, your chances of winning or losing are equal. If ignorant both of your enemy and of yourself, you are sure to be defeated in every battle."

⁴ De presentatie van de Chinese filosofie is gebaseerd op de volgende werken: 1.) György Bartók: *A görög filozófia története – Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával* -; Mikes International, 2002. 2.) *De verbelding van het denken – Geïllustreerde geschiedenis van de westerse en oosterse filosofie* -; Uitgeverij Contact, 2000.

val van het keizerrijk leidde, alhoewel de buitenlandse inmenging in China niet de enige oorzaak van deze val was. Zelf in de 20e eeuw was het Westen niet in staat China te begrijpen, een eeuw die ook voor China gold als één van de meest turbulente periodes van zijn geschiedenis (ontstaan van de Republiek, burgeroorlog, Japanse invasie en bezetting in de Tweede Wereldoorlog, uitroepen van de Volksrepubliek China, de Culturele Revolutie, economische hervorming en de fenomenale economische groei in de laatste twee decennia). Als wij naar de uitspraken van Westerse politici, vakbondsleiders, analisten, en journalisten kijken, zien wij dat zij het huidige China nog steeds beschilderen zoals hun het best uitkomt: soms is China het land van de onbeperkte (economische) mogelijkheden, soms is China een land met een autoritair bewind dat de mensenrechten, democratie, enz. niet respecteert, zijn bureaus (militair) bedreigt, enz. In een recent verschenen bijlage⁵ van NRC Handelsblad schrijft Fons Tuinstra, die acht jaar geleden naar Sjanghai verhuisde, met verbazing dat China een *moeras* is. Hij voegt daaraan toe dat: “*Westerse concepten als vakbonden, rechtvaardigheid, schoonheid, liefde, eerlijkheid, de waardigheid van het leven, democratie, mensenrechten hebben hier een volstrekt andere inhoud dan buiten China*”. Het Westen bleek eeuwenlang en blijft nog steeds China te beschouwen als een land aan het andere einde van de aardbol, weliswaar een gebied met een indrukwekkende, interessante cultuur, maar voor de rest van de wereld (onze Westerse wereld dus!) toch onbegrijpelijk. Wat is de achterliggende oorzaak van dit onbegrip?

In mijn optiek ligt de oorzaak van dit onbegrip aan het Westerse ethnocentrisme. Het huidige dominante politieke-, economische internationale stelsel is westers. Het is geworteld in de (Westers) christelijke cultuur die in Europa ontstond en is ‘geëxporteerd’ naar Noord-Amerika, Australië en in wat mindere mate Latijns-Amerika. Pluralistische democratie, rechtstaat, socialisme, liberalisme, de Verenigde Naties zijn allemaal uitvloeisels van deze cultuur.⁶ De Nederlandse organisatiedeskundige Geert Hofstede⁷ maakt een duidelijk onderscheid tussen cultuur één en cultuur twee. *Cultuur één* is ‘beschaving’ en de vruchten van dergelijke beschaving, zoals onderwijs, kunst en literatuur. *Cultuur twee* is mentale programmering. Cultuur twee omvat niet alleen activiteiten die geacht worden de geestelijke beschaving te bevorderen, maar ook gewone en alledaagse zaken zoals groeten, eten, het al dan niet tonen van gevoelens, het bewaren van een zekere fysieke afstand tot anderen, het bedrijven van liefde of het verzorgen van het lichaam. Onder cultuur zal ik in het vervolg cultuur twee verstaan. Hofstede geeft voor deze soort cultuur de volgende exacte definitie: “*cultuur twee is altijd een collectief verschijnsel, in meerdere of mindere mate gedeeld door mensen die leven of leefden in dezelfde sociale omgeving: de plaats waar deze cultuur werd verworven. Het is de collectieve mentale programmering die de leden van één groep of categorie mensen onderscheidt van die van andere*”.

De studie van culturen heeft een vrij lange geschiedenis (tenminste enkele decennia) maar tijdens de Koude Oorlog had het bipolaire, ideologische paradigma (vrije wereld/capitalisme tegenover communisme) een enorme stempel op het denken van de beleidsmakers gedrukt. De rol van cultuur werd slechts als nuance beschouwd. Pas na de val van de Berlijnse Muur is de behoefte ontstaan om naar de drastisch veranderde wereld aan anders te kijken. In de zomer van 1993 verscheen een bandbrekend artikel in de periodiek *Foreign Affairs* van de hand van Samuel P. Huntington: ‘*The Clash of Civilizations*’, later verder uitgewerkt in een boek⁸, waarin de auteur beweert dat in de nieuwe realiteit niet meer de ideologiën maar de culturen zijn bepalend. Het belang van cultuuronderzoek is dus weer naar voren gebracht.

Het bestuderen van cultuurverschillen tussen groepen en samenlevingen veronderstelt een relativistisch uitgangspunt. Dit heeft echter op zijn beurt gevaren. De Amerikaanse hoogleraar Allan Bloom waarschuwt tegen een vorm van cultuurrelativisme op Amerikaanse universiteiten die hij “nihilisme” noemt⁹, maar hij gebruikt het woord ‘cultuur’ in de betekenis van cultuur één. De Franse antropoloog Claude Lévi-Strauss heeft cultuurrelativisme beter geformuleerd¹⁰ als volgt: “*Cultuurrelativisme betekent dat een cultuur geen criteria heeft om activiteiten van een andere cultuur ‘laagstand’ of ‘hoogstand’ te noemen. Wél kan en moet een cultuur de eigen activiteiten in die termen beoordelen, want in dat geval zijn de leden zowel deel- als waarnemer*”. Hofstede voegt het volgende hieraan toe: “*Cultuurrelativisme wil dus niet zeggen dat men met betrekking tot zichzelf, of tot de eigen samenleving, geen normen hanteert. Waar het om gaat is dat men in het contact met andere groepen of samenlevingen zijn oordeel opschort, en men zich tweemaal bedenkt de normen van de ene persoon, groep of samenleving toe te*

⁵ Fons Tuinstra: *De soepele Chinezen van Shanghai – Hoe de Volksrepubliek in acht jaar tijd spectaculair veranderde*. In: M, het maandblad van NRC Handelsblad bv. 6 juli 2002.

⁶ Zie verder: Miklós Tóth: *Intellectus quaerens fidem (Contemplatio Claudiopolensis - Kolozsvári Elmélkedés)*. In: Mikes International, oktober-december 2001., October-December 2001. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁷ Geert Hofstede: *Allemaal andersdenken – Omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact, 1995.

⁸ Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, 1998.

⁹ Allan Bloom: *The Closing of the American Mind*, Touchstone Book, 1987.

¹⁰ Claude Lévi-Strauss & Didier Éribon: *De près et de loin*, Odile Jacob, 1988.

passen op de andere. Eerst moet men méér weten over de aard van de culturele verschillen tussen de samenlevingen in kwestie en over de wortels en de gevolgen van die verschillen. Dan pas mag men oordelen en handelen”.

Wat betekent dit allemaal? Indien wij het huidige China willen begrijpen, moeten wij de wortels van de Chinese cultuur bestuderen die in de geschiedenis is uitgekristalliseerd. Om dit te kunnen doen, moeten wij twee fundamentele aspecten van de Chinese cultuur in beschouwing nemen: de Chinese filosofie en de religie. Deze bepalen in hoge mate de denk- en handelingspatronen van de mensen die tot die cultuurkring behoren. Religie wordt hier in de bredere zin van het woord gebruikt, zeker in het Oosten, d.w.z. niet alleen de formele, zichtbare kerken. Drie stromingen liggen ten grondslag aan de Chinese cultuurwereld:

- Het confucianisme,
- het taoïsme en
- het boeddhisme.

De eerste opmerking die wij over de aard van de Chinese filosofie kunnen maken is dat de term filosofie, zoals wij deze kennen, voor de Chinezen onbekend is. In de oude Chinese schriften vindt men geen woord dat een synoniem voor filosofie is. Recentelijk hebben zij een term uit het Japans geleend: tsche-hsio dat wijsbegeerte betekent. De tweede opmerking is dat het accent in de Chinese filosofie ligt op ethische vraagstukken. Alle scholen van de Chinese wijsbegeerte, met uitzondering van de geïmporteerde boeddhisme, gaan terug op prototypen uit de periode die in de Chinese geschiedenis bekend staat als die van de Strijdende Staten, van de vroege vijfde tot de late derde eeuw voor Christus. Het was een periode die de overgang vormde van het archaische ‘feodale’ China naar het geünificeerde, door een systeem van staatsambtenaren bestuurde keizerrijk. De klassieke Chinese wijsbegeerte is dus opgekomen in een tijd van politieke en sociale crisis. Deze omstandigheden hebben in grote mate ook de centrale vraagstelling van het Chinese denken bepaald. Deze centrale vraagstelling luidt als volgt: *welke methoden kunnen leiden tot het herstel van een totale orde, waarin de menselijke maatschappij goed zal functioneren te zamen met de grote machten van Hemel en Aarde?* Dit betekent echter niet dat de Chinese wijsbegeerte geen interesse toonde in kennisleer en in metafysische en logische vraagstukken. Op dit gebied is de *tao* het centrale concept en de klassieke Chinese denkers vonden de rol van intuïtie belangrijker dan die van de reflexie. Ondanks dit feit is de Chinese wijsbegeerte primair gericht op het social gedrag van de mens. Dit social gedrag wordt door de relatie tot de Hemel bepaald en in de staatkunde herhalen zich de Hemelse principes. Het dualisme van Yin (vrouwelijk principe) en Yang (mannelijk principe), geleend uit de Chinese oerreligie, past perfect in het kader van het klassieke Chinese denken.

Het is buiten twijfel dat het *confucianisme* een enorme rol gespeld had in de vorming van de Chinese beschaving en het nog steeds een hoeksteen daarvan is. De grondlegger van het confucianisme werd in 551 voor Christus geboren in de stad Lu, in het zuiden van de huidige provincie Shandong. Confucius beweerde dat hij slechts een ‘overleveraar’ was, die trachtte de oude normen te herstellen en niet de schepper van een nieuwe leer. In feite was hij beide; hij was een herschepper. Zijn grondprincipes luiden als volgt:

1. *De stabiliteit van een samenleving berust op ongelijke verhoudingen tussen mensen.* De ‘wu lun’, de vijf basisrelaties zijn: herser-onderdaan, vader-zoon, oudere broer – jongere broer, echtgenoot-echtgenote en oudere vriend- jongere vriend. Deze relaties zijn gebaseerd op wederzijdse, complementaire verplichtingen. De mindere partner is de meerdere respect en gehoorzaamheid verschuldigd. De meerdere moet de mindere bescherming en consideratie geven.
2. *De familie is het model voor alle sociale systemen.* Iemand is in de eerste plaats individu, maar onderdeel van een familie. Kinderen moeten leren zich te beheersen en hun individualiteit te overwinnen, zodat de harmonie in de familie gehandhaafd blijft. Harmonie bestaat als iedereen zijn gezicht behoudt, in de zin van waardigheid, zelfrespect en prestige.
3. *Deugdzaam gedrag betekent dat men zich tegenover anderen niet gedraagt zoals men zelf ook niet behandeld zou willen worden.*
4. *Deugd met betrekking tot iemands taken in het leven bestaat uit het proberen vaardigheden en kennis te verwerven, hard te werken, niet méér uit te geven dan nodig is, geduldig en volhardend te zijn.* Demonstratieve luxe is taboe, evenals het verliezen van je zelfbeheersing. Matiging in alle dingen is de regel.

De grondleggers van het *taoïsme* zijn Laozi (6e eeuw v.Chr.) en Zhuangzi (4e eeuw v.Chr.). Het woord *tao* betekent in het Chinees weg of (juiste) methode. In deze context is het verheven tot het hoogste principe van orde en regelmaat dat immanent is in alle dingen. Het is bovendien een dynamisch begrip: de Weg geeft richting aan alle processen; hij is het leidende principe in het totale natuurgebeuren waarvan de mens deel uitmaakt. Deze *tao* is zeker niet een Logos of Eerste Oorzaak. De Weg neemt niet waar, is in geen enkele vorm of naam te vatten, grijpt niet in, handelt niet en heeft geen bewustzijn. Integendeel, de gang van de natuur wordt er juist door gekenmerkt dat alle processen zich onbewust, ongewild en toch op volmaakte wijze

voltrekken, en dat elk wezen van nature zo geprogrammeerd is dat het ‘spontaan’ handelt in harmonie met zijn omgeving en binnen de grenzen van zijn eigen mogelijkheden. Het wezen van de tao wordt dan ook gekenmerkt door niet (bewust) handelen, spontaniteit, ongedwongenheid, vanzelf-zijn en onmerkbaarheid. Bovendien wordt het natuurlijk bestel, waarin de tao de richtinggevende kracht is, gekenmerkt door onophoudelijke verandering: niets is constant, alles groeit en wijzigt zich. Het heeft dan ook geen zin vaste onderscheidingen aan te brengen en definities te formuleren; de tao is naamloos. Zo ongrijpbaar is het wezen van de Weg, dat men het eigenlijk het best kan aanduiden als niet-zijn, of als leegte, in tegenstelling tot alle verschijnselen die er zijn, en die daardoor beperkt blijven tot hun eigen aard en functie. Alleen de wijze is in staat de wereld van de verschijnselen te transcenderen en de totaliteit van de tao te ervaren. Het taoïstische ideaal houdt in dat de mens zich zowel individueel als collectief volledig aanpast aan de ‘grote transformatie’; hij moet zoveel mogelijk gevolg geven aan zijn natuurlijke impulsen en afstand doen van alle bewust willen en handelen. Hij moet vrij zijn van ambitie, zich klein houden en zich aanpassen aan alle situaties.

Het derde element, boeddhisme, werd in in de eerste eeuw na Christus vanuit India geïmporteerd en het heeft door de eeuwen heen verschillende transformaties ondergaan. Ongeveer zeven eeuwen transformatie, heeft tot het Zenboeddhisme geleid. Het is een product van Chinese bodem, een uniek mengsel van oorspronkelijk Chinese (met name taoïstische) en Chinees-boeddhistische voorstellingen. Het uitgangspunt van Zen is dat de universele boeddhanatuur, het principe van de verlichting, immanent in ons aanwezig is. Zij vormt de essentie van onze geest. Door meditatie en introspectie is het mogelijk die zuivere geest te realiseren. Die realisering is een plotselinge ervaring, die zich niet in rationele termen laat uitdrukken. In wijsgerig opzicht heeft Zen niet veel nieuws te bieden; het maakt gebruik van reeds bekende begrippen als de boeddhanatuur. Nieuw is het feit dat Zen niet steunt op de bestudering van canonieke teksten. Het pretendeert een afzonderlijke traditie te zijn, gewoonlijk overgedragen van meester op discipel, in een directe confrontatie ‘van geest tot geest’. Het bijzondere van Zen ligt in de middelen die worden gebruikt om de overweldigende ervaring van de verlichting in de discipel op te roepen: bizarre onderwerpen voor meditatie, paradoxen, verbijsterende antwoorden en zelfs schreeuwen en slaan. Deze ervaring maakt hem vrij van gehechtheid en immuun voor externe verstorende invloeden. Vandaar dat de Zenadept alle dagelijkse werkzaamheden blijft verrichten. In tegenstelling tot religieuzen van andere richtingen werden Zenmoniken dan ook geacht productieve arbeid te verrichten.

Tot slot van dit beknopte overzicht van de fundamentele stromingen binnen het klassieke Chinese denken dient men iets te zeggen over de *neoconfucianistische synthese*. Zhu Xi (1130-1200) had, door de synthese van de bovengenoemde drie stromingen, het klassieke confucianisme een metafysische en ontologische bovenbouw gegeven. De kern van zijn leer kan worden samengevat als volgt: het ideaal is niet de verlichte die de wereld opgeeft, maar de wijze die zijn sociale plichten volledig vervult, in het besef dat hij daardoor handelt in harmonie met het kosmische bestel. Het einddoel is niet de transcendentie leegte, maar de vervulling van het bestaan. Zijn leer werd in de vroege veertiende eeuw tot orthodoxie verheven en heeft daardoor een enorme invloed uitgeoefend op het Chinese denken tijdens de laatste twee dynastieën (Ming 1368-1644 en Qing 1644-1911/1912).

De vraag is nu hoe dit denken in de Chinese cultuur zich manifesteert en welke verschillen het t.o.v. het westerse denken te zien geeft? In de jaren 1970 was er een grootschalig onderzoek uitgevoerd in de cultuurverschillen tussen de verschillende naties¹¹. Een groete multinationale onderneming, IBM, werd gekozen en de achterliggende gedachte van het onderzoek was dat indien men de antwoorden op dezelfde vragenlijst van mensen binnen een bedrijf (d.w.z. de antwoorden van mensen met min of meer vergelijkbare achtergrond) statistisch analyseert, de nationale cultuurverschillen naar boven komen. Het onderzoek bleek een groot succes te zijn, en de resultaten werden door andere onderzoeken bevestigd. Het kwam naar voren dat ongeacht de nationaliteit, er vier aspecten zijn (ook dimensies genoemd) die in elke cultuur als fundamenteel kunnen worden beschouwd. De manier waarop de verschillende culturen met deze aspecten van het sociale leven omgaan, levert een relatieve score. Deze vier dimensies zijn als volgt:

1. *Machtsafstand* is de mate waarin de minder machtige leden van instituties of organisaties in een land verwachten en accepteren dat de macht ongelijk verdeeld is.
2. *Individualisme – Collectivisme*: Een samenleving is individualistisch als de onderlinge banden tussen individuen los zijn: iedereen wordt geacht uitsluitend te zorgen voor zichzelf en voor zijn of haar naaste familie. Een samenleving is collectivistisch als individuen vanaf hun geboorte opgenomen zijn in sterke, hechte groepen, die hun levenlang bescherming bieden in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit.
3. *Masculiniteit – Femininiteit*: Een samenleving is masculien als sociale sekse-rollen duidelijk gescheiden zijn: mannen worden geacht assertief en hard te zijn en gericht op materieel succes; vrouwen horen bescheiden en teder te zijn en

¹¹ Zie Geert Hofstede: *Culture's Consequences*. SAGE Publications, Inc., 1984.

vooral gericht op de kwaliteit van het bestaan. Een samenleving is feminien als sociale sekse-rollen elkaar overlappen: zowel mannen als vrouwen worden geacht bescheiden en teder te zijn en gericht op de kwaliteit van het bestaan.

4. *Onzekerheidsvermijding* is de mate waarin de leden van een cultuur zich bedreigd voelen door onzekere of onbekende situaties; dit gevoel wordt onder andere uitgedrukt in nerveuze spanning en in een behoefte aan voorspelbaarheid: aan formele of informele regels.

Later bleek dat dit onderzoek en andere soortgelijke onderzoeken¹² een fundamenteel mankement hadden: zij waren producten van westers denken. Een vragenlijst, samengesteld uitsluitend door Oosterse mensen, leverde ook vier dimensies op. Tijdens het vergelijken van de antwoorden gegeven op de twee soorten vragenlijsten kwam aan het licht het volgende: er waren drie dimensies in beide onderzoeken die sterk met elkaar correleerden: 'Machtsafstand' met 'Morele Discipline', 'Individualisme-Collectivisme' met 'Integratie' en 'Masculiniteit-Femininiteit' met 'Menslievendheid'. In het oosterse onderzoek ontbrak echter de dimensie 'Onzekerheidsvermijding' maar er ontdeek een vierde die 'Confuciaans Dynamisme' werd genoemd. Deze dimensie werd 'Confuciaans' genoemd omdat bijna alle waarden, aan beide polen, rechtstreeks ontleend lijken te zijn aan de leer van Confucius. Aan de ene pool ('lange-termijngerichtheid') kan worden genoemd: volharding, gevoel voor status (ordenen van relaties naar status en respecteren van deze rangorde), spaarzaamheid en schaamtegevoel. Aan de andere pool ('korte-termijngerichtheid') kan worden benoemd: kalmte, evenwichtigheid, bescherming van je 'gezicht', respect voor traditie, en verplichtingen nakomen bij groeten, gunsten en giften.

De dimensies 'Onzekerheidsvermijding' en 'Confuciaans Dynamisme' correleren helemaal niet en zij belichamen de fundamentele verschillen tussen oosters en westers denken. Onzekerheidsvermijding gaat uiteindelijk over het zoeken naar Waarheid. Onzekerheid vermijdende culturen koesteren het geloof in een absolute Waarheid, en onzekerheid accepterende culturen nemen een meer relativistisch standpunt in. Confuciaans Dynamisme aan de andere kant kan uitgelegd worden als het zoeken naar Deugd. De oorzaak ligt in de diepe filosofische kloof tussen de oosterse religies (hindoeïsme, boeddhisme, shintoïsme, taoïsme) en de westerse (christendom, jodendom, islam). De westerse religies delen hetzelfde gedachtegoed: ze nemen aan dat er één Waarheid is, toegankelijk voor de ware gelovigen. In het Oosten gaan noch het confucianisme noch de andere religies ervan uit dat er één Waarheid bestaat die een geloofsgemeenschap kan bezitten. Zij bieden de mens verschillende wegen om zichzelf te verbeteren, maar deze bestaan niet uit geloven maar uit rituelen, meditatie, of leefwijzen. En daarom leverde een vragenlijst die bedacht was door westerse geesten een vierde dimensie op die betrekking had op Waarheid, en één die bedacht was door oosterse een vierde dimensie die betrekking had op Deugd.

Dit fundamenteel verschil ziet men ook terug in de westerse en oosterse logica. In de westerse logica als **A** waar is, moet **B**, dat is het tegenovergestelde van **A**, onwaar zijn. In de oosterse logica als **A** waar is, kan **B** óók waar zijn, en samen leveren ze een wijsheid op die **A** of **B** alléén overstijgt. Met andere woorden: het westerse denken is analytisch, het oosterse syntetisch. Zonder de westerse logica had de Industriële Revolutie niet kunnen plaatsvinden. Het zoeken naar waarheden leidde tot de ontdekking van natuurwetten die vervolgens konden worden benut voor menselijke vooruitgang. De vraag is nu of deze logica nog steeds voordeel oplevert. De wetenschap mag dan profijt trekken uit analytisch denken, besturen en regeren berusten echter op de kunst van synthese. Toen de oosterse culturen eenmaal vrij konden beschikken over de resultaten van westerse, analytisch ontwikkelde technieken, konden zij die gaan gebruiken via hun superieure syntetische talenten. Het Aziatische 'economische wonder' is waarschijnlijk geen wonder...

II. Sjanghai – het Parijs van het Oosten

Met deze gedachten stapte ik op een zonnige dag van mei in een KLM vliegtuig. Mijn allereerste ervaring met China bij de Chinese ambassade was goed toen ik mijn visum in *no time* kreeg. Het ging erg soepel en vlot. En mijn naam daarin staat precies zoals wij in het Hongaars schrijven: Farkas Florian! Maar wat kon ik verwachten van dit land dat net zo groot is als Europa, een geschiedenis van 4000 jaar kent, ongeveer 20% van de wereldbevolking heeft, (officieel) meer dan 60 etnische minderheden telt en in de 20^e eeuw zoveel veranderingen heeft meegemaakt? Een land waarin men 10 jaar geleden uitsluitend in groepsverband mocht reizen. Officieel is het land nog steeds communistisch maar gezien de ontwikkelingen van de laatste 20 jaar kan men vraagtekens zetten bij deze stelling. Hoe kan men de Volksrepubliek China communistisch noemen wanneer de Chinese Communistische Partij het lidmaatschap aan ondernemers aanbiedt¹³ en op de Dag van de Arbeid dit jaar ook kapitalisten eerde?¹⁴

¹² In: Geert Hofstede: *Allemaal andersdenken – Omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact, 1995.

¹³ Jan van der Putten: *China noemt rijke ondernemer 'modelarbeider'*. de Volkskrant, 2 mei 2002.

¹⁴ *China eert nu ook kapitalist op 1 mei*. NRC Handelsblad, 1 mei 2002.

De rechtstreekse vlucht naar Sjanghai duurt tien uur. De wereld is klein geworden! Naast mij zit een Chinese jongeman die al acht jaar in Nederland woont. Zijn familie woont in Wenzhou (een zuid-oost Chinese stad aan de kust vlakbij Taiwan) en hij gaat hen bezoeken, de eerste keer in vier jaar. Wij gaan in discussie over China en hij vertelt mij dat ook volgens hem de veranderingen in China razendsnel zijn. Ik krijg van hem goede praktische adviezen (ik heb vooraf een reeks praktische tips van mijn IBM collega's per email al gekregen). Zijn mededeling dat er in China géén pinautomaten zijn betwijfel ik, maar deze maakt mij in ieder geval ongerust omdat ik naast mijn creditcards en pinpassen slechts 500 Amerikaanse dollars in mijn portemonnee heb. Kan dit waar zijn?

Helemaal uitgeput komen wij op de tweede, nieuwe vluchthaven van Sjanghai (Pudong) aan. Het is half zeven in de ochtend lokale tijd maar volgens mijn biologische klok is het middernacht. Net als in de Chinese ambassade in Den Haag paseer ik de paspoortcontrole en douane in enkele minuten en zonder moeite. Als ik mijn peperdure IBM laptop bij de douane meld, om te voorkomen dat ik bij mijn vertrek problemen krijg, vraagt de ambtenaar *'Just one? Oh, then you should go...'*. In de aankomsthal kan ik mijn dollars wisselen, een politieagent helpt mij beleefd de formulieren in te vullen. Mijn eerste indruk is inderdaad dat er in China veel ambtenaren zijn maar dat iedereen heel beleefd is en alles heel goed geregeld. Dit gevoel wordt ook bij de taxihalte bevestigd waar een semi-officiële persoon de kenteken van de taxi met de bestemming opschrijft. Na ongeveer een uur durende rit komen wij in mijn hotel aan, in hartje Sjanghai. Het vijfsterren Garden Hotel Shanghai, in de jaren 1920 door de Fransen gebouwd en nu eigendom van het Japanse Okura-hotelketen, is voor mij een belevenis. Het fraaie gebouw, ingericht volgens een uiterst fijne oosterse smaak, spreekt mij zeer aan. Het is de eerste keer dat ik een hotel leuk vind. Ik snap niets van de beschrijving van mijn reisgids¹⁵ die dit hotel als volgt categoriseert: *'Het hotel is goed geoutilleerd, maar de inrichting doet wat koel-Japans aan'*. Wat ontbreekt hieraan, vraag ik me af - barokke engelen? Ik vind bijvoorbeeld veel persoonlijker en fijner dat op de kussen een kaartje ligt met een beknopt weerbericht: voor vandaag weinig zon met wat wolken.

Na een paar uur slapen ga ik de eerste wandeling in Sjanghai maken. Het is vrijdag en ik heb een lang weekend om te acclimatiseren en Sjanghai een beetje te verkennen. De eerste indruk is verbijsterend. Ik geloof mijn ogen niet! Het is alsof men in een Amerikaanse Downtown was. Ik wandel op boulevards die gevormd zijn door enorme wolkenkrabbers van glas en marmer. Is dit het China waarin nog geen 30 jaar geleden de Culturele Revolutie plaatsvond? Op de straten is er een enorme menigte en verkeer, die voor een zeer dynamisch beeld zorgen. Op alle boorden staan de straatnamen ook in het Engels en de hele stad is gebouwd volgens het Manhattan-ontwerp principe (Noord-Zuid, West-Oost), althans dat is mijn eerste gedachte, maar snel realiseer ik me dat dit principe ook een oeroud Chinees principe is: *Feng Shui* dat de basis vormt van de geomantische architectuur en stedelijke bouwkunde (de Aardse orde moet een verspiegeling zijn van de Hemelse orde). Het heeft in ieder geval een enorm praktisch voordeel: het is geen probleem mij te oriënteren. Na een paar uur wandelen hoef ik de plattegrond nauwelijks te raadplegen en ik voel me snel thuis in deze gigantische havenstad. Het is Rotterdam op een schaal van 100. Mijn bezorgdheid over het gebrek aan pinautomaten is snel voorbij. Op elke hoek vindt men een of meer pinautomaten, alles is ultramodern, en de software van deze automaten is veel beleefder dan in Europa: hij vraagt bijvoorbeeld naar je wensen, etc., het is een belevenis. Toen ik later aan mijn Chinese studenten vertelde wat mijn Chinese buurman op het vliegtuig tegen mij zei over de pinautomaten, barstten zij uit in lachen. Precies hetzelfde geldt voor de mobile telefonie. Ik kon overal mijn handy gebruiken en zo te zien ook elke Chinees heeft zo'n apparaat.

In het weekeinde heb ik nog een paar wandelingen gemaakt. Weliswaar is Sjanghai het economische paradepaardje van de Chinese regering maar het is in ieder geval een prachtig paardje. Dit 17 miljoen inwoners tellende economisch centrum is imposant. Zeker als men bedenkt dat 10-15 jaar geleden de hoogste gebouwen maar vier verdiepingen hadden. Er wordt letterlijk en figuurlijk dag en nacht gesloopt en gebouwd. Men ziet hier in Sjanghai het oude Chinese spreekwoord: *'Als het oude niet verdwijnt, zal het nieuwe niet komen'*. Ik zag mensen zaterdag avond laat (maar ook zondag) aan het bouwen van nieuwe wolkenkrabbers. Slechts twee kleine districten vormen een uitzondering: de Bund (Waitan) en Yuyuan (Yu park). Tijdens de hoogtijdagen van Sjanghai van weleer was de Bund het domein van de Europese, Amerikaanse en Japanse banken, handelshuizen, clubs en hotels. Na de machtswisseling nam de Chinese Communistische Partij de gebouwen in bezit voor eigen gebruik. De neoklassieke werken zijn door de regering gerenoveerd. Ze worden s'avonds prachtig verlicht. Een standbeeld van Mao herinnert alleen aan de communistische periode. Yuyuan aan de andere kant is één van de weinige oude toeristische bezienswaardigheden in de stad. Sinds de 18e eeuw is het complex met zijn traditionele rode muren en omhoog gebogen pannendaken een marktplaats en ontmoetingscentrum geweest. Het is blijkbaar als een memento aan de oude tijden intact gelaten. Anders is heel Sjanghai een soort groot consumentenparadijs, met de prachtige Nanjing Lu¹⁶ als voornaamste voorbeeld. 's Avonds en tot in de kleine uurtjes wordt deze kilometerslange boulevard door felle neonreclames verlicht en

¹⁵ *Insight Guide China*. Uitgeverij Cambium B.V., 2001.

¹⁶ Zie ook: Georges Desvaux, Guangyu Li, en Jacques Penhirin: *Shanghai shopping*. The McKinsey Quarterly, 2002 number 2.

overdag maken horden voetgangers, fietsers en automobilisten haar tot een van de drukste steden ter wereld. Wandelen op de straten van Sjanghai laat in de avond is veilig en de nieuwe rijkdom en het ontstaan van een nieuwe, welvarende middenklasse is zichtbaar. Het is overduidelijk dat in Sjanghai alles om geld draait. Hoewel het bestedingsvermogen van de nieuwe Chinese middenklasse anders is dan in het Westen, schatten economen de grootte van de bevolkingslaag die inkomens van \$10,000 tot \$20,000 heeft op 60 miljoen en die van \$5,000 tot \$10,000 op 330 miljoen (gebaseerd op PPP [purchasing power parity]).¹⁷ Alleen de top, dunne laag van 2 miljoen, die inkomsten boven de \$20,000 heeft is direct vergelijkbaar met de westerse middenklasse, maar de winkelboulevards van Sjanghai tonen aan dat deze drie lagen in deze stad aanwezig zijn. Van sjeke boutiques tot goed gevulde winkels kan men hier alles vinden. En de zeer goedgekleede Sjanghainezen winkelen continu. Tot 10 uur s'avonds. Zeven dagen in de week.

Maandagochtend moet ik vroeg opstaan omdat de cursus op de IBM-locatie plaatsvindt die vrij ver van het centrum ligt. Het is een gigantisch industrieterrein, een *Free Trade Zone*, waarin praktisch elke westerse onderneming een vestiging heeft. De taxirit in de ochtendspits duurt ongeveer 45 minuten en ik maak meteen kennis met de rijstijl van één van de 60,000 taxichauffeurs van Sjanghai. Het lijkt me een soort *kamikaze*-ervaring. Verkeersboorden, stoplichten, verkeersregels, andere deelnemers in het verkeer en zelf de politieagenten hebben duidelijk een heel andere betekenis dan wij in het Westen gewend zijn. Simpel gezegd: géén. Het verkeer in Sjanghai is een zelfsregulerend organisme. Ondanks het feit dat elke taxichauffeur zich als Michael Schumacher op het circuit van Monaco gedraagt terwijl de andere deelnemers aan het verkeer zich ook niet als zondagrijders gedragen, heb ik tijdens mijn verblijf in deze stad geen verkeersongeluk gezien. Het verkeer in Sjanghai is een typisch voorbeeld van het Chinese pragmatisme: *laissez-faire* functioneert veel beter dan overregulering. De files in de ochtendspits vielen mee. Volgens mij zou er een enorme chaos ontstaan en het verkeer tot stilstand komen als de Sjanghainezen de verkeersregels niet op deze pragmatische manier zouden interpreteren. Nogmaals: Sjanghai is Rotterdam op een schaal van 100.

Dankzij deze taxirace ben ik zeer vroeg op de IBM-locatie. Bij de receptie word ik door een vriendelijke maar slechts Chinees sprekende bewaker ontvangen. Mijn IBM-badge doet wonderen, ik word tot het cursuslokaal toegelaten. Het gebouw is nieuw, het doet mij denken aan het IBM-gebouw in Amersfoort. Langzamerhand arriveren mijn studenten en tot mijn grootste verbazing stellen de cursisten meteen bij de koffiautomaat tientallen vragen over de materie, vooral de Taiwanese. De introductieronde verloopt soepel maar ik merk meteen een groot verschil: alle studenten staan keurig op, stellen zich voor, vertellen hun achtergrond, de reden waarom zij aan deze cursus deelnemen en wat zij van deze cursus verwachten. Het zijn allemaal jonge mensen, vrouwen en mannen, uit zeven Aziatische landen. Het is interessant te zien dat vooral de Chinezen een westerse naam hebben gekozen, zoals Agnes, John. Hun ervaring is dat de Chinese namen moeilijk zijn voor westerlingen. Na de inleiding en het presenteren van de agenda word ik met een cultuurschok geconfronteerd: Jessica, de charmante Taiwanese, vertelt mij dat het zeer moeilijk is dit soort consulting projecten in Azië te verkopen omdat de klanten vinden dat dit een terrein voor westerlingen is! Mijn antwoord op haar vraag is dat ik dit een bijzondere mening vind en dat zij nu deze methodologie kunnen gebruiken omdat zij in Europa is ontwikkeld. Mijn taak is om mijn kennis goed over te dragen en hen in staat te stellen deze methodologie te gebruiken. Tja, de perceptie over onze analytische superioriteit leeft voort. In korte tijd constateer ik dat mijn studenten zeer intelligent zijn, een goede opleiding hebben, en zeer goed Engels spreken. Het duurt zo'n anderhalve dag totdat iedereen zich open stelt (vooral de Chinezen), maar mijn ervaring leert dat zoiets ook in Europa en Amerika een normaal verschijnsel is. De hele cursus verloopt in een zeer goede sfeer, ik krijg steeds meer kritische vragen en aan het einde een staand applaus.

De persoonlijke en open relatie die ik met mijn studenten heb opgebouwd, zijn in mijn optiek de sleutel. Al in het begin heb ik de manager van het Chinese team, een dertiger, uitgenodigd voor een diner. Het ging andersom: gastvrijheid is heilig in China. Op de tweede dag was ik de gast van hem en namen wij ook de Chinese studenten mee. Een zakelijk diner in China is eigenlijk een dealmaking gebeurtenis, het duurt urenlang en zaken komen zelden ter sprake. Het breekt het ijs en stelt de mensen in staat om elkaar beter te leren kennen, vooral de persoonlijkheid van de ander. Na het diner zijn we ook naar een bar gestapt en tot diep in de nacht hebben wij over allerlei dingen gesproken, inclusief de politieke situatie in China. Opmerkelijk was weer hoe snel de veranderingen in China plaatsvonden. De manager vertelde mij dat enkele jaren geleden het bijna onmogelijk was om naar het buitenland te reizen. Nu niet meer. Men vraagt een paspoort aan en men krijgt het. Hij is zelf in Europa geweest op een zakenreis en in Canada om zijn oom te bezoeken. Dit is echter nog geen regel. De meeste Chinezen zijn nog nooit in het buitenland geweest, maar dat zal zeker in de toekomst veranderen, aldus mijn zegsman. De media zijn in de handen van de centrale overheid maar de lokale kranten zijn praktisch vrij. Als zij de grenzen van 'politieke correctheid' vergeten, krijgen ze slechts een geldboete. Mijn partner uitte echter zijn bezorgdheid over het feit dat de westerse media geen goed beeld van China geven.

¹⁷ C.K. Prahalad & Kenneth Lieberthal: *The End of Corporate Imperialism*, Harvard Business Review, July-August 1998.

Dit diner heeft alles veranderd. Mijn gastheer vroeg zijn mensen om voor de hele groep elke avond een representatief (Chinees) restaurant uit te kiezen en samen te gaan eten. Op deze wijze heb ik niet alleen mijn studenten beter kunnen leren kennen maar ik heb ook met de echte Chinese keuken kennis gemaakt. Dit lukte mij in het weekend niet omdat de Chinese keuken niet voor individuele eters is 'toegespitst'. De term 'Chinese keuken' heeft echter geen betekenis. Het kan grofweg in vier stijlen worden verdeeld: de noordelijke keuken (voornamelijk Beijing), de keuken van Haiyang (oostelijke kustgebieden rond Sjanghai), de Kantonese keuken en de keuken van Sichuan. De Kantonese keuken is het meest bekend in het Westen en is synoniem voor Chinese keuken. Eten in groepsverband in China is een unieke beleving. Aan de ene kant is het één van de belangrijkste momenten van sociaal verkeer en aan de andere kant is het verrukkelijk. Het is een van de meest gezonde en fijne keukens die ik ken. De nadruk ligt hier, net zoals bij elk facet van het Chinese leven, op evenwicht en harmonie. De Chinese keuken zoals wij het in Nederland en in het Westen kennen, beantwoordt in mijn optiek niet geheel aan de echte Chinese keuken. Het is te veel aangepast aan de lokale smaak.

Door de hechte band met mijn studenten heb ik het nachtleven van Sjanghai ook kunnen leren kennen. De stad is zeker de naam 'Parijs van het Oosten' waard. Om twee uur s' nachts verandert de downtown in een enorm en fluïd organisme van vermaak zoekende mensen. De boulevards herinnerden mij aan de boulevards van Parijs waarop na middernacht muurvaste files ontstaan. Een bar roept bij mij de beste herinneringen op: de eigenaresse, een Taiwanese filmactrice die tegelijkertijd beeldend kunstenares is, heeft het hele interieur van de bar met haar kunstvoorwerpen, gemaakt van bergkristal, gedecoreerd. Dit interieur zorgt ervoor dat deze drukke bar een gevoel van rust en harmonie geeft. Onvergetelijk. Tijdens één van onze uitstappen kreeg ik het grootste compliment van mijn studenten. Zij vertelden mij hoe goed ik overkwam bij hen ondanks hun verassing dat ik slechts 34 jaar oud ben. Op basis van mijn kennis en kunde schatten zij mijn leeftijd op 40. Zij dachten dat ik een veertiger was met een 'babyface'. Maar mijn handelingen, mijn respectvolle stijl en mijn begrip voor de oosterse cultuur stelden hen gerust en ik kreeg te horen dat ik een oosterse mens was.

Vrijdagavond stond ik op het punt deze enorme stad, die vele buitenlandse investeerders trekt en op weg is één van de belangrijkste industricentra ter wereld te worden, te verlaten. Tijdens mijn verblijf in Sjanghai heb ik op de televisie gezien, dat door de high-tech investeringen van de halfgeleider industrie (o.a. Intel) Sjanghai in 2005 het grootste regio voor chipproductie zou worden, waardoor de Silicon Valley op de tweede plaats zou komen te staan. Bij westerse regeringen begint het besef door te dringen dat ook zij in concurrentie zijn met de centrale en de lokale Chinese autoriteiten op het gebied van investeringen.¹⁸ Op dat moment keek ik uit naar de komende dagen in het politieke centrum van deze reus.

III. Beijing – de Noordelijke Hoofdstad

Na een week in Sjanghai voel ik me bijna opgelucht in Beijing. Sjanghai vibreert, Beijing ademt. In Sjanghai doet men zaken, in Beijing blijkt meer tijd te zijn voor reflexie. De taxirit naar het *State Guest Hotel* verraadde onmiddellijk dit verschil: de wegen en straten zijn veel breder, men ziet nauwelijks wolkenkrabbers en de taxichauffeur rijdt zó rustig dat ik het gevoel krijg dat wij stilstaan. Ik moet bekennen: ik mis een beetje de rijstijl van de Sjanghaineze taxichauffeurs. Het hotel is in dit geval Chinees, het ligt in het hartje van Beijing (3 km van de Verbodene Stad verwijderd), en ik voel me opnieuw op mijn gemak. Snel kom ik tot mijn eerste conclusie: Beijing is een echte keizerlijke hoofdstad, met enorm brede boulevards, gigantische afstanden, monumentale gebouwen. Ik kan het alleen met Parijs of Londen vergelijken. In Sjanghai kon ik per voet alle bezinswaardigheden bezoeken, in Beijing is dit absoluut onmogelijk. Gelukkig zijn er in Beijing zo'n 100.000 taxi's.

Beijing is een paradijs voor toeristen die op zoek zijn naar historische bezinswaardigheden ondanks het feit dat helaas veel historische schatten tijdens de Culturele Revolutie in rook zijn opgegaan, letterlijk en figuurlijk. Het is óók de plek waar men de essentie van de Chinese beschaving en de machtsstructuur kan waarnemen.

Wanneer men een blik op de plattegrond van Beijing werpt, ziet men meteen dat deze stad gebouwd is volgens het Feng Shui principe. Bijna elke boulevard of straat loopt noord-zuid of west-oost, met eventueel kleine bochtjes. Alle historische gebouwen dragen de kenmerken van de geomantische architectuur. De Chinese Muur bewaakt de stad van de noordzijde. Daarnaast kijken alle oude gebouwen in de oude stad uit op het zuiden, beschermd tegen schadelijke invloeden uit het noorden: winterse winden uit Siberië of vijandelijke troepen van de steppen. Enkele van de meest opmerkelijke punten in het oude Beijing liggen op de noord-zuidas zelf, als parels aan een snoer. Te beginnen in het noorden: de Zhonglou en de Gulou

¹⁸ Zie ook: Jeffrey E. Garten: *When Everything Is Made in China*. BusinessWeek – European Edition, June 17, 2002.

John S. McClenahan: *Made in China: Strategic growth makes this the time to be manufacturing in the People's Republic*. Industry Week, February 2002.

(respectievelijk de Klokken- en Trommeltoren), de Jing Shan (Kolenheuvel), het Gugong (Keizerlijk Paleis), de Tiananmen (Poort van de Helemse Vrede) en de Qianmen (Buitenste Poort). In het midden van het snoer bevindt zich het hart van het oude China, de Drakentroon, vanwaar de keizer regeerde als ritueel bemiddelaar tussen Hemel en Aarde. Dit werd geacht het centrum van de zichtbare wereld te zijn, die net als de stad, eveneens werd geacht een reusachtige rooster te vormen. De stad, de wereld, en alles daarbinnen, hadden een duidelijk gedefinieerde plaats in een hiërarchie die afhankelijk was van hun afstand tot het middelpunt. Het is geen toeval dat de naam van het land in het Chinees ‘Zhōngguó’ heet, dat letterlijk ‘het Rijk van het Midden’ betekent. Dit verklaart in hoge mate de interne gerichtheid van het Chinese Rijk. Alles, wat buiten deze wereld lag, werd als barbaars beschouwd.

Het is niet mogelijk om deze prachtige geomantische ontwerpen in Beijing, de Minggraven en de Chinese Muur in de omgeving van Beijing, binnen de grenzen van deze presentatie te beschrijven. Men staat maar ademloos wanneer men deze reusachtige en tot het laatste detail uitgewerkte monumentale bouwkunde aanschouwt. Deze gebouwen hebben mij in ieder geval veel verteld over de manier van denken en handelen van de voorouders van de huidige Chinezen. Dit is een beschaving die altijd naar binnen was gericht omdat in hun belevenis zij aan een ieder superieur waren. De integriteit en de soevereniteit van het Chinese Rijk was inderdaad meerdere malen aangetast in hun geschiedenis, maar behalve de westerse semi-kolonisatie waren zij altijd in staat om de buitenlandse machthebbers te integreren. Wij moeten niet vergeten dat de huidige Volksrepubliek voor de eerste keer in honderd jaren de soeveraniteit kon herstellen over het Chinese grondgebied behalve Taiwan (Hongkong werd in 1997, Macau in 1999 Chinees) en dat de kwestie Taiwan geen ideologische kwestie is.¹⁹ Dit alles verschaft aan de staat een enorme legitimatie. Denk aan het tweede confucianse principe: het verlies van het gezicht! China kan niet meer opgedeeld worden in concessiegebieden en geen land durft China aan te vallen. Op de Chinese televisie ziet men vaak films en documentaires over de Westerse en Japanse inmenging in China. Het land heeft een indrukwekkende ommekeer gemaakt in de laatste 20 jaar, vooral in economisch opzicht. Dit jaar is het lid van de WTO²⁰ geworden en het land is niet alleen een ontvanger van buitenlandse investeringen maar de Chinese investering in het buitenland groeien ook. Het is eigenlijk een land in overgang en de stabiliteit van het land is ook een westers belang.²¹

Het is voor mij duidelijk dat China al in de nabije toekomst een veel grotere rol zal spelen. Het heeft een enorme brainpower, en een enorme identiteitsbasis. 2500 jaar confucianisme betekent een enorme voedingsbodem. De Chinezen behoeven niet hopeloos naar eigen identiteit te zoeken, die hebben ze. Net als voor de kleine Aziatische Tijgers, levert deze cultuur voor de Chinezen een stevig handvat. Om twee voorbeelden te noemen: Beijing zal in 2008 de Olympische Spelen organiseren. Elke taxichauffeur wordt daarom geacht om (basis) Engels te spreken. In Sjanghai kwam ik geen taxichauffeur tegen die maar één woord in het Engels sprak. In Beijing zag ik wel de inspanning bij de taxichauffeurs om tenminste in een gebrekkig Engels een paar woorden te wisselen. Maar het meest eclatante voorbeeld heb ik op de TV gezien: een succesvolle, 75 jaar oude ondernemer die een textiel fabriek leidt, wordt als een voorbeeld gezien. Jonge ondernemers gaan naar zijn fabriek om zijn succes te bestuderen. Toen de verslaggever naar zijn geheim vroeg, antwoordde de oude man: ‘Mijn geheim is simpel. Ik heb door mijn hele leven elke dag geprobeerd mijzelf te verbeteren. Dat doe ik nog steeds en ik wil zo doorgaan tot mijn tachtigste’. Als maar Confucius dit hoorde!

Op de laatste avond in Beijing ging ik naar een *Beijing Opera* voorstelling. Dit bleek een perfecte afsluiting van mijn verblijf in China te zijn. Ik heb eerder voorstellingen van de Beijing Opera al gezien maar het verschil tussen een live performance en een op TV is net zo groot als de Chinese keuken in China en de Chinese keuken in het Westen. De term opera voor deze vorm van kunst, die ongeveer 200 jaar oud is, is een beetje misleidend. Het toneeldecor bestaat nauwelijks en daardoor is de taak van de acteurs veel groter en zwaarder. Zij zijn geacht om thuis te zijn in zang, dialoog, mime, acrobatiek. Ook de kleuren van het gezicht krijgen een zeer geaccentueerde rol. Ik heb met het stuk geluk gehad: het was de klassieker *De apenkonink*. Net als met de Chinese keuken, was deze voorstelling een belevenis. Ik zat bij een VIP-tafel samen met een Canadese dame van Ierse afkomst. Na afloop hebben wij in de lobby van het theater zo’n anderhalf uur met elkaar gepraat. Zij was naar Sjanghai gekomen om een cursus boekhoudkunde voor Chinezen te geven en daarna is zij naar Beijing gevlogen. Het was bijna ongelooflijk, zij had geheel dezelfde ervaringen als ik. Wij konden niet eens geloven dat twee mensen, met totaal diverse

¹⁹ Zie verder: Sharif M. Shuja: *China in search of a dominant role*. Contemporary Review, October 1998.

²⁰ Zie ook: Tim Fischer: *China 100 days young as a WTO member*. Business Asia, March 2002.

Anthony Perkins & Stephen M. Shaw: *What the WTO really means for China*. The McKinsey Quarterly, 2000 number 2.

Dexter Roberts & Paul Magnusson: *The Tricks of Trade*. BusinessWeek – European Edition, July 8 2002.

Hisu-Ling Wu: *An Assessment of Outward Foreign Direct Investment from China's Transitional Economy*. Europe-Asia Studies, December 2001.

²¹ Zie ook: Dexter Roberts & Mark L. Clifford: *Beijing Gets Cold Feet – and Freezes a Key Reform*. BusinessWeek – European Edition, July 15 2002.

achtergronden en ieder van ons beiden in een ander context, op dezelfde manier in twee weken de tijd China hebben ontdekt. Wat kon ik nog meer wensen?

Na deze perfect gelopen reis voelde ik me blij toen ik op Schiphol Ágnes zag wachtend op mij. Het is zo fijn thuis te komen. Het zal zeker een tijdje duren totdat ik alles op een rijtje zet. Maar een paar conclusies kan ik reeds nu trekken. Ik ben bewust dat ik de twee paradedpaardjes van het huidige China heb gezien en dit is geen compleet beeld. Maar wat ik gezien heb, waren de echte Chinezen die handelen zoals hun culturele, mentale programmering al eeuwen lang voorschrijft. Ik heb een cultuur gezien dat na een onrustige, turbulente periode weer tot innerlijke evenwicht komt. Het Westen is hun wereld vele jaren geleden binnengevallen, en na een periode van instabiliteit zijn ze hard bezig onze beste culturele resultaten zich eigen te maken. Maar zo'n ontwikkeling werkt aan twee kanten. Het China van nu is al wakker geworden en streeft naar een relatie met het Westen. Volgens mij begrijpen de Chinezen ons wel. De vraag is of het Westen in staat zal zijn om dit eveneens met hen te doen. Ik kwam sterker terug uit China omdat ik meer geleerd heb over mijn eigen cultuur. En dit is het moeilijkst. Ik zal waarschijnlijk de woorden van meester Sun Tzu vaker herhalen: *'Ken je vijand en ken jezelf. In honderd veldslagen zul je niet worden verslagen'*.

Fordulat Kínában - a magáralál Sárkány¹

- Útinapló filozófiai széljegyzetekkel -

Semmi sem félrevezetőbb, mint Kínát európai mércével megítélni.

Lord Macartney

Amikor idén áprilisban felkértek, hogy Shanghai-ban tartsak egy kurzust a csendes-óceáni térségbeli IBM-es kollégáimnak (Kínai Népköztársaság, Tajvan, Japán, Dél-Korea, Malájzia és Thaiföld) az IRM Accelerator nevű Service Management megoldásról, amelynek főkonstruktor vagyok, rögtön felismertem, hogy egy régi álmom valósulhat meg: egy közvetlen és természetes találkozás a keleti világgal, amely annyira eltérő a mienktől. A munkám révén az elmúlt években volt alkalmam - többek között - kínaiakkal is együttműködni, de ezeknek a találkozásoknak Európa és az Egyesült Államok volt a színhelye. Azok a barátaim és ismerőseim², akik keleti tapasztalattal rendelkeztek, sok hasznos tanácsot láttak el. Szun-ce, klasszikus kínai katonai stratégia, *A hadviselés törvényei*³ című könyvében leírta szavai is eszembe ötlöttek: *„...Ezért mondják, hogy ha ismerjük az ellenséget és ismerjük magunkat is, akkor száz csatában sem jutunk veszedelembbe; ha azonban nem ismerjük az ellenséget, csak magunkat ismerjük, akkor egyszer győzünk, másszor vereséget szenvedünk; és ha sem az ellenséget, sem magunkat nem ismerjük, akkor minden egyes csatában feltétlenül végveszély fenyeget bennünket”*. Világos volt számomra, hogy ha sikeres kurzust akarok tartani, akkor ezeket a gondolatokat mint vezérfonalat kell használnom. Egyúttal reméltem, hogy ezzel az úttal jobban megismerem a kínai kultúrvilágot.

Az utazásom május 9. és 23. között zajlott le. Az első hetet Shanghai-ban töltöttem, ahol a kurzust vezettem, a második héten pedig átrepültem Pekingbe, hogy megismerkedjem ennek a 4000 éves birodalomnak egyik történelmi fővárosával, a jelenlegi politikai fővárossal. A kurzus nagy sikernek bizonyult s az utazás során különleges tapasztalatokkal gyarapodtam. Ebben az előadásban, amelynek 'útinapló filozófiai⁴ széljegyzetekkel' alcímet adtam, szeretném tapasztalataimat és reflexióimat Önökkel megosztani. A beszámolót három részre osztottam: az első rész a keleti és nyugati gondolkodás, illetve kultúrvilág közötti alapvető különbségről szóló reflexiókat tartalmazza; a második rész Shangai-ról, erről a kozmopolita városról és a jelenlegi Kína egyik gazdasági központjáról szól; a harmadik részben pedig Pekingről, a Kínai Népköztársaság jelenlegi politikai centrumáról írok.

I. Keleti és nyugati gondolkodás

Kapcsolatunk Kínával több mint 2000 éves múltra tekint vissza, de ez a birodalom a nyugati világ számára mindig talány maradt. Az első dokumentált kapcsolatok Kína és a nyugati világ között a Kr.e. első századig nyúlnak vissza, amikor is a Han-dinasztia katonailag megszállta Közép-Ázsiát, s ezáltal a karavánutakon keresztül létrejött a „selyemút”. Az első európai jelenlétet Kínában az írásos dokumentumok szerint 1261-re tehetjük, amikor is észak-európai kereskedők meglátogatták Kublai Khan udvarát. Nem sokkal később Marco Polo utazása

¹ Ezen cikk a szerző 2002. július 15-én a Rotary Club Scheveningen-ben megtartott előadásának kibővített változata.

² Különös köszönet illeti Donald Beck urat, a GE Plastics volt marketing menedzserét s Kína jó ismerőjét, és Tóth Miklós urat, az Aegon biztosítótársaság ny. igazgatóját, akik hasznos tanácsokkal láttak el a keleti emberekkel való kapcsolattartás terén.

³ Szun-ce: *A hadviselés törvényei*; Balassi Kiadó, 1995. (Tőkei Ferenc fordítása.)

⁴ A kínai filozófia bemutatása a következő műveken alapul:

1. Bartók György: *A görög filozófia története – Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával -*; Mikes International, 2002. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html
2. *De verbelding van het denken – Geïllustreerde geschiedenis van de westerse en oosterse filosofie -*; Uitgeverij Contact, 2000.

következett. A Ming-, illetve a Qing-dinasztia a nyugati hatalmak egyre erősödő kereskedelmet szorgalmazó nyomását évszázadokon keresztül képesek voltak ellensúlyozni, de a Qing-dinasztia egyre több koncesszióra kényszerült. A XIX. századra Kína gyakorlatilag gyarmati függőségbe került, amely 1911-ben a császárság bukásához vezetett. Itt azért szükséges megjegyezni, hogy a kínai belügyekbe való nyugati beavatkozás nem az egyetlen kiváltó oka volt a császárság bukásának. A Nyugatnak még a XX. században sem sikerült Kínát megértenie, abban a században, amely Kína történelmében is az egyik legforrongóbb időszaknak számít (a köztársaság létrejötte, polgárháború, japán invázió és megszállás a II. világháború alatt, a Kínai Népköztársaság kikiáltása, Kulturális Forradalom, gazdasági reform és az utolsó két évtized lélegzetelállító gazdasági fejlődése). Ha a nyugati politikusok, szakszervezeti vezetők, elemzők és újságírók kijelentéseinek végignézünk, azt kell megállapítanunk, hogy ezek az emberek úgy festik le Kínát, ahogy az nekik a legjobban kijön: egyszer Kína a korlátlan (gazdasági) lehetőségek országa, máskor azonban Kína az az ország, amelynek autoriter berendezkedése van, nem tiszteli az emberi jogokat, a demokráciát, szomszédait (katonailag) fenyegeti, stb. Az NRC Handelsblad (holland napilap) nemrég megjelent mellékletében⁵ Fons Tuinstra, aki nyolc éve költözött Shanghai-ba, meglepve állapítja meg, hogy Kína egy 'mocvár'. Ezt követően a következőket fűzi hozzá: „Nyugati fogalmak, úgymint szakszervezetek, jogszerűség, szépség, szerelem, tisztesség, az élet becsülete, demokrácia, emberi jogok, egészen más jelentéssel bírnak itt mint Kínán kívül”. A Nyugat évszázadokon keresztül s még most is úgy tekint Kínára mint egy olyan országra, amely a földgolyó bős túldoldalán fekszik, amelynek meglehet, hogy nagyszerű, érdekes kultúrája van, de a világ többi része (értsd alatta a Nyugati világot!) számára mégis érthetetlen. Mi ennek az értetlenségnek oka?

Véleményem szerint ennek az értetlenségnek az oka a nyugati etnocentrizmusban rejlik. A jelenleg uralkodó politikai, gazdasági, nemzetközi rendszer nyugati alapú. Ennek gyökere a (nyugati) keresztény kultúrába nyúlik vissza, amely Európában állt elő, s 'exportálva' került Észak-Amerikába, Ausztráliába s kisebb mértékben Latin-Amerikába. Plurális demokrácia, jogállam, szocializmus, liberalizmus, az ENSZ mind ennek a kultúrának termékei.⁶ Geert Hofstede⁷, holland szervezési szakértő, éles különbséget tesz első kultúra és második kultúra között. Az *első kultúra* műveltség, s ennek a műveltségnek gyümölcsei; az oktatás, művészet és irodalom. A *második kultúra* mentális programozás, s magában foglalja nemcsak az első kultúra tevékenységeit, amelyek a szellemi műveltség előrehaladását szolgálják, hanem olyan közönséges mindennapi dolgokat is mint köszönés, étkezés, érzelmek kimutatása vagy elrejtése, fizikai távolságtartás másokkal szemben, szeretkezés, testápolás. A továbbiakban kultúra alatt a második kultúrát fogom érteni. Erre Hofstede egy pontos definíciót ad: „*a második kultúra mindig egy csoportos jelenség, amelyet az ugyanabban a szociális közösségben élt vagy élő emberek többé-kevésbé osztanak: abban a térben, amelyben ez a kultúra megszületett. Ez a kultúra kollektív mentális programozás, amely a csoport tagjait vagy egy emberkategóriát a többiekől megkülönböztet*”.

A kultúrák tanulmányozása meglehetősen hosszú időszakra nyúlik vissza (legalább néhány évtized), de a hidegháború bipoláris, ideológiai paradigmája (szabad világ/kapitalizmus φ kommunizmus) meghatározóan nyomta rá bélyegét a döntéshozók gondolkodására. A kultúrák szerepét csak mellékesnek tekintették. Csak a Berlini Fal leomlása után nőtt meg az igény arra, hogy a megváltozott világot másképpen kell szemlélni. 1993. nyarán jelent meg Samuel P. Huntington tollából a Foreign Affairs hasábjain *The Clash of Civilizations* című cikk, amelyet később könyvben⁸ részletesebben kidolgozott. Ebben a könyvben a szerző annak a véleményének adott hangot, hogy az új világrendben nem az ideológiáknak hanem a kultúráknak van döntő szerepük. A kultúrák kutatása ismét előtérbe került.

Embercsoportok és társadalmak közötti kultúrkülönbségek tanulmányozása relativista kiindulási pontot tesz szükségessé. Ennek azonban megvan a maga veszélye. Allan Bloom, amerikai professzor, figyelmeztet a kulturrelativizmus egy bizonyos formájára, amely az amerikai egyetemeken harapódzott el, s amely nihilizmushoz vezet;⁹ ő azonban a kultúrát az első kultúra értelmében használja. Claude Lévi-Strauss, francia antropológus, a következőképpen fogalmazta meg a kulturrelativizmus fogalmát: „*Kulturrelativizmus azt jelenti, hogy egy kultúra semmiképpen sem ítélteti egy másik kultúra aktivitását 'alacsonynak' vagy 'magasnak'. A saját tevékenységének értékelésére azonban ezeket a minősítéseket mindenképpen használnia kell, mivel ebben az esetben a csoport tagjai úgy résztvevők mint megfigyelők*”.¹⁰ Hofstede a következőket fűzi hozzá: „*A kulturrelativizmus nem azt jelenti, hogy az ember a saját, illetve a saját társadalmi kultúrájának megítélésekor nem használ értékrendszert. Azt jelenti inkább, hogy mások kultúrájának megítélésekor a saját ítéletét felfüggeszti, s kétszer meggondolja, hogy a saját kultúrájának értékrendszerét használja-e. Először azt kell megtudni, hogy milyen a kultúrák közötti különbség természet, melyek annak gyökerei s melyek a következményei. Csak azután szabad ítélni s cselekedni*”.

Mit is jelent ez számunkra? Ha a jelenlegi Kínát megérteni szeretnénk, akkor a történelemben kikristályosodott kínai kultúra gyökereit kell tanulmányoznunk. Ehhez a kínai kultúra két alapvető aspektusát kell közelebbről szemügyre vennünk: a kínai filozófiát és vallást. Ezek határozzák meg nagymértékben az ehhez a kultúrkörhöz tartozó emberek gondolkodási- és cselekvési rendszerét. A vallást a szó tágabb értelmében kell használni, főleg keleten, vagyis nemcsak a látható, formális egyházat. Három folyamat képezi a kínai kultúrvilág alapját:

⁵ Fons Tuinstra: *De soepele Chinezen van Shanghai – Hoe de Volksrepubliek in acht jaar tijd spectaculair veranderde*. In: *M*, het maandblad van NRC Handelsblad bv. 6 juli 2002.

⁶ Erre vonatkozólag lásd: Tóth Miklós: *Intellectus quaerens fidem (Contemplatio Claudiopolensis - Kolozsvári Elmélkedés)* című cikkének fejtegetéseit. In: Mikes International, október-december 2001., October-December 2001. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁷ Geert Hofstede: *Allemaal andersdenken – Omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact, 1995.

⁸ Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, 1998.

⁹ Allan Bloom: *The Closing of the American Mind*, Touchstone Books, 1987.

¹⁰ Claude Lévi-Strauss & Didier Éribon: *De près et de loin*, Odile Jacob, 1988.

- konfucianizmus,
- taoizmus,
- buddhizmus.

Az első megjegyzés, amelyet a kínai filozófia természetéről kell tennünk, az az, hogy maga a fogalom, ahogyan azt mi használjuk, a kínaiak előtt ismeretlen. A régi kínai írásokban nem találkozunk olyan szóval, amely a filozófia szinonimája lenne. Nemrég a japán nyelvből kölcsönöztek erre egy szót: tsche-tsio, amely bölceletet jelent. A második megjegyzés pedig az, hogy a kínai filozófiában a hangsúly az etikai kérdésekre esik. Az összes kínai bölceleti iskola, az importált buddhizmust leszámítva, azokra a prototípusokra megy vissza, amelyek az ú.n. „Háborúsodó Királyságok” korában alakultak ki (Kr.e. 402-221). Ebben a korszakban a kínai társadalom átmeneti állapotban volt az archaikus, „feudális” rendszerből az egyesített, központi államapparátus által irányított rendszerbe. A klasszikus kínai bölcelet tehát egy olyan korban született meg, amikor a társadalom politikai és szociális krízisben volt. Ezek a körülmények nagymértékben meghatározták a kínai bölcelet központi problémafelvetését: *milyen módszerekkel lehet a teljes rendet visszaállítani úgy, hogy az emberi társadalom az Ég és a Föld hatalmaival egyetemben jól működjék?* Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a kínai bölcelet nem mutatott érdeklődést az ismeretelmélet, a metafizika és a logika nagy kérdései iránt. Ezen a területen a tao a központi elem a klasszikus kínai gondolkodók műveiben, akik az intuíciónál előbbre tartották a reflexiónál. Ennek ellenére azonban az is igaz, hogy a kínai bölcelet elsősorban az ember szociális magatartására koncentrált. Ezt a szociális magatartást az Éghez való viszony szabta meg s az államelméletben az égi viszonyok ismétlődnek meg. A Yin (nőnemű elv) és a Yang (hímnemű elv) dualizmusa, amelyet az ősi kínai vallásból kölcsönöztek, tökéletesen illeszkedett a klasszikus gondolkodás kereteibe.

Kétségtelen, hogy a *konfucianizmus* óriási szerepet töltött be a kínai civilizáció alakításában s még ma is annak alapköve. Alapítója Kr.e. 551-ben született Lu városában, a mai Shandong tartomány déli részében. Konfucius váltig állította, hogy ő csak egy „túlélő”, aki a régi értékek visszaállítását célozza meg s nem akar újat tanítani. A valóságban azonban mindkettő volt, újító is volt. Alapelvei a következők:

1. *A társadalom stabilitása az emberek közötti egyenlőtlen viszonyon nyugszik.* A „wu lun”, az öt alapviszony a következő: uralkodó-alattvaló, apa-fiú, idősebb fiútestvér-fiatalabb fiútestvér, férj-feleség és idősebb barát-fiatalabb barát. Ezek a viszonyok kölcsönös, kiegészítő kötelezéseket rónak az illetőkre. A kisebbik partner tisztelettel és engedelmisséggel tartozik az idősebb partner iránt. A rangidősnek védelmet kell nyújtania a kisebbnek és véleményét figyelembe kell vennie.
2. *A család az összes szociális rendszer modellje.* Mindenki elsősorban egyén, de része egy családnak. A gyermekeknek uralkodniuk kell önmagukon s egyéniségüket le kell győzniük annak érdekében, hogy a családi harmónia fennmaradjon. Ez a harmónia akkor marad fenn, ha mindenki megőrzi méltóságát.
3. *Erényes viselkedés azt jelenti, hogy az ember nem viselkedik úgy embertársaival szemben ahogyan ő sem szeretné, hogy vele szemben mások viselkedjenek.*
4. *Ez erényes élet módja képességek és tudás megszerzésére való törekvés, kemény munka, csak annyit szabad költeni, amennyi feltétlenül szükséges, türelmesnek és kitartónak kell lenni.* A demonstratív luxus tabu, ugyanúgy mint az önuralom elvesztése. Mértékletesség mindenben a követendő szabály.

A *taoizmus* megalapítói Lao-tse (Kr.e. VI. sz.) és Dsuang-dse (Kr.e. IV. sz.). A kínai tao szó utat vagy (helyes) módszert jelent. Ebben az összefüggésben a legmagasabb rendhez való felemelkedést jelenti, amely minden dologban immanensen jelen van. A tao továbbá dinamikus fogalom: az Út irányít minden folyamatot; a természeti jelenségeknek, amelyeknek az ember része, vezető elve. Ez a tao nem azonos a Logosz-szal vagy Ósokkal. Az Út nem érzel, semmilyen formában vagy névvel nem foglalható össze, nem cselekszik és nincs tudata. Ellenkezőleg, az összes természeti folyamat öntudatlan, akaratlan és mégis tökéletes és minden egyes létező úgy van programozva, hogy „spontán” módon harmóniában van a környezetével a saját lehetőségeinek határában belül. A tao fogalma a következőket is jelenti: nem (tudatosan) cselekedni, spontaneitás, kényszer nélkülség, természetesség és láthatatlanság. A természeti rendszer, amelyben a tao az irányadó erő, állandó átalakulásban van: semmi sem állandó, minden fejlődik és változik. Ezért semmi értelme sincs annak, hogy bizonyos megkülönböztetéseket tegyünk vagy definíciókat fogalmazzunk meg; a tao megnevezhetetlen. Az Út lényege annyira megfoghatatlan, hogy leginkább a nem-léttel vagy ürességgel lehet leírni, amely ellentéte mindannak, ami létezik, s ezáltal a saját létének korlátai közé van zárva. Csak a bölcs képes arra, hogy az érzékelhető világot transzcendálja és a tao totalitását megtapasztalja. A taoista ideál lényege az, hogy az ember úgy egyénileg mind közösséggel teljességgel megadja magát a 'nagy átalakulás'-nak; amennyire csak lehet a természetes impulzusainak engedelmeskedjék s tartsa távol magát a tudatos cselekvéstől. Ambíciómentes kell legyen, kicsi legyen s alkalmazkodjék az összes szituációhoz.

A harmadik elemet, a buddhizmust, Kr.u. az első században importálták Indiából s az évszázadok alatt különböző átalakulásokon ment keresztül. Körülbelül hét évszázad alatt kialakult a Zenbuddhizmus, amely teljesen kínai termék, s a kínai taoizmus, illetve a kínai buddhizmus keveréke. A Zen kiindulópontja az, hogy az egyetemes buddhatermészet, a megvilágosodás elve, immanensen van jelen bennünk, s szellemünk lényege. Meditáció és belső elmélyülés révén képesek vagyunk ezt a tiszta szellemet felfogni. Ez a felfogás egy hirtelen tapasztalás, amelyet racionálisan nem lehet körülírni. Bölceleti szempontból a Zen nem hozott újat; már jól ismert fogalmakat használ, úgymint buddhatermészet. Ami új a Zen-ben az az, hogy nem a kánonszövegek tanulmányozásán alapul. Egy különleges tradíciót jelent, amelyet személyesen ad át a mester a tanítványnak; közvetlen konfrontáció 'szellemtől szellemig'. A Zen egyedisége azokban a módszerekben rejlik, amelyeket a tanítvány megvilágosodására használnak: bizzar meditációs témák, paradoxok, megdöbbentő válaszok, kiabálás s még ütés is. Ez a fajta tapasztalás a kötöttségek alól felszabadít s ellenállóvá tesz a külső zavaró hatásokkal szemben. Ez az oka annak, hogy a Zen-adeptus mindennapi tevékenységet folytat. Más irányzatokkal ellentétben a Zen-szerzetesektől elvárják, hogy termelőmunkát végezzenek.

Ennek a klasszikus kínai bölceletről szóló rövid összefoglalásnak a végén illik néhány szót szólni a *neokonfuciózus szintézisről*. Zhu Xi (1130-1200) a fentebb említett három áramlat szintézise által a konfucianizmusnak metafizikai és ontológiai alapozást adott. Tanításának lényegét a következőképpen lehet összefoglalni: az ideál nem a világtól elvonuló megvilágosodott, hanem a bölcs, aki társadalmi kötelezettségeinek eleget tesz, abban a meggyőződésben, hogy ezáltal a kozmoszsal harmóniában cselekszik. Nem a transzcendentális üresség a végcél, hanem a lét betöltése. Tanait a korai XIV. században ortodoxiává avatták s ezáltal óriási hatást gyakorolt a kínai gondolkodásra az utolsó két dinasztia idejében (Ming 1368-1644 és Qing 1644-1911/1912).

A kérdés már most az, hogy ez a bölcelet hogyan manifesztálódik a kínai kultúrában és miben különbözik a nyugatitól? Az 1970-es években egy nagyszabású felmérést végeztek a különböző népek kultúrái közötti eltérések vizsgálata céljából.¹¹ Egy nagy multinacionális céget (IBM) választottak alapul abból a megfontolásból kiindulva, hogy ha a cég alkalmazottainak (tehát többé-kevésbé hasonló háttérű embereket alapul véve) ugyanarra a kérdőívre adott válaszait statisztikailag kiemezzük, akkor a nemzeti különbségek felszínre kerülnek. A felmérés nagy sikernek bizonyult s annak eredményeit más felmérések is megerősítették. Kiderült, hogy nemzeti hovatartozástól függetlenül minden kultúra négy aspektust (ezeket dimenzióknak is nevezik) tart fontosnak. A mód, ahogyan a különböző kultúrák a társadalmi élet ezen aspektusait megítélik, egy relatív értékskálát eredményez. Ez a négy dimenzió a következő:

1. *Hatalmi távolság*: ez azt fejezi ki, hogy egy társadalmon belül az intézmények vagy szervezetek kevésbé befolyásos tagjai mennyire várják és fogadják el, hogy a hatalom egyenlőtlenül oszlik el.
2. *Individualizmus – Kollektívizmus*: egy társadalom individualista, ha az egyének közötti kölcsönös viszony laza: mindenkitől azt várja el, hogy kizárólag magáról, illetve a közeli családjáról gondoskodik. Egy társadalom kollektivistá, ha az egyének születésüktől fogva szoros csoportokban élnek, amelyek az egyén egész életén át biztonságot nyújtanak, cserébe viszont feltétlen lojalitást követelnek.
3. *Maszkulin – Feminin*: egy társadalom maszkulin, ha a társadalmi nemi szerepek világosan elkülönülnek: a férfiak aszertívak és kemények kell hogy legyenek, s az anyagi sikerre kell hogy koncentrálnak; a nők szerények és kedvesek kell hogy legyenek, s az élet minőségére kell hogy koncentrálnak. Egy társadalom feminin, ha átfedés van a társadalmi nemi szerepek között: úgy a férfiak mind a nők szerények és kedvesek kell hogy legyenek, s az élet minőségére kell hogy koncentrálnak.
4. *Bizonytalanságkerülés*: ez annak a mércéje, hogy egy társadalom tagjai mennyire érzik magukat veszélyeztetve bizonytalan és ismeretlen szituációkban; ez az érzés idegi feszültségben manifesztálódik és abban az igényben, hogy formális és informális szabályok révén az élet kiszámítható legyen.

Később kiderült, hogy ennek és az ehhez hasonló felméréseknek¹² egy alapvető hiányossága volt: a nyugati gondolkodás termékei voltak. Egy másik kérdőív - amelyet keleti emberek állítottak össze - ugyancsak négy dimenziót eredményezett. A kettőt összehasonlítva kiderült, hogy három dimenzió erősen korrelált egymással: 'Hatalmi távolság' a 'Morális fegyelem'-mel, 'Individualizmus – Kollektívizmus' az 'Integráció'-val és a 'Maszkulin – Feminin' az 'Emberszeretettel'. A keleti felmérésben azonban hiányzott a 'Bizonytalanságkerülés', helyette egy másik jelent meg, amelyet 'Konfuciózus Dinamizmus'-nak neveztek el. Azért nevezték ezt 'Konfuciózus'-nak, mert értékei – mindkét póluson - közvetlenül Konfucius tanaira vezethetők vissza. Az egyik póluson ('hosszútávú irányultság') a következő aspektusok szerepelnek: kitartás, státus tisztelete (az emberi viszonyok státus szerinti rangsorolása s ennek a rangsorolásnak tisztelete), takarékoság és szegényérzet. A másik póluson ('rövidtávú irányultság') pedig: nyugalom, kiegyensúlyozottság, méltóság megvédése, hagyománytiszteltet, s kötelességek betartása köszönésnél, szívességnél és ajándékozásnál.

A 'Bizonytalanságkerülés' és a 'Konfuciózus Dinamizmus' egyáltalán nem korrelálnak egymással s a keleti és nyugati gondolkodás közötti alapvető különbségnek kifejezői. A bizonytalanságkerülés valójában az Igazság keresésének kifejezője. A bizonytalanságot kerülő kultúrák egy abszolút Igazságra törekuszenek, míg a bizonytalanságot elfogadó kultúrák ebben a kérdésben egy relativistább álláspontra helyezkednek. A Konfuciózus Dinamizmus az Erény keresésének kifejezője. A különbség a keleti- (hinduizmus, buddhizmus, shintoizmus, taoizmus) és a nyugati vallások (kereszténység, zsidóság, iszlám) között fekvő mély filozófiai szakadéknak köszönhető. A nyugati vallások ugyanarra a gondolatra épülnek: feltételezik, hogy egy Igazság létezik, amely az igaz hívő számára elérhető. Keleten sem a konfucianizmus sem a többi vallás nem indul ki abból a hitből, hogy egy Igazság létezik, amely egy vallási közösségnek tulajdona lehet. A keleti vallások az ember számára különböző utakat-módokat nyújtanak, amely révén az egyén jobbra válhat. Ezt azonban nem a hit révén lehet elérni, hanem rituálék, meditáció vagy életvitel által. Ezért eredményezett egy kérdőív, amelyet nyugatiak állítottak össze, egy negyedik dimenziót, amely az Igazságra vonatkozott, míg a keletiek által összeállított egy negyedik dimenziót, amely az Erényre mutatott.

Ezt az alapvető különbséget észre lehet venni a keleti logikában is. A nyugati logikában, ha **A** igaz, s **B** ennek az ellentettje, akkor **B** hamis. A keleti logikában, ha **A** igaz, **B** is igaz lehet, s együtt egy olyan bölcsességet eredményeznek, amely felülmúlhatja úgy **A**-t mind **B**-t. Más szavakkal kifejezve: a nyugati logika analitikus, a keleti szintetikus. A nyugati logika nélkül nem születhetett volna meg az ipari forradalom. Az igazság keresése vezetett el a természeti törvények felfedezéséhez, amelyeket azután az emberi előrehaladásban lehetett alkalmazni. A kérdés most az, hogy ez a logika továbbra is előnyt biztosít-e. A tudományt az analitikus gondolkodás viszi előre, de a vezetés és a kormányzás a szintetizálás művészetén nyugszik. Attól kezdve, hogy a keleti kultúrák szabadon rendelkeztek a nyugati, analitikusan kifejlesztett technikák eredményeivel, képesek voltak azokat felhasználni felsőbbrendű szintetizáló tehetségük révén. Az ázsiai 'gazdasági csoda' valószínűleg nem csoda ...

¹¹ Lásd: Geert Hofstede: *Culture's Consequences*. SAGE Publications, Inc., 1984.

¹² In: Geert Hofstede: *Allemaal andersdenken – Omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact, 1995.

II. Shanghai – Kelet Párizsa

Ezekkel a gondolatokkal szálltam fel egy napsütötte májusi napon egy KLM-gépre. A kínai nagykövetségen szerzett első kínai tapasztalatom jó volt, a vízumot szinte pillanatok alatt megkaptam. Nagyon könnyen és olajozottan ment minden. S ráadásul a nevem rajta ugyanúgy állt, mint a magyarban: Farkas Florian ! De mi mást várhatok el egy olyan országtól mint Kína, amelynek kiterjedése Európával azonos, 4000 éves történelemmel rendelkezik, a Föld lakosságának kb. 20%-nak ad otthont, (hivatalosan) legalább 60 nemzeti kisebbséget számlál, s a XX. században oly sok változáson ment keresztül. Az az ország, amelyben még tíz évvel ezelőttig kizárólag csoportosan volt szabad utazni. Hivatalosan az ország még mindig kommunista, de az utóbbi 20 év változásait figyelembe véve az ember kérdőjeleket tesz ezen állítás mögé. Hogyan nevezhető a Kínai Népköztársaság kommunistának, amikor maga a Kínai Kommunista Párt fogad tagjai közé vállalkozókat,¹³ s az idén május 1-én kapitalistákat is kitüntettek?¹⁴

A közvetlen járat Shanghai-ba pontosan tíz órát tart. Mily kicsi lett a világ! Mellettem egy már nyolc éve Hollandiában lakó kínai fiatalember ül. Családja Wenzhou-ban lakik (dél-kelet kínai tengerparti város közel Tajvanhoz) s most őket megy meglátogatni, négy év után először. Kínáról kezdünk beszélgetni s ő is azon a véleményen van, hogy Kínában a változások villámgyorsan jönnek egymás után. Sok hasznos jó tanácsot ad (hasonló tanácsokat már az IBM-es kollegáimtól email-ben is kaptam). Kétséggel fogadom a közlését, hogy Kínában nincsenek pénzütematák, de egy kissé aggodalommal is eltölt, ugyanis hitel- és bankkártyákon kívül csak 500 amerikai dollár van a pénztárcámban. Igaz lehet ez?

Teljesen kimerülve érkezünk Shanghai második, vadonatúj repülőterére (Pudong). Helyi idő szerint fél hét van de a biológiai órák szerint majdnem éjfél. A hágai kínai nagykövetségen szerzett tapasztalatomhoz hasonlóan gyorsan és minden akadékoskodás nélkül percekben belül áthaladok az útlevélvizsgálaton. Amikor a vámnál bejelentem a méregdrága IBM hordozható számítógépet abból a megfontolásból, hogy kiutazáskor ne legyenek problémáim, a kínai vámos a következőt feleli: *'Just one? Oh, then you should go...'*. Az érkezési váróteremben átváltom dollárjaimat; egy rendőr segít a papírokat kitölteni. Az első benyomásom az, hogy Kínában rengeteg hivatalos szerv van, de mindenki nagyon udvarias és minden jól szervezett. Ez az érzésem a taxiállomáson is megerősítették, ahol egy fél-hivatalos személy felírja a taxi rendszámát és a célállomást. A Shanghai szívében fekvő szállodámig a taxiút majd egy óráig tart. Az öcsillagos Garden Hotel Shanghai, amelyet az 1920-as években a franciák építettek és amelyet most a japán Okura szállodalánc üzemeltet, óriási élmény számomra. A csodálatos épület, amelynek belsejét végletekig kifinomult keleti ízléssel rendeztek be, nagyon tetszik. Ez az első alkalom, hogy egy szállodát kellemesnek találok. Nem értem útikalauzom¹⁵ értékelését, amely a szállodát a következőképpen mutatja be: *'Jól felszerelt, de a berendezés kissé hideg japán hatást kelt'*. Mi hiányzik itt, kérdelem én – barokk angyalkák? Sokkal emberibbnek és kifinomultabbnak találok az ágyon elhelyezett kis kártyácskát, amelyen a várható időjárás van feltüntetve: mára kevés napsütés egy pár felhővel.

Néhány óras alvás után sétára indulok Shanghai-ban. Péntek van s egy hosszú hétféve áll rendelkezésemre, hogy akklimatizálódjak és Shanghai-t feltérképezzem. Az első benyomás döbbenetes. Alig hiszek a szememnek! Mintha egy amerikai Downtown-ban lennék. Hatalmas sugárutakon sétálok, amelyeket óriási üvegből és márványból épült felhőkarcolók szegélyeznek. Ez az a Kína, amelyben nem egészen 30 évvel ezelőttig még a Kulturális Forradalom tombolt? Az utcákon hatalmas tömeg s a forgalommal együtt igen mozgalmas hatást kelt. Az utcatáblákon a nevek angolul is fel vannak tüntetve s az egész várost a Manhattan-elv szerint építették (Észak-Dél, Kelet-Nyugat), legalábbis ez az első gondolatom, de hamar rájövök, hogy ez az elv is egy ősrégi kínai elv: *Feng Shui*, amely a geomantikus építészet és városépítés alapját képezi (a földi rend az égi rend tükré). Mindenesetre igen hasznos, gond nélkül tudok orientálódni. Néhány órányi sétálás után már alig kell a térképet használnom s teljesen otthon érzem magam ebben a gigantikus kikötővárosban. Ez Rotterdam százszoros nagyságban. Aggodalmam a pénzütematákat illetően gyorsan elmúlik. Minden utcasarkon több pénzütemata található, minden ultramodern, s a szoftver sokkal udvariasabb, mint Európában: megkérdi például, hogy mik a kívánságaid, stb., igazi élmény. Amikor kínai diákjaimnak elmeséltem, hogy mit mondott kínai útítársam a pénzütematákról, akkor hahotában törtek ki. Ugyanez érvényes a mobiltelefonokra is. Mindenhol tudtam a mobiltelefonomat használni s szemmel láthatóan minden egyes kínai rendelkezik egy ilyen készülékkel.

A hétfévén még jónéhány sétát tettem a városban. Meglehet, hogy Shanghai a kínai kormány gazdasági kirakata, de mindenesetre pazar kirakat. Ez a 17 millió lakost számláló gazdasági központ imponáns. Ez főleg akkor igaz, ha meggondoljuk, hogy 10-15 évvel ezelőttig a legmagasabb épületek négyemeletesek voltak. A szó szoros értelmében éjjel-nappal bontanak és építkeznek. Az ember Shanghai-ban érzi a régi kínai mondás értelmét: *'Ha a régi nem tűnik el, az új nem születethetik meg'*. Sétáim során láttam szombat este (de vasárnap este is) új felhőkarcolókat építeni. Csak két kis kerület jelent ez alól kivételt: a Bund (Waitan) és Yuyuan (Yu park). Shanghai virágkorában a Bund az európai, amerikai és japán bankok, kereskedelmi házak, klubok és hotelek területe volt. A hatalomváltás után a Kínai Kommunista Párt tulajdonba vette ezeket az épületeket. A neoklasszikus épületeket a kormány felújította. Esténként pazarul ki vannak világítva. Csak egy Mao-szobor emlékeztet még a kommunista időszakra. Yuyuan pedig egyike a régi városból megmaradt emlékeknek, jelenleg turistalátványosság. Ez a kerület a XVIII. század óta a hagyományos vörös falaival és felfele kunkorodó tetőivel piactérként és találkozóhelyként szolgált, amelyet a mai ember számára emlékeztetőül a régmúlta meghagytak. Máskülönben Shanghai egy óriási vásárlóparadicsom, a csodálatos Nanjing Lu¹⁶-val, mint fő bevásárlóutcával. Esténként s a hajnali órákban fényes neonreklámokkal világítják ki ezt a több kilométer hosszú sugárutat s napközben sétálók, kerékpárosok és autósok nagy tömege a világ egyik legforgalmasabb városává teszi Shanghai-t. Shanghai-ban sétálni még a késő esti órákban is biztonságos s az új, jómódú középosztály megszületése és jelenléte

¹³ Jan van der Putten: *China noemt rijke ondernemer 'modelarbeider'*. de Volkskrant, 2 mei 2002.

¹⁴ *China eert nu ook kapitalist op 1 mei*. NRC Handelsblad, 1 mei 2002.

¹⁵ *Insight Guide China*. Uitgeverij Cambium B.V., 2001.

¹⁶ Erről lásd bővebben: Georges Desvaux, Guangyu Li, en Jacques Penhirin: *Shanghai shopping*. The McKinsey Quarterly, 2002 number 2.

nyilvánvaló. Jóllehet az új kínai középosztály vásárlóereje más mint a nyugatié, a közgazdászok azt a réteget, amelynek \$10,000 és \$20,000 közötti éves jövedelme van 60 millióra, s amelynek \$5,000 és \$10,000 közötti éves jövedelme van 330 millióra teszik (PPP-ben kifejezve [PPP: purchasing power parity]).¹⁷ Csak a legfelső vékony 2 milliós réteg hasonlítható össze közvetlenül a nyugati középosztállyal, amely réteg \$20,000 feletti éves jövedelemmel rendelkezik. Shanghai bevásárló sugárait azonban egyértelműen jelzik, hogy mind a három réteg jelen van a városban. Divatos butikoktól jól ellátott üzletekig itt minden megtalálható. S az igen jólöltözött kínaiak folyamatosan vásárolnak. Este 10-ig. A hét minden napján.

Hétfő reggel korán kell kelnem, mert az IBM-épület, amelyben a kurzust kell tartanom a központtól távol fekszik. Ez egy hatalmas ipari terület, egy *Free Trade Zone*, amelyben gyakorlatilag az összes nyugati vállalat megtelepedett. A taxiút a reggeli csúcsban kb. 45 percig tart s ez alkalmat biztosít számomra, hogy megismerkedjem a 60,000 shanghai-i taxistársadalom vezetési stílusával. Számomra ez egy *kamikaze*-élmény. A közlekedési tábláknak, forgalmi lámpáknak, közlekedési szabályoknak, a forgalom többi résztvevőjének, de még a rendőrnek is szemmel láthatóan egészen más jelentésük van mint nyugaton. Egyszerűen kifejezve: semmi. Shanghai közlekedése egy önszabályozó organizmus. Annak ellenére, hogy az összes taxisofőr Michael Schumacher-nek érzi magát a monacói pályán s a többi autós sem vasárnapi vezetőként hajt, shanghai-i tartozkodásom alatt egyetlen közlekedési balesetet sem láttam. A shanghai-i közlekedés tipikus példája a kínai pragmatizmusnak: a *laissez-faire* sokkal jobban működik, mint a túlszabályozás. A reggeli dugók nem vészesek. Meggyőződésem, hogy ha a kínaiak nem ilyen pragmatikusan értelmeznék a közlekedési szabályokat, akkor óriási káosz állana elő. Ismét: Shanghai Rotterdam százszoros nagyságrendben.

Ennek a taxiversenynek köszönhetően korán érkezem az IBM-épületbe. A recepciónál egy kedves, de csak kínaiul tudó biztonsági őr fogad. Az IBM-kártyám csodát művel: az oktatási terembe enged. Az épület új, az amersfoorti IBM-épületre emlékeztet. Lassan megérkeznek a diákjaim s a kávéautomatánál legnagyobb meglepetésemre rögtön elárasztanak kérdésekkel, elsősorban a tajvaniak. A bemutatkozás könnyen megy, de rögtön észreveszek egy különbséget: minden diák tisztességesen feláll, bemutatkozik, elmondja a háttérét, miért vesz részt a kurzuson s mit vár tőle. Mind fiatalok, nők és férfiak, hét ázsiai országból. Érdekes megfigyelni, hogy főleg a kínaiak nyugati neveket vesznek fel, úgymint Ágnes, John. Tapasztalatból megtanulták, hogy kínai neveik gondot okoznak a nyugatiaknak. A bevezető és a program bemutatása után rögtön egy kultúrsokk ér: Jessica, a bájos tajvani hölgy elmondja, hogy ezeket a konzultánsi projekteket nehéz Ázsiában eladni, mert a kliensek úgy érzik, hogy ez a nyugatiak területe! Válaszom erre az, hogy ezt nagyon furcsának tartom és hogy ebben az esetben talán jobb esélyük van, mert ezt a módszert Európában fejlesztettük ki. Hát igen, a mi analitikus felsőbbrendűségünkről szóló percepciók tovább élnek. Rövid időn belül konstatació, hogy diákjaim nagyon intelligensek, jó oktatásban részesültek, s igen jól beszélnek angolul. Körölből másfél napba telik, míg mindenki felenged (elsősorban a kínaiak) de tapasztalatból tudom, hogy ez Európában és Amerikában is normális jelenség. Az egész kurzus nagyon jó légkörben zajlik, egyre több kritikai kérdést kapok s a végén álló tapssal értékelik munkámat.

Szerintem a diákjaimmal kialakított személyes és nyílt viszony játszott ebben kulcsszerepet. Már az elején meghívtam vacsorára a csoport menedzserét, egy a harmincas éveiben járó kínait. A fordítottja vált valóra: a vendéglátás szent dolog Kínában. A második nap estéjén vendége voltam vacsorára, amelyre a kínai diákokat is elvittük. Az üzleti vacsora Kínában meghatározó esemény: órákon át tart s az üzletről kevés szó esik. Célja, hogy megtörje a jeget s lehetőséget nyújt a résztvevőknek arra, hogy megismerjék egymást, elsősorban a másik személyiségét. A vacsora után átmentünk egy bárba, s a késő éjszakai órákig beszélgettünk mindenről, beleértve a kínai politikai helyzetet is. Ismét bizonyosodott, hogy Kínában a változások milyen gyors ütemben zajlanak. A menedzser elmesélte, hogy ezelőtt néhány évig szinte lehetetlen volt külföldre utazni. Most már nem. Az ember megkéri az útlevelet s megkapja. Ő maga nemrég járt a nagybátyjánál Kanadában. Ez természetesen még nem általános szabály. A kínaiak többsége még nem járt külföldön, de szerinte ez a jövőben bizonyosan megváltozik majd. A média a központi kormányzat ellenőrzése alatt állnak, de a helyi lapok gyakorlatilag szabadok. Abban az esetben, ha a 'politikai korrektség' határait átlépik, csak pénzbüntetést kapnak. Társam inkább abbéli aggodalmának adott hangot, hogy a nyugati média torz képet festenek Kínáról.

Ez a vacsora mindent megváltoztatott. Vendéglátóim megkérte beosztottjait, hogy minden este vigyenek el egy reprezentatív (kínai) étterembe. Ennek révén nemcsak őket ismertem meg közelebbről, hanem ízelítőt kaptam az igazi kínai konyhából is. A hétvégén ez nem sikerült, ugyanis a kínai konyha nem az egyéni turistára van 'szabva'. A 'kínai konyhá'-nak különben semmi jelentése nincs. Nagyjából négy fő ága van: az északi konyha (elsősorban Peking), Haiyang konyhája (keleti partvidék Shanghai körül), a kantoni konyha és a szecsuáni konyha. Nyugaton a kantoni konyha a legismertebb s ez jelenti számunkra a kínai konyhát. Kínában a csoportos étkezés egyedi élmény. Egyrészt a társadalmi érintkezés egyik legfontosabb eseménye, másrészt pazar. Az általam ismert konyhák közül az egyik legegészségesebb és legkifinomultabb konyhák egyike. A hangsúly itt is - mint a kínai életmód minden egyéb területén - a kiegyensúlyozottságon és a harmónián van. A kínai konyha, ahogyan mi azt Hollandiában és nyugaton ismerjük, nem felel meg szerintem az igazi kínai előírásoknak. Túlságosan is hozzáidomult a helyi igényekhez.

A diákjaimmal kialakított szoros viszony révén sikerült Shanghai éjszakai életével is megismerkednem. A város méltó a 'Kelet Párizsa' névre. Hajnali kettőre a belváros átalakul egy szórakozni vágyó emberekből álló képlékeny organizmussá. A sugáratok Párizs sugárútjaira emlékeztettek, amelyeken éjfélkor hatalmas forgalmi dugók alakulnak ki. Az egyik bár örökre emlékezetembe vésődött: a tulajdonosa, egy visszavonult tajvani filmszínész, aki mellesleg szobrászművész is, az egész bárt hegyikristályból saját maga által készített műtárgyakkal rendezte be. Ennek a berendezésnek köszönhetően a zsúfolt bár nyugalmat és harmóniát árasztott. Felejthetetlen. Az egyik kiruccanásunk alkalmából kaptam diákjaimtól a legnagyobb elismerést. Elmondták, hogy nagyon jó benyomást tettem rájuk; 40 évesnek gondoltak

¹⁷ C.K. Prahalad & Kenneth Lieberthal: *The End of Corporate Imperialism*, Harvard Business Review, July-August 1998.

('babyface'-szel), s meglepte őket, hogy csak 34 éves vagyok. Viselkedésem, a keleti kultúrát megértő egyéniségem megnyugtatta őket; szerintük én keleti ember vagyok.

Péntek este készülődtem elhagyni ezt a hatalmas várost, amely annyi külföldi befektetést vonz s a legjobb úton van ahhoz, hogy a világ egyik legfontosabb ipari központjává váljék. Shanghai-i tartozkodásom alatt láttam a TV-ben, hogy a félvezető ipar (Intel) high-tech befektetéseinek köszönhetően 2005-re Shanghai a világ legnagyobb chip-gyártó térsége lesz, amelynek következtében a Szilikon Völgy második helyre szorul. A nyugati kormányok most kezdik felismerni, hogy ők is versenyben vannak a kínai központi kormánnyal és helyi hatóságokkal a befektetések terén.¹⁸ Abban a pillanatban nagy várakozással néztem a következő napok elé, amelyeket ennek az óriásnak politikai központjában töltök majd.

III. Peking – az északi főváros

Egy hét Shanghai után szinte fellélegeztem Pekingben. Shanghai vibrál, Peking lélegzik. Shanghai-ban az ember üzletet köt, Pekingben több idő marad a reflexióra. A taxiút a *State Guest Hotel*-be rögtön elárulja ezt a különbséget: az utak sokkal szélesebbek, szinte alig látni felhőkarcolót, s a taxisofőr olyan lassan hajt, hogy az az érzésem, hogy egy helyben állunk. Bevallom: kissé hiányolom a shanghai-i taxisofőrök vezetési stílusát. A szálloda ebben az esetben kínai, Peking szívében fekszik (3 km-re a Tiltott Város-tól), s ismét jól érzem magam benne. Gyorsan levonom az első következtetést: Peking egy birodalmi főváros, széles sugárutakkal, gigantikus távolságokkal, monumentális épületekkel. Csak Párizssal vagy Londenal lehet összehasonlítani. Shanghai-ban a látványokat magába foglaló kerületeket be lehet gyalog járni, Pekingben ez teljesen lehetetlen. Szerencsére Pekingben vagy 100,000 taxi található.

Peking paradicsom a történelmi látványosságokat kereső turisták számára, annak ellenére, hogy sajnos sok történelmi érték a Kulturális Forradalom idején füstbe ment, a szó szoros értelmében. Peking ugyanakkor az a hely is, ahol az ember a kínai civilizáció lényegét és hatalmi struktúráját megfigyelheti.

Ha az ember Peking térképére veti tekintetét, rögtön feltűnik, hogy ezt a várost is a Feng Shui elv alapján építették. Szinte mindegyik sugárút vagy utca észak-dél, illetve nyugat-kelet irányban fekszik, esetleg kis kanyarokkal. Minden történelmi épület a geomantikus építészet jegyeit viseli. A Kínai Nagy Fal északon védi a várost. Emellett minden régi épület délre néz, védve az északi pusztító erőktől: szibériai téli szelektől vagy a sztyeppék ellenséges csapataitól. A pekingi óváros néhány kiemelkedően fontos épülete pedig az észak-déli tengelyen fekszik, mint gyöngyök egy gyöngyfüzérén. Ezek északról kezdve: Zhonglou és Gonglou (Harang-torony és Dob-torony), Jing Shan (Szén-hegy), Gugong (Császári Palota), Tiannamen (Mennyei Béke Kapuja) és Qianmen (Külső Kapu). A gyöngyosor közepében fekszik a régi Kína szíve, a Sárkánytrón, ahonnan a császár - mint a Menny és Föld közötti közvetítő - uralkodott. Ezt tartották a látható világ centrumának, amely a városhoz hasonlóan egy hatalmas rács-rendszert alkotott. A városnak, a világnak, és abban mindennek, egyértelműen meghatározott helye volt a hierarchiában; mindennek a helyétől a központtól való távolsága határozta meg. Nem véletlen, hogy Kína neve kínaiul úgy hangzik, hogy 'Zhōngguó', amely szó szerint azt jelenti, hogy 'Központi Birodalom'. Minden, ami ezen kívül esett, barbárnak minősült.

Lehetetlen ezeket a csodálatos pekingi geomantikus építményeket, valamint a Ming-sirokat és a Kínai Nagy Falat, ennek az előadásnak kereteiben bemutatnom. Az ember lélegzetvisszafojtva bámulja ezeket az óriási és az utolsó részletig kidolgozott monumentális építményeket. Számomra sok mindent elárultak a jelenlegi kínaiak őseinek gondolkodásáról és tetteiről. A kínai mindig is befelé forduló civilizáció volt, s ez azért volt lehetséges, mert felsőbbrendűnek tartották magukat minden más néppel szemben. A kínai birodalom integritása és szuverenitása többször veszélybe került, illetve megszakadt, de mindig sikerült nekik a hódítókat integrálniuk, kivéve a nyugatiakat. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a jelenlegi Népköztársaságnak sikerült először az elmúlt száz évben a teljes szuverenitás visszaállítása, Tajvant leszámítva (Hongkong 1997-ben, Macau pedig 1999-ben vált ismét kínai felségterületté), s a tajvani kérdés nem ideológiai kérdés.¹⁹ Ez óriási legitimáló erőt kölcsönöz. Gondoljunk csak a második konfucianus elvre: a méltóság elvesztése! Kínát nem lehet többé koncessziós területekre felosztani s nincs ország, amely Kínát meg merné támadni. A kínai TV-ben gyakran látni dokumentumfilmeket a nyugati és japán beavatkozásról. Az elmúlt 20 évben pedig óriási fordulatot hajtott végre, elsősorban gazdasági téren. Ebben az évben a WTO²⁰ tagjává vált s nemcsak külföldi befektetéseket vonz nagy mértékben, hanem a kínai befektetések külföldön is növekvő tendenciát mutatnak. Az ország átmeneti állapotban van, s stabilitása nyugati érdek is.²¹ Számomra teljesen világos, hogy Kína a közeljövőben sokkal nagyobb szerepet fog játszani. Óriási szellemi potenciállal s identitásbázissal rendelkezik. 2500 év konfucianizmus mély fundamentumot jelent. A kínaiaknak nem kell reménytelenül saját identitás után keresgélniük, rendelkeznek azzal. A kis Ázsiai Tigrisekhez hasonlóan, ez a kultúra Kína számára is biztos fogódzót nyújt. Csak két példát szeretnék

¹⁸ Lásd tovább: Jeffrey E. Garten: *When Everything Is Made in China*. BusinessWeek – European Edition, June 17, 2002.

John S. McClenahan: *Made in China: Strategic growth makes this the time to be manufacturing in the People's Republic*. Industry Week, February 2002.

¹⁹ Lásd erre vonatkozóan: Sharif M. Shuja: *China in search of a dominant role*. Contemporary Review, October 1998.

²⁰ Lásd tovább: Tim Fischer: *China 100 days young as a WTO member*. Business Asia, March 2002.

Anthony Perkins & Stephen M. Shaw: *What the WTO really means for China*. The McKinsey Quarterly, 2000 number 2.

Dexter Roberts & Paul Magnusson: *The Tricks of Trade*. BusinessWeek – European Edition, July 8 2002.

Hisu-Ling Wu: *An Assessment of Outward Foreign Direct Investment from China's Transitional Economy*. Europe-Asia Studies, December 2001.

²¹ Lásd tovább: Dexter Roberts & Mark L. Clifford: *Beijing Gets Cold Feet – and Freezes a Key Reform*. BusinessWeek – European Edition, July 15 2002.

említeni: 2008-ban Peking rendezte meg az Olimpiai Játékokat. Minden egyes taxisofőrtől elvárják, hogy (alapszinten) angolul tudjon addigra. Shanghai-ban egyetlen taxisofőrrel sem találkoztam, aki akár egy szót is tudott volna angolul. Pekingben legalább próbálkozásokat láttam ebben az irányban. De a legeklátásabb példát a TV-ben láttam: egy sikeres, 75 éves textilipari vállalkozó, akit követendő példaként emlegetnek. Fiatal vállalkozók és menedzserek elzarándokolnak a gyárába, hogy sikerét tanulmányozzák. Amikor a tudósító titkáról faggatta, az idős ember a következőket válaszolta: „*Titkom egyszerű. Egész életemben minden áldott nap arra törekedtem, hogy megjobbítsam magam. A mai napig is ezt teszem s ezt legalább 80 éves koromig szeretném művelni*”. Ha ezt Konfucius hallaná!

Az utolsó este elmentem egy *Pekingi Opera* előadásra. Ez a kínai tartozkodásomnak tökéletes lezárása volt. Előzőleg már láttam Pekingi Opera előadásokat a TV-ben, de az élő műsor úgy viszonyul a televízióbelihez, mint az eredeti kínai konyha a nyugaton található kínai konyhához. Ennek a körülbelül 200 művészeti formának a neve kissé félrevezető. Diszlet alig létezik s ezért lényegesen nagyobb szerep jut az előadóknak, mint a nyugati operában. Az előadótól elvárják, hogy művészi képességekkel rendelkezzenek az éneklés, dialógus, mimika, akrobatika területén. Az arcfestés is sokkal kihangsúlyozottabb. A darabbal is szerencsém volt, a klasszikus *Majomkirályt* volt szerencsém végignézni. Egy VIP-asztalnál foglaltam helyet egy ír származású kanadai hölgy társaságában. Az előadás után a színház lobbijában még vagy másfél órát beszélgettünk. Ő is Shanghai-ban volt, ahol könyvelést tanított kínaiaknak s utána Pekingbe jött, hogy itt is szénézzen. Szinte hihehetetlennek tűnt, hogy teljesen hasonló tapasztalatai voltak mint nekem. Alig tudtuk elhinni, hogy két különböző ember, teljesen különböző háttérrel és különböző körülmények között, ugyanúgy élte meg két hét alatt Kínát. Mit kívánhattam még?

Ezen tökéletesen lefolyt út után boldog voltam, amikor Ágnes megpillantottam a repülőtéren, Schiphol-on. Jó érzés hazaérkezni. Bizonyosan időbe telik, míg élményeimet feldolgozom. De néhány következtetést máris le tudok vonni. Tudatában vagyok annak, hogy Kína két kirakatvárosát láttam, s ez nem a teljes kép. De amit láttam, azok az igazi kínaiak voltak, akik ugyanúgy cselekszenek, ahogyan azt a sokszázéves mentális kulturális programozásuk előírja. Egy civilizációt láttam, amelyik egy nehéz, turbulens időszak után egyensúlyba jött. A Nyugat néhány száz évvel ezelőtt betört a világukba, s egy instabil periódus után nagy erővel dolgoznak azon, hogy legjobb kulturális eredményeinket magukévá tegyék. De ezeknek a folyamatoknak két oldaluk van. Kína magára talál s kapcsolatot akar kiépíteni a Nyugattal. Szerintem a kínaiak értenek bennünket. A kérdés inkább az, hogy mi értjük-e őket. Megerősödve tértem haza, mivel az út során sokat tanultam saját kultúrámról. Valószínűleg többször fogom majd Sun-ce mester szavait ismételtetni: „*Ezért mondják, hogy ha ismerjük az ellenséget és ismerjük magunkat is, akkor száz csatában sem jutunk veszedelembe*”.

Turnaround in China - the Assertive Dragon¹

- *Diary of Travels with Philosophical Notes* -

Nothing proves to be more misleading than judging China by European standards.

Lord Macartney

When in April this year I was requested to teach an IRM Accelerator for Service Management (a consulting solution of which I am lead architect) course to my fellow colleagues in the Asia Pacific region (People's Republic of China, Taiwan, Japan, South Korea, Malaysia, and Thailand) on the solution, I instantly realized that an old dream of mine would come true: a direct and natural encounter with East that is so different from our world. Through my work I already had the opportunity to work together, among others, with Chinese but those encounters took place in Europe and United States. My friends and acquaintances² who had experience in coping with oriental people, provided me with lot of useful advice. The words of the classical Chinese military strategist Sun Tzu expressed in his masterly piece *The Art of War*³ came also to my mind: “...*Know the enemy and know yourself; in a hundred battles, you will never be defeated. When you are ignorant of the enemy but you know yourself, your chances of winning or losing are equal. If ignorant both of your enemy and of yourself, you are sure to be defeated in every battle.*” It was clear to me that if I wanted to provide a successful course I needed to use these thoughts as guidelines. In the same time I hoped to get a better understanding of the Chinese civilization.

My trip took place between May 9 and 23. I spent the first week in Shanghai, where I taught the course, and then I flew over to Beijing in order to make acquaintance with one of the historic capitals and the current political capital of this 4000 years old empire. The course proved to be a great success and I got richer with lots of experience. In this lecture that bears the subtitle ‘Diary of Travels with Philosophical Notes’⁴ I wish to share my experiences and reflections with you. The account is divided into three parts: the first part contains my reflections

¹ This paper is a revised version of the lecture presented at the meeting of the Rotary Club Scheveningen on July 15, 2002.

² I am especially grateful to Mr. Donald Beck, former Marketing Director of GE Plastics and an expert in Chinese matters, and to Mr. Miklós Tóth, former Vice-President of the insurance company AEGON, for their very useful advices in dealing with oriental people.

³ Sun Tzu: *The Art of War*; Wordsworth Classics, 1998.

⁴ The presentation of the Chinese philosophy is based on the following pieces of work:

1. Bartók György: *A görög filozófia története – Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával* -; Mikes International, 2002.
http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

on the fundamental difference between eastern and western thinking, thus the basic difference between these two civilizations; the second one tells my story of Shanghai, this cosmopolitan city and one of today's China's leading economic centers; in the third one I present Beijing, the current political center of the People's Republic of China.

I. Eastern and Western Thinking

Our relationship with China is older than 2000 years; nevertheless, this empire remained to the Western world always an enigma. The first documented encounters between China and the Western world date back to the first century B.C., when the Han-dynasty militarily occupied Central Asia, and by doing this it enabled the advent of the 'silk way'. The first European presence in China, according to the written documents, occurred in 1261, when North-European traders visited the court of Kublai Khan. Marco Polo's travel followed shortly after. The Ming- and Qing-dynasties were able to withstand the ever-growing pressure of Western powers for more trade, but the Qing-dynasty was forced to make concessions. At the beginning of 19th century China technically speaking became a colony that led to the abolishment of the imperial system, although western interference in Chinese internal affairs was not the only cause of it. The West did not succeed in understanding China even in the 20th century, a period that was very turbulent for China, too (creation of the Republic, civil war, Japanese invasion and occupation during WWII, creation of the People's Republic, Cultural Revolution, economic reform and the phenomenal economic development during the last two decennia). If we listen to the statements of western politicians, trade union leaders, analysts, and journalist, then we have to establish that they describe China according to their interests: sometimes China is the land of (economically at least) unlimited possibilities, sometimes China is a country with an authoritarian regime that does not respect human rights, democracy, (militarily) threatens its neighbors, etc. Fons Tuinstra recently published in a supplement⁵ of the Dutch daily newspaper NRC Handelsblad a story on his eight years spent in Shanghai, wherein he calls China a "morras". He then adds: "*Western concepts like trade unions, lawfulness, beauty, love, integrity, respect of life, democracy, human rights have a completely different meaning in China*". The West has been looking for centuries and is still looking to China as to a country on the other side of the globe, that may have a wonderful, interesting culture, but for the other part of the world (i.e. the West!) is still incomprehensible. What is the root of this lack of understanding?

In my opinion this lack of understanding is rooted in Western ethnocentrism. Today's dominant political, economic and international system has Western origins. It is rooted in (Western) Christianity that came into existence in Europe then it got 'exported' to North-America, Australia, and to a lesser extent South-America. Pluralistic democracy, constitutional state, socialism, liberalism, United Nations; these are all the products of this culture.⁶ The Dutch organizational expert Geert Hofstede⁷ draws a sharp difference between culture one and culture two. *Culture one* is erudition and its fruits like education, art and literature. *Culture two* on the other hand is mental programming; it includes not only all facets of culture one that serve the advance of intellectual erudition but also everyday activities like greeting, eating, showing or repressing emotions, keeping physical distance to others, making love, personal hygiene. From now on we will use the term culture in the sense of culture two. Hofstede gives an exact definition of culture two: "*Culture two is always a phenomenon exhibited by a group of people, who took or take part in the social life of the same social community. This culture is collective mental programming that distinguishes the members of the group or a category of people from others.*"

The analysis of cultures has a relatively long history (at least a couple of decades) but during the cold war the bipolar, ideological paradigm (free world/capitalism ϕ communism) prevailed in the thinking of decision makers. The role of cultures was considered periferal. That situation has only changed after the fall of the Berlin Wall. During the summer of 1993 Samuel P. Huntington published in Foreign Affairs an article entitled *The Clash of Civilizations* that he worked out later in a book.⁸ In that book the author presents his view that in the new world order cultures have a dominant role, not ideologies. The research of cultures became again hot.

When analyzing the cultural differences between different groups of people or societies, one needs a relativistic approach. This approach, however, has its dangers. The American professor Allan Bloom warned of a particular type of cultural relativism – spread at American universities - that leads to nihilism⁹; though he used culture in the sense of culture one. The French anthropologist Claude Lévi-Strauss worded cultural relativism as follows: "*Cultural relativism means that a culture cannot judge an activity of an another culture 'low' or 'high'. However, when judging the activities of its own culture one has to use these qualifications because in this case the members of the group are both participants and observers*".¹⁰ Hofstede adds the following to this: "*Cultural reativism does not mean that when judging our own society and the culture of it one should not use a value system. It rather means that when judging another culture one first suspends its judgement and thinks twice to use its own value system. First and foremost, one must examine what the nature of the cultural differences is, what are its roots and its consequences. Only after such an exercise is possible to judge and to act*".

2. *De verbelding van het denken – Geillustreerde geschiedenis van de westerse en oosterse filosofie -*; Uitgeverij Contact, 2000.

⁵ Fons Tuinstra: *De soepele Chinezen van Shanghai – Hoe de Volksrepubliek in acht jaar tijd spectaculair veranderde*. In: *M*, het maandblad van NRC Handelsblad bv. 6 juli 2002.

⁶ This idea is worked out in much detail in the article Miklós Tóth: *Intellectus quaerens fidem (Contemplatio Claudiopolensis - Kolozsvári Elmélkedés)*. In: Mikes International, October-December 2001. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁷ Geert Hofstede: *Allemaal andersdenken – Omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact, 1995.

⁸ Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, 1998.

⁹ Allan Bloom: *The Closing of the American Mind*, Touchstone Books, 1987.

¹⁰ Claude Lévi-Strauss & Didier Éribon: *De près et de loin*, Odile Jacob, 1988.

What does all this mean for us? If we wish to understand today's China we have to examine the roots of the Chinese culture that is crystallized in Chinese history. In order to proceed we need to take under the loop two aspects of the Chinese culture: the Chinese philosophy and religion. These two determine greatly the pattern of thinking and acting of the people who are members of this civilization. Religion is used in the broader sense of the term, especially in the East; hence it encompasses not only the visible, formal church. Three currents form the foundation of the Chinese civilization:

- Confucianism,
- Taoism,
- Buddhism.

The first remark that we have to make regarding the nature of the Chinese philosophy is that the concept, as we use it, is totally unknown for the Chinese. In ancient Chinese writings we do not find a word that is the synonym of philosophy. They borrowed recently from Japanese a word for this: tsche-tsio that means liberal arts. The second remark is that the emphasis in Chinese philosophy is on ethical issues. Every Chinese school of philosophy, with the exception of the imported Buddhism, goes back to the prototypes that came into existence during the so-called 'Warring States' period (402-221 B.C.). In this period the Chinese society was in a transition phase between the archaic, 'feudal' system towards a unified one, governed by a centralized bureaucracy. The classical Chinese erudition thus came into existence in a period when the society was in a political and social crisis. These circumstances determined greatly the central issue of the Chinese philosophy: *what methods are needed to restore complete order in such a way that human society would come in harmony with the powers of Heaven and Earth?* This, however, does not mean that the Chinese erudition did not show interest towards the great problems of epistemology, metaphysics and logic. In this area the *tao* is the central element in the works of classical Chinese thinkers who put more emphasis on intuition rather than on reflexion. Despite this it is also true that the Chinese erudition primarily focused its attention on the social behavior of man. This social behavior was determined by its relationship to Heaven and the state affairs are mirroring the Heavenly order. The dualism of Yin (feminine principle) and Yang (masculine principle), taken over from the ancient Chinese religion, fitted perfectly within the framework of the classical thinking.

Without any doubt Confucianism played a major role in shaping the Chinese civilization and still lays at its foundation. Its founder was born in 551 B.C. in the city of Lu, which is situated in the southern part of Shandong-province. Confucius claimed that he was solely a 'survivor' who wanted to restore the old values and he did not want to teach new things. In fact he was both; he was also a reformer. His basic principles are the following:

1. *The stability of the society is based on uneven relationship between people.* The "wu lun", the five basic relationships are the following: ruler-subject, father-son, older brother-younger brother, husband-wife and older friend-younger friend. These relationships prescribe mutual, complementary duties for the individuals. The junior partner must show respect and obedience to the senior partner. The senior partner must provide protection to the junior one and is obliged to take junior's opinion into consideration.
2. *The family is the model of every social system.* Everybody is in first instance individual but in the same time is also member of a family. Children must show self-restraint and have to overcome their selfhood in order to sustain the harmony in the family. This harmony is maintained if everyone keeps its dignity.
3. *Being virtuous means that one does not treat its fellow-beings in a way that one does not want to be treated by others.*
4. *Aspiring to virtuous life means striving to acquire skills and knowledge, working hard, not spending more than what is absolutely necessary, being patient and persistent.* Demonstrative luxury is taboo as well as loosing self-control. Continence is the golden rule in everything.

The founders of *Taoism* are Lao-tse (6th century B.C.) and Dsuang-dse (4th century B.C.). The Chinese word *tao* means way or (right) method. In this context it means ascendance to the highest order that is immanently present in everything. Furthermore, the *tao* is a dynamic concept: the Way guides every course, it is the leading principle of natural phenomena, of which mankind makes part. This *tao* is not identical to Logos. The Way does not sense, there is no word to express it, does not act and does not have consciousness. On the contrary, every phenomenon in nature is senseless, without will and is still perfect; everything is programmed in such a way that it is "spontaneously" in harmony with its environment within the limits of its boundaries. The concept of *tao* also means the following: not acting (at least not consciously), spontaneity, unbidden, naturality and invisibility. Nature, whose guiding principle is the *tao*, is in constant transformation: nothing is constant; everything is showing evolution and metamorphosis. Therefore it is pointless to make distinctions or to figure out definitions for *tao*; it is unnameable. The essence of the Way is so incomprehensible that it can be rather associated with non-existence or void that is the opposite of everything that exists and therefore it is confined by the boundaries of its existence. Only the sage is capable to transcend the sensible world and to experience the totality of *tao*. The Taoist ideal prescribes that man, individually and in group, should bow to the 'great transformation'; should obey as far as possible its natural impulses and should restrain itself from conscious act. It should be without ambitions, should be small and should be capable to adapt to every situation.

The third element, Buddhism, was imported from India in the first century A.D. and it underwent several transformations during the centuries. This process led to the development of Zenbuddhism that is a completely Chinese product, some sort of mixture of Chinese Taoism and Chinese Buddhism. The starting point of Zen is that the universal Buddha nature, the principle of awakening, is immanently present in us and it is the essence of our spirit. We are capable of grasping this pure spirit through meditation. This is an instant experience that cannot be

described rationally. From a philosophical perspective Zen did not bring anything new; it uses well-known concepts like Buddha-nature. New in Zen is the fact that it is not based upon studying the canonic texts. It represents a special tradition that is passed over from master to disciple; it is a direct confrontation 'from spirit to spirit'. The uniqueness of Zen lies in the methods that are used to awaken the disciple: bizarre topics for meditation, paradoxes, shocking answers, shouting and even whipping. This kind of experience frees the individual from every bound and makes one resistant against external disturbing effects. This is the reason why a Zen-adept carries out everyday activities. In contrast to other streams the Zen-monks are required to perform productive work.

At the end of this concise summary of the classical Chinese erudition we need to speak briefly about the *Neoconfucian synthesis*. It was Zhu Xi (1130-1200) who by synthesizing the above mentioned three streams gave a metaphysical and ontological foundation to Confucianism. The essence of his teaching can be summed up as follows: the human ideal is not the awakened individual who leads a sequestered life but the sage who fulfills its social responsibilities being convinced that by doing so it acts in harmony with the cosmos. The ultimate goal is not transcendental void, rather filling in the entity. His teachings were canonized and became orthodoxy; therefore they exercised great influence on Chinese thinking during the two latest dynasties (Ming 1368-1644 and Qing 1644-1911/1912).

The question now is as follows: how does this erudition manifest in the Chinese culture and how does it differ from the Western one? In the 1970s a big-scale research project was carried out that aimed to shed light on the cultural differences of different nationalities.¹¹ A large multinational company (IBM) was chosen based on the assumption that if the answers of the employees of the same company (i.e. with similar professional background) given to the same questionnaire are statistically analyzed the national differences will come to light. The survey proved to be a great success and its results were reinforced by other ones. It turned out to be that regardless of national affiliation every culture regards four aspects (also called dimensions) important. Based on the different way every culture assesses these aspects of social life one gets a relative rating system. The four dimensions are the following:

1. *Power Distance*: this is a measure of how within a society or its institutions the less influential members expect or accept uneven power distribution.
2. *Individualism – Collectivism*: a society is individualistic if the relationship among its members is loose: everyone is expected to look solely after himself/herself and his/her close family. A society is collectivistic if its members live in tight groups from their birth; the group is providing security for the individual during all his/her life and in exchange for this the individual is expected to show unconditional loyalty to the group.
3. *Masculinity – Femininity*: a society is masculine if the sex roles within it are clearly differentiated: men are expected to be assertive and hard and must focus on material success; women are expected to be modest and lovely and should concentrate on quality of life. A society is feminine if there is overlap in the sex roles: both men and women are expected to be modest and nice and should focus on quality of life.
4. *Uncertainty Avoidance*: this is a measure of the fact that the members of a society feel themselves menaced in uncertain and unknown situations; this feeling can manifest itself in psychological stress and in the need that life should be predictable through formal and informal rules.

Later it was realized that this and similar surveys¹² had a major flaw: they were products of Western thinking. Another survey – created solely by oriental people – produced also four dimensions. Comparing the two types of surveys it appeared that three dimensions showed strong correlation: 'Power Distance' with 'Moral Discipline', 'Individualism – Collectivism' with 'Integration' and 'Masculinity – Femininity' with 'Philanthropy'. In the oriental survey, however, the 'Uncertainty Avoidance' was missing; instead a new dimension appeared that was called 'Confucian Dynamism'. It was called 'Confucian' because its values – on both poles – could be traced back to the teachings of Confucius. On the one pole ('long-term perspective') one finds the following aspects: perseverance, respect of status (ranking human relationships by status and respect for this ranking), providence, and shame; on the other pole ('short-term perspective'): calmness, poise of mind, dignity, respect for tradition and keeping social obligations during greeting, favor, and giving presents.

'Uncertainty Avoidance' and 'Confucian Dynamism' do not correlate with each other at all; they express the fundamental difference between Eastern and Western thinking. Uncertainty avoidance points in fact to searching the Truth. Those cultures that try to avoid uncertainty aspire to an absolute Truth, while those that accept uncertainty take a more relativistic position in this issue. Confucian Dynamism expresses the search of Virtue. The difference lies in the deep philosophical divide between Eastern religions (Hinduism, Buddhism, Shintoism, Taoism) and Western religions (Christianity, Judaism, Islam). Western religions are built on the same idea: they assume that there is a Truth, attainable to the true believer. In the East neither Confucianism nor the other religions assume that only one Truth does exist, attainable to one religious community. Eastern religions provide different methods, ways for the individual to become a better person. This cannot be attained through faith rather by rituals, meditation or lifestyle. This is the reason why a survey compiled by westerners produced a fourth dimension that related to Truth while the one compiled by eastern people a fourth dimension that related to Virtue.

This fundamental difference is also visible in Eastern logic. In Western logic, if **A** is true, and **B** is the opposite of it, then **B** is false. In Eastern logic, if **A** is true, **B** also can be true and together they can provide a result that surmounts both **A** and **B**. In other words: Western logic is analytical, Eastern logic is synthetic. Without Western logic the Industrial Revolution could never take place. The search for truth led to discovery of nature's laws that could later be used for human progress. The real question now is whether this logic still provides us

¹¹ See: Geert Hofstede: *Culture's Consequences*. SAGE Publications, Inc., 1984.

¹² In: Geert Hofstede: *Allemaal andersdenken – Omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact, 1995.

advantage. Science progresses by analytical thinking but leadership and governance rest on the art of synthesis. Since the Eastern cultures freely disposed with the technical results developed with analytical Western thinking they could use them with their superior synthetic talent. The Asian 'economic miracle' is probably not a miracle ...

II. Shanghai – Paris of Orient

I stepped in a KLM plane on a sunny day of May with these thoughts in my mind My first experience at the Chinese embassy was good; I received the visa almost instantly. It went very oiled and smoothly. And above all, my name was written precisely as in Hungarian: Farkas Florian ! Despite this I was wondering what I could expect from this country that has similar latitude as Europe, its history goes back some 4000 years, gives home to some 20% of Earth's population, (officially) counts at least 60 nationalities, and in the 20th century underwent so many transformations. A country in which until the last 10 years only group travel was allowed. Officially the country still has a communist regime but if one takes the developments of the last 20 years into consideration the validity of this statement can be questioned. How can the People's Republic of China be called communist, when the Communist Party of China admits entrepreneurs among its ranks¹³, and on May 1 this year even capitalists were awarded?¹⁴

The direct flight to Shanghai takes exactly ten hours. How small the world has become! Next to me a young Chinese man is seated who lives in Holland for some eight years. His family is living in Wenzhou (on the south-eastern coast close to Taiwan) and he is going to visit them, for the first time in four years. We commence to talk about China and we share the idea that China is now witnessing rapid transformation. He gives me a lot of good practical tips (my Chinese colleagues already gave me such tips by email). I receive with some doubt his disclosure that in China practically there are no ATMs; nevertheless, his comment makes me a little bit concerned because next to my credit- and bankcards I have only 500 US dollars in my valet. Can this be true?

We arrive to the second, brand new airport of Shanghai (Pudong) totally drained. The local time is half past six in the morning but according to my biological clock it is midnight. Similar to my experience gained at the Chinese embassy in The Hague the official checks go rapidly and smoothly. At the customs I try to declare my pricy IBM laptop in order to avoid problems at departure; when the custom officer learns that I possess only one then she replies and waves '*Just one? Oh, then you should go...*'. In the arrival hall I exchange my dollars, a policeman helps me filling in the forms. My first impression is that there are a lot of officialdoms in China but everybody is very polite. I have the same feeling at the cabstand where a semi-official person writes down the license plate number of the cab and the destination. The drive to my hotel in the very heart of Shanghai takes almost an hour. The five-star Garden Hotel Shanghai, which was built in the 1920s by the French and it is now run by the Japanese hotelchain Okura, provides me with a buzz. The beautiful building is furnished with ultimate oriental finesse. It is the first time in my life that I like staying in a hotel. I do not understand the assessment of my tourist guide¹⁵ that ranks this hotel as follows: '*It is well equipped but the outfit gives a cool Japanese impression*'. What is missing here – I am asking from myself – baroque angels? I find more human and delicate the small card on my pillow that with pictograms informs me about the weather; little bit sunshine with a couple of clouds for today.

After a short sleep I begin my first walking in Shanghai. It is Friday and I have a long weekend for accommodation and to get acquainted with Shanghai. My first impression is breathtaking. I can hardly believe my eyes! As if I were in an American Downtown. I am walking on broad boulevards, framed by gigantic glass and marble skyscrapers. Is this the China wherein less than 30 years ago the Cultural Revolution took place? The huge crowd on the streets and the traffic conveys a very dynamic impression. The streetnames are also represented in English and the whole city is built according to the Manhattan-principle (North-South, East-West), at least this is my first thought but I soon realize that this is an ancient Chinese principle, too: *Feng Shui*, that lies at the core of the geomantic architecture and urban design (the Earthly order is a mirror-image of the Heavenly order). It is very practical; it helps orientation. After a couple hours of walking I do not even need to consult my map and I feel fully at home in this gigantic port-town. It is Rotterdam on a scale of 100. My concern about ATMs soon goes away. On every corner there is one, they are ultramodern, their software is much more polite than in Europe: it asks you about your wishes, etc., it is a buzz. When later I told this story to my Chinese students they burst into laugh. The same is true for the mobile phones. I could use my handy everywhere and seemingly every Chinese person possesses one.

During the weekend I made a couple of walkings in the city. It may be true that Shanghai is the economical showpiece of the Chinese government; nevertheless, it is a gorgeous one. This economic center with its 17 million residents is imposing, especially if we consider that 10-15 years ago the tallest building was only four storeys high. In a true sense they are demolishing and building day and night. One can sense in Shanghai the meaning of the old Chinese saying: '*If the old does not perish the new can not be born*'. During my walkings I saw Saturday night (but also Sunday evening) people working on construction of skyscrapers. Only two areas are exceptions: the Bund (Waitan) and Yuyuan (Yu park). In the heyday of the city the Bund was the territory of European, American, and Japanese banks, business houses, clubs and hotels. Following the change of power the Communist Party of China expropriated these buildings. The government restored these neoclassical buildings and they are magnificently floodlighted at night. Solely a Mao-statue reminds us of the communist era. Yuyuan is one of the old districts of the city; currently it is a tourist attraction. Since the 18th century this area with its traditional red walls served as marketplace and meeting-point. It is left intact to remind us of the passed eras. Shanghai is otherwise a huge shopping paradise with the

¹³ Jan van der Putten: *China noemt rijke ondernemer 'modelarbeider'*. de Volkskrant, 2 mei 2002.

¹⁴ *China eert nu ook kapitalist op 1 mei*. NRC Handelsblad, 1 mei 2002.

¹⁵ *Insight Guide China*. Uitgeverij Cambium B.V., 2001.

beautiful Nanjing Lu¹⁶ as its main shopping street. Neon signs illuminate this kilometers-long boulevard in the evening and at night; during the day huge crowds, cyclists and cars make Shanghai one of the world's busiest cities. Walking in Shanghai is safe even at night and the birth and presence of a wealthy new middle class is obvious. Although the new Chinese middle class' purchasing power is different from its Western peer's, economists estimate the size of the stratum with annual income between \$10,000 and \$20,000 at 60 million, and that with an annual income between \$5,000 and \$10,000 at 330 million (expressed in PPP [PPP: purchasing power parity]).¹⁷ Only the top thin stratum with an annual income above \$20,000, estimated at 2 million, is directly comparable with the Western middle class. Shanghai's shopping boulevards clearly give the impression that these three groups are present. One can find everything from trendy boutiques to well-filled stores. And the well-dressed Chinese are shopping continuously. Till 10pm. Seven days a week.

Monday morning I have to get up early because the IBM-venue wherein I will teach is far from the center. It is situated in the middle of a huge industrial compound, a *Free Trade Zone*, surrounded practically by every huge Western company. The cab-drive in the morning rush-hour traffic takes some 45 minutes and it enables me to get acquainted with the driving style of the 60,000 large cab-driver society of Shanghai. To me this is a *kamikaze* experience. Traffic signs, traffic lights, traffic rules, other participants in the traffic and even the policeman have here an obviously different meaning. Simply put: nothing. Shanghai's traffic is a self-regulating organism. Despite that every cab driver thinks that he is Michael Schumacher on the circuit of Monaco and the other participants in the traffic are definitely not Sunday-drivers, I did not see any accident during my stay in Shanghai. Shanghai's traffic is a typical example of Chinese pragmatism: *laissez-faire* proves to be a better management mechanism than overregulation. The traffic jams in the morning are not ruinous. I am convinced that if the Chinese did not interpret the traffic rules so pragmatically then a complete chaos would arise. Again: Shanghai is Rotterdam on a scale of 100.

Thanks to this cab race I arrive quite early to the IBM-venue. At the reception I am welcomed by a nice but only Chinese-speaking security officer. My IBM-badge works wonders: he lets me into the education area. The building is new and reminds me of the IBM-building in Amersfoort. My students arrive soon and to my greatest surprise I am flooded with questions at the coffee-machine. The introduction goes well although I immediately notice a difference: every individual decently stands up, introduces himself/herself, briefly presents his/her background, why is participating at the course and what are his/her expectations. They are all young, females and males from seven Asian countries. It is interesting to note that especially the Chinese have chosen Western names like Agnes, John. Their experience told them that the Chinese names proved to be difficult to westerners. Immediately after the introductory part and agenda I receive a cultural shock: Jessica, the charming Taiwanese, tells me how difficult it is to sell consulting projects in Asia because in their clients' perception this is the territory of westerners! I reply to this that I find this quite strange and in this case they are in better position because this methodology has been developed in Europe. Well, the perception about our analytical superiority lives on. In a short period of time I notice that my students are very intelligent, have a good education, and speak English well. It takes about one and a half day until everybody is at his/her ease (especially the Chinese) but I know from experience that this is a normal phenomenon in Europe and America, too. The whole class goes well, I get more and more critical feedback and at conclusion I receive salvo.

In my opinion the personal and open relationship with my students was the key in this. At the beginning I invited for dinner the manager of the group, a Chinese young man in his thirties. The reverse has happened: hospitality is sacred in China. On the second evening I was his guest and he also invited the Chinese students. A business dinner is a decisive event in China: it takes long hours and one hardly talks of the business. Its purpose is to break the ice and to provide possibility to its participants to get to know each other, especially on personal level. After dinner we continued our discussions in a nearby bar. We talked about politics, too. Again it came to light how fast the changes in China take place. He told me that until recently it was almost impossible to travel abroad. Not anymore. One requests a passport and one gets it. He recently visited his uncle in Canada. It is of course not a general rule yet; most of Chinese have never been abroad but according to him this will change soon. The media are under the tight control of the central government but the local newspapers are practically free. If they step over the boundaries of 'political correctness' they receive only a penalty. My companion rather aired his concern that the Western media present a false image of China.

This dinner changed everything. My host requested his employees to bring me every evening to a representative (Chinese) restaurant. In this way I was not only able to get to know them better but I came to know more about the Chinese cuisine. During the weekend the latter was impossible because the Chinese cuisine is not suited for lonely tourists. The term 'Chinese cuisine' is in fact meaningless. It has mainly four branches: the northern cuisine (primarily Beijing), the cuisine of Haiyang (eastern coast around Shanghai) the Cantonese cuisine and the cuisine of Sichuan. The Cantonese cuisine is best known in the West and therefore this is the Chinese cuisine for us. Eating in a group in China is a unique buzz. On the one hand it is one of the most important events of social life and on the other hand it is magnificent. Of all the cuisines I know it is one of the healthiest and most finesse cuisines. The Chinese cuisine, as we know it here in Holland and in the West, is quite different from the original one in China; in the West it has been adapted too much to Western taste and preferences.

Having developed such a close relationship with my students helped me getting acquainted with Shanghai's nightlife. The city deserves the praise of being the 'Paris of Orient'. Around 2am the whole inner city becomes a fluid organism made up of pleasure-seekers. The boulevards reminded me of those of Paris. I will never forget one bar: its owner is a retired Taiwanese movie-actrice, who created the decoration of the bar: she made breathtaking sculptures from mountain crystal. Thanks to this decoration the otherwise crowded bar secures the visitor an atmosphere of calm and harmony. Unforgettable. During one of our flings I received the greatest appreciation from my

¹⁶ For more details see: Georges Desvaux, Guangyu Li, en Jacques Penhirin: *Shanghai shopping*. The McKinsey Quarterly, 2002 number 2.

¹⁷ C.K. Prahalad & Kenneth Lieberthal: *The End of Corporate Imperialism*, Harvard Business Review, July-August 1998.

students. I was told that I made a good impression on them; they thought I was 40 years old (with ‘babyface’) and they were surprised when they learned my real age, 34. My conduct and my understanding of oriental culture set them at ease; according to them I am an oriental person.

Friday evening I was about to leave this great city; a city that attracts so much foreign investment that it is on the path of becoming one of the world’s most important industrial centers. During my stay in Shanghai I saw in the TV that due to the high-tech investments of the semiconductor industry (e.g. Intel) Shanghai would become the world’s biggest chip-producing region around 2005, leaving Silicon Valley behind. Western governments are beginning to realize that they also are in competition with the central Chinese government and local authorities in the field of investment.¹⁸ At that moment though I was looking forward with great expectations to spending a couple of days in the political center of this giant.

III. Beijing – the Northern Capital

After having spent a week in Shanghai I was somewhat relieved in Beijing. Shanghai is vibrating, Beijing is breathing. In Shanghai one makes business, in Beijing there is more time left for reflexion. The cab-drive to the *State Guest Hotel* immediately discloses this difference: the roads are much broader, one can hardly see skyscrapers, and the cabman drives so slowly that it gives me the feeling that we stand still. I must confess that I miss a little bit the driving style of Shanghai’s cabmen. The hotel is Chinese in this case, it is situated in the very center of Beijing (3 km away from the Forbidden City), and I feel again at ease. I draw the first conclusion: Beijing is an imperial capital city, with broad avenues, gigantic distances, and monumental buildings. I can only compare it with Paris or London. In Shanghai it is possible to visit almost every tourist sight by foot, in Beijing this is absolutely impossible. Luckily there are some 100,000 cabs in the city.

Beijing is a paradise for tourists who are interested in historical sights. This is true despite the enormous destruction that took place during the Cultural Revolution. Beijing is also the place where one can observe the essence of Chinese civilization and its power structure.

If one takes a look at the map of Beijing it can immediately conclude that this city was also built according to the Feng Shui principle. Almost every avenue or road runs north-south or west-east. Every historical building bears the sign of geomantical architecture. Next to this, every ancient building faces south, sheltered from the ravaging forces of north: Siberian winter winds or the hostile hords of steppes. Some of the prominent buildings of the ancient inner city of Beijing lie on a north-south centerline, like pearls of a pearl necklace. Beginning from north they are: Zhonglou and Gonglou (Bell Tower and Drum Tower respectively), Jiang Shan (Coal Mountain), Gugong (Imperial Palace), Tiannamen (Gate of Heavenly Peace), and Qianmen (Front Gate). In the middle of the pearl necklace lies the heart of ancient China, the Drake Throne, from this place reigned the emperor – as a mediator between Heaven and Earth. This was considered the absolute center of the visible world and similarly to the city it formed a raster. The city, the world and everything in them had an unambiguous place in a hierarchy; their distance from this center point determined their place in this system. It is not a coincidence that the name of the country in Chinese is ‘Zhōngguó’ that latterly means the ‘Empire of the Middle’. Everything that was beyond the pale of it was considered barbaric.

It is impossible to present within the framework of this lecture the beautiful geomantical buildings of Beijing, the Ming Tombs and the Great Wall. One can only admire these gigantic and to the last detail worked out monuments. They disclosed a lot to me of how the ancestors of today’s Chinese thought and acted. The Chinese civilization was always innerly focused because they considered themselves superior to every other folk. The integrity and sovereignty of the empire was endangered several times, and even interrupted, but they always succeeded to integrate the conquerors with the exception of Western powers. We need to keep in mind that the present People’s Republic succeeded for the first time in the last 100 years to restore sovereignty over all Chinese territories, except Taiwan (Hong Kong became Chinese and Macau returned to Chinese sovereignty in 1999) and the Taiwan issue is not an ideological issue.¹⁹ This provides an enormous legitimacy. Think of the second Confucian principle: loss of dignity! China cannot be divided into concession areas anymore and no country dares to attack China. In the Chinese television one often sees documentaries on the Western and Japanese interventions. And in the last 20 years it brought a great turn in effect, primarily on economic front. It became member of WTO²⁰ this year and not only attracts huge foreign investments but the Chinese investments abroad are also showing a growing tendency. The country is in transition and its stability is Western interest, too.²¹

It is obvious to me that China will play a much more important role in the near future. It disposes of huge intellectual potential and of solid identity base. 2500 years of Confucianism provides them with that. The Chinese do not have to desperately look after an own identity, they possess it. Similarly to the small Asian Tigers this culture yields stable handhold for China, too. I wish to mention only two examples: Beijing

¹⁸ See further: Jeffrey E. Garten: *When Everything Is Made in China*. BusinessWeek – European Edition, June 17, 2002.

John S. McClenahan: *Made in China: Strategic growth makes this the time to be manufacturing in the People’s Republic*. Industry Week, February 2002.

¹⁹ See further: Sharif M. Shuja: *China in search of a dominant role*. Contemporary Review, October 1998.

²⁰ See further: Tim Fischer: *China 100 days young as a WTO member*. Business Asia, March 2002.

Anthony Perkins & Stephen M. Shaw: *What the WTO really means for China*. The McKinsey Quarterly, 2000 number 2.

Dexter Roberts & Paul Magnusson: *The Tricks of Trade*. BusinessWeek – European Edition, July 8 2002.

Hisu-Ling Wu: *An Assessment of Outward Foreign Direct Investment from China’s Transitional Economy*. Europe-Asia Studies, December 2001.

²¹ See also: Dexter Roberts & Mark L. Clifford: *Beijing Gets Cold Feet – and Freezes a Key Reform*. BusinessWeek – European Edition, July 15 2002.

will organize the 2008 Summer Olympics. From every cabdriver in Beijing it is expected to speak at least at basic level English. In Shanghai no cabdriver could speak a word in English. In Beijing I saw clear attempts. But the most eclatant example was shown in the TV: a successful, 75 years old textile entrepreneur is seen as a hero. Young entrepreneurs and managers visit his factory to study his success. When he was asked about the secret of his success, the elderly man replied: *“My secret is simple. During my whole life I have had only one goal, to amend myself. I still strive this goal and I would like to continue with this until my age of 80”*. If Confucius heard this!

On the last evening I went to a *Beijing Opera* staging. This was a perfect conclusion of my Chinese trip. In the past I already saw Beijing Opera performances in the TV, but a live staging relates to a TV one like the original Chinese cuisine to the Chinese cuisine in the West. The name of this approximately 200 years old artistic genre is a little bit misleading. Scenery hardly exists; therefore the emphasis on performers is greater. It is expected from the actors that they master the art of singing, recitation, mimicry, and acrobatics. Makeup is also much more accentuated. I had great luck with the piece; I could enjoy the classical *Monkey King*. I was seated at a VIP-table in the company of a Canadian lady of Irish origin. After the performance we carried out a one and a half hours conversation in the theater’s lobby. She was also in Shanghai to teach a (bookkeeping) course to Chinese students, and then she came to visit Beijing. It was almost beyond belief that she had identical experiences; two different persons with totally different backgrounds and in different circumstances experienced the same in two weeks time in China. What could I wish more?

After this perfect trip I was very happy to see Ágnes at the airport, in Schiphol. It gives a good feeling arriving back home. It will certainly take time to work up my impressions. But I can already draw a couple of conclusions. I am aware of the fact that I have seen two showpieces of China and this is not the full picture. But I saw the real Chinese who act according to the prescriptions of their centuries old cultural programming. I saw a civilization that after a difficult and turbulent period has come to equilibrium. The West broke into their world a couple of centuries ago and after a period of instability they are now forcefully working on to acquire our best cultural results. But this process is bi-directional. China found itself and wishes to build a relationship with the West. In my opinion the Chinese understand us. The question rather is wether we understand them. I came back strengthened because during this trip I learned a lot about my own culture. I will probably reiterate more often the words of master Sun Tzu: *“...Know the enemy and know yourself; in a hundred battles, you will never be defeated”*.

GÖMÖRI, György : Versek

Gömöri György ezen verseit a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2002. évi, 43. Tanulmányi Napjain, 2002. augusztus 31-én az Irodalmi Est-en olvasta fel.

Tengeri út leírása

A. D. 1664

Bethlen Miklós uram emlékére

Ez az utazás nehezen feledhető:
postahajóra szálltunk (kissé már hajótöröttek)
nyolcan vagy kilencen, s egy darabig
jó útunk volt, noha borongott a tenger -
de hirtelen villámlott jobbról és akkora
szélvész kerekedett, mint ítéletnapon.
A hajósok is, mi is, okádtunk, ahogy csak
kifért a szánkon. Kicsiny hajónk meg réceként
fölhágott a dühös hab csúcsára s onnan
le egy mély völgybe, majd megint a habbal
fölfelé. (Én meg, mint lovas nyeregben,
a hullámokkal emelkedék s ereszkedék.)
Ha a hajós nem vonja be s futtatja
csuda fortéllyal a vitorla istrángját, bizony
ottmaradunk. Szörnyű volt nézni is.
Így csak imádkozám, s Istenre bízám magam,
majd befekvén a hajós szűk ágyába, mély
álom szállt reám. Miként Jónásra egykoron.
Egyszerre érzem, költ a hajós, s úgymond:
"uram, megholt a szél". S amott a lámpás,
az már a portus, Istennek hála, már Calais.

Apollinaire fordítása közben

(Miklós írja Juditnak)

A nagy kaland még hátra van,
életem végső nagy kalandja!
Mint nap-perzselte tengerész
várok az üdvözítő partra,
ahol hajóm majd révbe ér.
Az már egészen más világ:
éghajlata meleg és enyhe,
kolibri, sok színes madár
dalol, s pillangó száll kezemre.
Megismerem végre anyám,
kit elvesztettem annyi éve:
mosolygósan, fiatalon
ölel, s vezet apám elébe.
A nagy kaland a végzetem-
golyóval végzem, vagy tán késsel?
Már mossák a fedélzetet,
sietnem kell, nehogy lekéssem.

Steffler pályát választ

A boldogtalan szerelem kínja
velőmig átjárt. Lőjem főbe magam?
Menjek Amerikába? Megannyi kérdés.
Vagy inkább próbáljam felrázni
tespedéséből nemzetem? Ösztökélni
okos jobbulásra, maga-művelésre?
S arra, hogy mindenki fizessen adót,
mert a "vérrel adózás" ideje már lejárt?
Ó, hogy megvetnek és gyűlölnék Bécsben!
Minden mágnással összevesztem. Gyakran
elfog a félelem: az ár ellen úszom!
De hogy e drága lény szerelmére méltó lehessenek,
küzdenem kell, helytállnom és tehetségem szerint
szolgálnom ezt a hazát.

Casanova Wolfenbüttelben

hét napot távol a világtól
a kalandoktól gondoktól hitelezőktől
a sohasem-eléggé-szeretett nőktől
ki nem tenné ezt ha tehetné: e hét
volt életem legboldogabb hete
csak ültem a könyvtárban és olvastam
eltűnt a múlt és nem izgatott
az egyre kétesebb jövő belemerültem
a betűk sodrába eggyé váltam velük
csak éppen haraptam valamit és az ágyba
dőltam s aztán megint a könyvtár
ujjaimmal a könyvek finom bőrét
simogatva óvatosan lapoztam bennük menedék
volt ez a hely s az élvezet merőben szellemi
ezért mondom én Giacomo Casanova hogy itt és ekkor
voltam a legboldogabb

Pannónia (vagyis Pécs) dicsérete

Pannonia! Latinos nevedet magyarul ha kimondom,
Mi jut róla eszembe? Fullasztó pécsi nyarak.
Olvad az aszfalt fönn a szagos Magaslati-úton,
s úszni tanul a gyerek a Hullám-strand hűvösében,
aztán fagyaltot nyalogatva caplat föl a Mecsekre.
Mélyvörös, telthúsú meggyet szedhetsz itt le a fáról,
s míg magyarok vívnek törökökkel a Jókai-könyvben,
te barackmagokat törögsz és mandulaízű
tortát kapsz (de csak akkor, ha netán vendég jön a
családhoz).

Enyhül a vad zivatar, szele még borzolja a Tettyét,
és az az ár, hogy zúdul alá a szűk, kis Mandula-utcán!
Mossa a főteret is, ahol sárgán csillog a dzsámi,
s áll ma a szobra a hősnak, törököt megfutamító
Hunniadesnek - lám, a kereszt alatt az a félhold!
Estefelé a szökőkút fénylik a Dóm mellett, hol a séta
lassú, ráérős; fel-alá hullámzik a sok pár;
új szoknyában, társkeresőben járnak a pécsi leányok.
Csendesedik ezután ez a nappal sokszínű város,
hegyre s völgyre teríti az éjjel csillagos-fekete leplét,
míg a harangok öt (vagy száz) templomban
zúgnak-zengenek ávét.

Ditirambus E. T.-ről

Eszményi Tamás az a férfi, akiért döglenek ma is a nők,
Őszül, de még nem öreg; no és jóképű is legelőbb.
Gyöngéd, figyelmes, udvarias, és hogyha sokat
dolgozik párja, ő bizony szó nélkül elmosogat.
Inni csak akkor iszik, ha a társaság iszik vele,
tévét csak *együtt* néz, újságba ritkán bújik bele.
A dohányzásról leszokott már sok évvel ezelőtt,
s oly jól be tudja osztani, amiből kevés van, az időt!
Ha bántja valami párját, empátiás a Tamás,
szótlan is átérez mindent, nincs sértett dohogás;
virágot olyankor hoz, amikor leginkább kell a virág,
s ügyesen működteti a kis kávémasinát.
Azt már nem is mondhatom el, hogy az ágyban mit bír el ő -
Eszményi Tamásért sóhajtozik minden egyen-
rangúra pingált, hajszolt, boldogtalan mai nő.

Laudator temporis passi?

Mióta felrobbant az első atombomba
könnyebb a múltat jövőknél szeretni
bár izmus-kort nem vágyik vissza senki
s a Zeppelinnek sem vagyok bolondja -

de jövőképünk brutális és goromba
az ózonlyukat nem lehet feledni
s a népzönt se! ma még van mit enni
(már ahol van) de holnap viczorogva

esnek egymás torkának s a miénknek
a sárga barna népek s a fehérek -
látsz oly jövőt, amelyben kincs a víz is?

Én csak azért dicsérhetem a múltat
mert reményeink *voltak* - csak kimúltak
s tátong előttünk egy századnyi krízis

Why not visit Hungary?

Kedves tömött tárcájú idegen!
Látogass el mielőbb szép hazánkba!
Tekintsd meg a szélesen hömpölygő Dunát,
a lágyan hullámzó Balatont és a gemenci erdőt!
De ne használj régi bédekereket.
Nálunk ma már nem találsz aranybányákat,
legfőljebb néhány aranyos bányát a cukrászda
napernyőkkel tarkított teraszán:
sóbányák sincsenek, s a "só" főnevet
a népnyelv inkább a hivatallal kapcsolja össze-
ne keress betyárokat, tűzrólpattant menyecskét
a csárdában, helyette kávészin valuta-árusok, unott
biztonsági őrök ácsorognak, s csak az uzodában
látni egy-két kihívó-mellű lányt (they all speak
Hunglish),
"goulash"-t sem eszik mindenki, még az alföldi
gulyások is inkább "cappucino"-t isznak.
A pesti utcákat nyaranta belengi
a rothadt zöldség- és dinnyeszag, a villamos-
sínek többnyire felszedve, útjavítás! Budán
hangulatos keleti zsibvásár a Moszkva-tér.
Kedves idegen, ha tíz-vagy húszezer
forintot óhajtsz fizetni egy kóláért,
csak látogass el nyugodtan Budapestre,
de utána tartsd a szád, nehogy megkéséljenek.

FARKAS, Flórián : WORLD ECONOMIC OUTLOOK [2003/(1)]

Greater China

“The rulers of the present day all desire to govern the people, but their way of helping them is disorderly – not because they take pleasure in disorder, but because they rest on antiquity and do not watch for the needs of the times; that is, the ruler models himself on antiquity, and as a result, is hampered by it; subordinates follow the present and do not change with the times, and when the changes in the customs of the world are not understood, and the conditions for governing the people are not examined, then the multiplication of rewards only leads to punishments, and the lightening of punishments, but the people do not obey; his rewards are exhausted, but crimes continue to increase; for the people in their relation to the ruler think first of punishments and only afterwards of rewards. The sage’s way, therefore, of organizing a country is not to imitate antiquity, not to follow the present, but to govern in accordance with the needs of the times, and to make laws which take into account customs. For laws which are established without examining people’s conditions do not succeed, but a government which is enacted fittingly for the times does not offend. Therefore, the government of the sage-kings examined attentively the people’s occupations, and concentrated their attention on unifying them and on nothing else.”

Shang Yang : The Book of Lord Shang

2000 was a turning point for China; in that year the Chinese economy crossed the \$1 trillion mark and became the sixth largest in the world. And there is no slowdown in the phenomenal economic transformation of the once ‘sleeping giant’. In November 2002 a carefully regimented transfer of power took place at the top of the country’s leadership. Provided that the reforms continue to go well and China does not run into bottlenecks, the ‘Empire of the Middle’ will become within 20 to 30 years an equal heavyweight to the U.S. in every aspect. Therefore we devote this World Economic Outlook to China and to the fundamental developments that are taking place in that region:¹

Transfer of power to the ‘fourth generation’

Despite that on the November 8 started weeklong 16th Congress of the Communist Party of China went almost unnoticed in the European media and some of the American media kept up with the usual hoopla over human rights, lack of democratic reforms, state control of the media,² - *as if these were the real Chinese issues* -, it is paramount to realize that this rather orderly transfer of power is part of a well-balanced, long-term strategic management of the world’s most populous country that is on its way to integrate much of Asia into a[n economic] powerhouse. Only if we take a longer and broader look can we understand the significance of this event and only then we can place it in the right context.

In our analysis we will keep our focus on the following topics:

- a) Transfer of power path
- b) Rise of Greater China
- c) 16th Congress of the Communist Party of China
- d) Fundamental issues facing the new leadership

¹ The cut-off date used in the compilation of the projections in this World Economic Outlook was 6 January 2003.

² E.g. *China executes dozens ahead of Congress*, CNN.com/WORLD, November 7, 2002; *Jiang rules out democratic reform*, CNN.com/WORLD, November 8, 2002; *China’s media keeps up chorus of approval*, CNN.com/WORLD, November 7, 2002; *Illusion of media openness*, CNN.com/WORLD, November 12, 2002.

Below you can find an administrative map of China, which will help you position the provinces and/or cities mentioned in the analysis:

a) Transfer of power path: In the mid-1990s the late Deng Xiaoping mapped out a succession plan that dictated that the current ‘third-generation’³ entire party leadership should hand over power to the ‘fourth-generation’ in order to maintain a smooth transfer of power on a long run. It is interesting to note that both Jiang Zemin and Hu Jintao were handpicked by Deng Xiaoping. And if we consider that Deng Xiaoping established this plan when he formally did not hold any major leadership position, it reveals the extraordinary personal influence this great statesman enjoyed. Getting closer to the Congress, it appeared that Jiang Zemin made an effort to avoid retiring on schedule that risked opening up a generational struggle within the Communist Party.⁴ After securing his influence through allies in the Politburo he backed off; more on this in section c) 16th Congress of the Communist Party of China. Lee Kuan Yew, Singapore’s former prime minister, commented the transfer of power as follows: “Jiang is a plus. He is for peace, stability and growth. Jiang is the man you know. Through several tricky moments, his decisions were designed to maintain stable and calm relations between China and the U.S.” Mr. Lee has advised U.S. officials that change is inevitable in China, and that Americans “should not base their policy on the present kind of leadership remaining unchanged. They are products of a certain era in China’s history, the tail end of the Communist era.” He

³ Mao Zedong is considered the ‘first-generation’ leader, Deng Xiaoping the ‘second-generation’, Jiang Zemin the ‘third-generation’, and the current leader, Hu Jintao, the ‘fourth-generation’.

⁴ For more insight see: John Pomfret: *Jiang tries to hang on to power*, International Herald Tribune, July 22, 2002. Thomas Crampton: *Will Jiang cede power after all?* International Herald Tribune, September 5, 2002.

added that a real transformation would arrive with the so-called ‘fifth-generation’,⁵ the Chinese now in their 30s and 40s, many of whom studied in the United States and Europe. “*If you work on the basis that these successors will be of the same mindset as the present leaders, you will make them your adversaries before they arrive. Why try to pressure-cook change in China? Change will come naturally, whether they want it or not.*”⁶

This change is already under way in the provinces and major cities. In the past year and a half, half of China’s 31 provinces and centrally administered cities have witnessed a changing of the guard. This shift is significant because most of the party bosses, governors and mayors are inducted into the Communist Party of China’s ruling Central Committee. These new leaders are in first instance younger; the governors of Fujian, Henan, and Qinghai are under 50. Equally important is that they are better educated, as well as having had ample exposure to the West. More than 90 percent of them have bachelor’s degrees or above. And most governors and mayors have either taken trips to the U.S. and Europe, or undertaken short-term courses there. And an increasing number of cadres at the level of vice-governor and vice-mayor are holders of post-graduate degrees from American and other foreign universities.⁷

Before looking at the makeup of the new Chinese leadership and at the challenges they face let us have a look at what China achieved under the Jiang administration.

b) Rise of Greater China: If we look at the raw economic data exhibited in Figure 1 and Figure 2 it is evident that the so-called Greater China (People’s Republic of China, Hong Kong and Taiwan) is already a key player, it is growing fast and is integrating rapidly into the global economy. What is this process all about and what lies at its core?

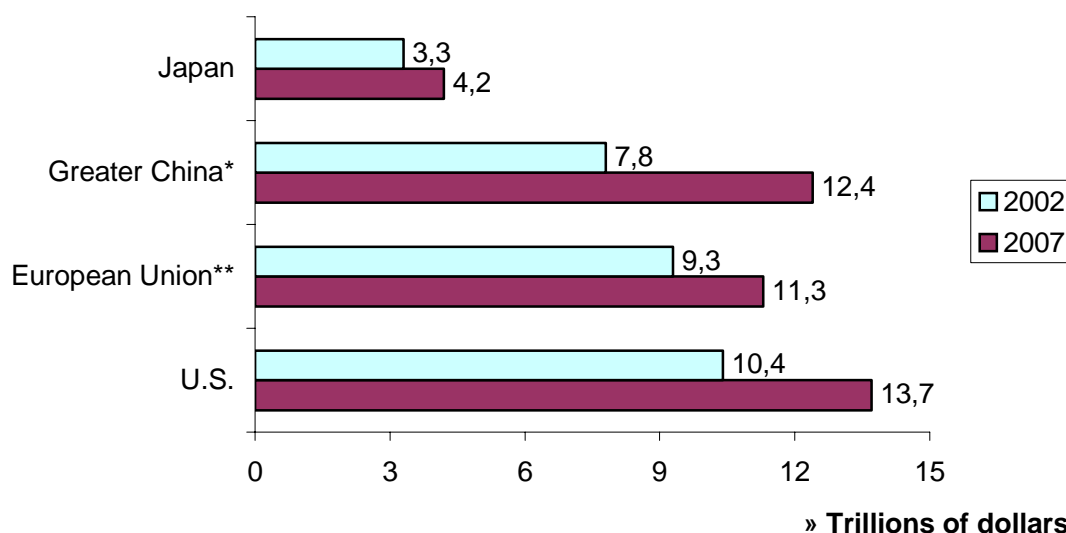

Figure 1 Estimated GDP adjusted for purchasing-power parity (Data: Global Insight Inc., Goldman Sachs & Co.)
 *Includes People’s Republic of China, Hong Kong, Taiwan **Current members only

⁵ And the breakthrough occurred during the last days of 2002: the state press announced on December 31 2002 the appointment of Li Keqiang (47) as the Communist party secretary of Henan, the country’s most populous province. Through this appointment Li became the highest ranked cadre of the ‘fifth-generation’. There are already several cadres in the same age group who have attained ministerial status. Li Keqiang has a doctorate in economics from the prestigious Beijing University. Another major development on this road took place when the municipal government of Pudong, Shanghai, agreed end December 2003 to pay Wu Yue an unheard-of 500,000 yuan (\$60,000) a year as chief planning officer. Wu (40) has recently returned to Shanghai after gaining a doctorate in planning and design from Harvard University. (Willy Wo-Lap Lam: *China’s 5th generation comes of age*, CNN.com/WORLD, January 1, 2003.)

⁶ David Ignatius: *Jiang to keep a decisive role in China, Lee Kuan Yew says*, International Herald Tribune, September 17, 2002.

⁷ Willy Wo-Lap Lam: *New breed of leader emerging in China*, CNN.com/WORLD, March 5, 2002.

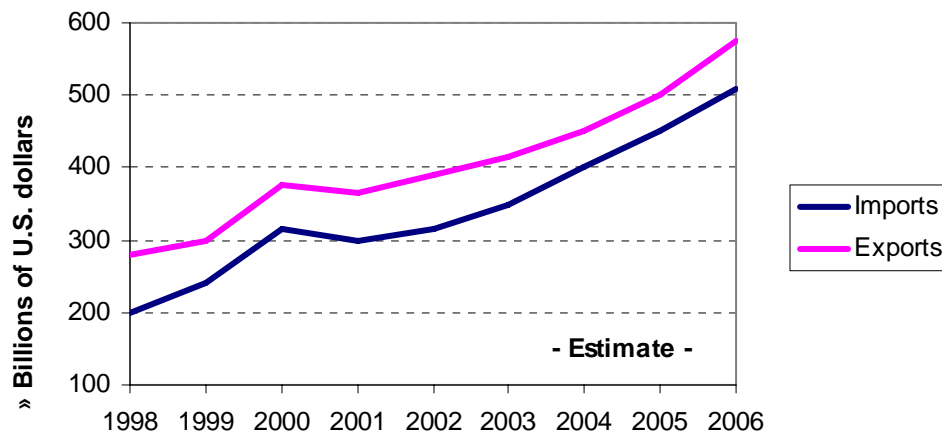

Figure 2 Trade between Greater China* and the rest of the world (Data: Global Insight Inc., Goldman Sachs & Co.)
*Includes People's Republic of China, Hong Kong, Taiwan

First of all, mainland China is absorbing the economies of Hong Kong and Taiwan at great speed, creating an integrated powerhouse. This concept can be expanded further to include the huge populations of overseas Chinese who increasingly are returning home to start businesses there. Stretching the notion even further one can view China as the hub of North Asia. Management consultant Kenichi Ohmae argues that what is emerging is a 'United States of China', where dozens of growth zones essentially rent themselves out to foreign investors.

Several key factors are at play at the emergence and growing power of the awakened Dragon. These are the following:

- I. Fundamental shift in Chinese foreign policy: According to Chinese officials and scholars, if there is one man who has masterminded the change in China's foreign policy, it is Qian Qichen. As a result of this policy China is exhibiting new self-confidence and unprecedented acceptance of U.S. power in the world. Chinese officials and scholars acknowledge that a deeper understanding of the depths of U.S. power has modified China's approach, but they stress that domestic considerations have been the main cause of the change. As a senior Foreign Ministry official put: *"The next 20 years are critical for China. We will either take off or run into bottlenecks. We will be dealing with the most fundamental reforms. So we need this period of stability and regional prosperity very badly."*⁸ The economic fruits of this policy shift are already obvious: a more stable and friendlier relation with the U.S. resulted among others in gaining full membership in the World Trade Organization in 2002 and a softer line on Taiwan after Chen Shui-bian's victory at the presidential election of Taiwan in March 2000 opened the door for fast economic integration (see more on this in paragraph II.). This softer policy even alters the chemistry of the Taiwanese internal politics. President Chen's popularity, whose Democratic People's Party won a landmark election in part because the DPP pledged to pursue independence from China, is plummeting (his approval rating is now at an all-time low of 31%).⁹ He and his cabinet have alienated business executives by dragging their feet on full-fledged economic and commercial integration with the mainland. A big favorite of the presidential elections in 2004 is the opposition Kuomintang Party's (KMT) Harvard-educated Ma Ying-jeou, who crushed his DPP opponent Lee Ying-yuan in the December 7, 2002 mayoral poll by a wide margin of nearly 390,000 votes, or 30 percentage points.¹⁰ The KMT favors deeper integration with the mainland through direct transport, postal and trade links. While China is now Taiwan's biggest export market, and Taiwanese businesses have invested more than \$50 billion there, trade and travel must still be diverted through Hong Kong and Macau. This and other economic figures - like the 2002's economic growth of 3% compared with the long-term average of 7% - already forced president Chen to adopt a more pragmatic stance. The following decisions taken in 2002 show into this direction: he eased restrictions on Taiwanese high-technology investments on the mainland; it is expected to grant Taiwan Semiconductor Manufacturing

⁸ John Pomfret: *Sweet replaces sour in Chinese foreign policy*, International Herald Tribune, October 25, 2002.

⁹ For more detail see: Frederik Balfour: *So Much for Independence?* In: BusinessWeek, European Edition, December 16, 2002.

¹⁰ *Mayor Ma takes his oath, pledges to work for city*. Taipei Times, December 26, 2002.

Co. permission to build a \$398 million wafer plant in Shanghai. And in late November last year, his cabinet gave Taiwanese airlines the go-ahead to operate charter flights to the mainland during Chinese Lunar New Year in February. It seems that playing the China card is the only winning option for a Taiwanese politician.

- II. Internal economic reform, globalization, WTO-membership: Hu Jintao, the new leader of the Communist Party of China inherited the stewardship of an economy that is vastly different from when Jiang Zemin took full control in 1997. At that point in time China was just beginning to dismantle the state sector. The economy is developing with less and less guidance from the center; regional politics and market forces are increasingly shaping the economic landscape. These trends accompanied with a calmer China-Taiwan relation (see also paragraph I. above) and an ever-deeper integration of Hong Kong since the departure of the British in 1997 form the foundation of Greater China. {A few manifestations of this accelerated convergence are the following:¹¹ Φ In the past two years, the number of Taiwanese officially living in the mainland has swelled from 300,000 to 500,000. And some estimates run much higher. Several thousand Taiwanese students are pursuing degrees in China rather than at U.S. universities. Φ In 2002, China overtook the U.S: as Taiwan's biggest export market. Within the next year or two, when approval for direct shipping and air links are expected, cross-Strait trade will surge even more. Φ China has passed Taiwan as the world's No.3 maker of information technology products. But many of the benefits flow to Taiwan companies, who control 70% of the output. China has overtaken Taiwan as a maker of desktop PCs, optical drives, and liquid crystal displays. The share of Taiwanese notebook PCs made in China has leaped from 4% to 30% since early 2001. Φ In a bid to maintain the Pearl River Delta's competitive edge over other parts of China, business and government leaders in Hong Kong and Guangdong are discussing a \$1.9 billion bridge linking Hong Kong to Zhuhai and Macau, rail and subway links, easier border crossings at Shenzhen, and ways to coordinate the services of the Delta's five airports.¹² Φ Hong Kong's role as an international capital window for China is growing. Quicker regulatory approval prompted Bank of China (Hong Kong) to place its initial stock offering in Hong Kong rather than New York, while dozens of other Chinese companies have listed on Hong Kong's new second board aimed at startups.} The real architects of this growing economic colossus are the entrepreneurs of Greater China and the officialdom of cities such as Shanghai, Chongqing, Shenzhen, Dongguan, and Hong Kong. During the last two decades they created networks of influence and put down roots, advantage that will be extremely difficult for other foreigners to match. Equally important, these players are providing China with the managerial and financial expertise needed to compete in the world. The 'hot' spots of this accelerating integration process are following: Beijing, Kunshan, Shanghai, Chongqing, Dongguan, Shenzhen, Hong Kong, Taipei (Taiwan), Kaohsiung (Taiwan) and the Silicon Valley.¹³ The rise of such an economic colossus directly impacts its region, too. Now it acts as a savior for the rest of

¹¹ For a full coverage see: Dexter Roberts, Mark L. Clifford, Bruce Einhorn, Pete Engardio: *China Integrating*, In: BusinessWeek, European Edition, December 9, 2002, and the accompanying stories in the cover story *Greater China*.

¹² For more on this project see: Mark L. Clifford: *Gordon Wu's Big Dream*, In: BusinessWeek, European Edition, September 16, 2002.

¹³ The following main activities are concentrated in these centers:

- BEIJING: The center of government, education, and many multinational headquarters.
- KUNSHAN: Home to some 30,000 Taiwan emigrants – with their own school, country clubs, and villas. Production and R&D base for Taiwan's biggest companies.
- SHANGHAI: The future hub of finance, corporate headquarters, and education for the entire region. Also a rising regional center for semiconductor production.
- CHONGQING: Nearly \$200 billion in investment is expected over the next decade, spurred by the development of the West and determined wooing of Hong Kong, Taiwanese, and Japanese investors.
- DONGGUAN: The heart of the Pearl River Delta and the world's biggest light-manufacturing base. Dominated by Hong Kong and Taiwan companies.
- SHENZHEN: A rising R&D and service center and home to 2,400 Taiwanese-owned factories. Better transit and a more open border will help it merge with Hong Kong.
- HONG KONG: The New York of Greater China. The region's leading financial, trade, and business center. A window to the world for mainland corporations that raise billions in capital.
- TAIPEI: Base for Taiwanese industrial companies controlling most of China's electronics output. A hub of Chinese pop culture and the center of advanced R&D.
- KAOHSIUNG: Shipping magnates expect explosive growth at Taiwan's biggest port when direct transport links to the mainland begins.
- SILICON VALLEY: Greater China's gateway to advanced technology. Many U.S.-based scientists, engineers, and executives born in China are returning home to found tech startups.

Source: Dexter Roberts, Mark L. Clifford, Bruce Einhorn, Pete Engardio: *China Integrating*, In: BusinessWeek, European Edition, December 9, 2002.

Asia. China is overtaking the U.S. as the locomotive for regional growth. It already unseated the U.S. as Taiwan's No.1 export market, and in 2001 it eclipsed Japan as South Korea's second-largest export destination, after the U.S. Overall, Asian sales to China could increase by between 55% and 85% by 2005, according to Salomon Smith Barney, which could mean an additional \$70 billion in goods.¹⁴ In Japan itself a complete perception change has taken place in the last one year. Just a year ago, the mention of China triggered anxiety attacks in Japan. Executives fretted that China would steal their technology and markets. But they came to realize that in order to maintain cost competitiveness, manufacturers must move production offshore. China's entry into the WTO helped change this attitude a lot. Chi Hung Kwan, expert in Sino-Japanese economic relations at Tokyo's research Institute of Economy, Trade, and Industry put: *"Japan will emerge stronger by linking itself to China"*.¹⁵ Says Masaki Yabuuchi, director of China-North Asian affairs for the Japan External Trade Organization: *"Last summer everyone talked about the China threat. Now the buzz is about China as the land of opportunity"*. As a result, the economies of the two countries will grow increasingly integrated. For China Japan already ranks as its No.1 export market, and in 2002 it overtook the U.S. and became Japan's largest source of imports. Many economists believe it is only a matter of time before China becomes Japan's biggest trading partner. Last but not least, the impact of Greater China as an exporter is also felt around the globe. Its share of total world exports has gone from 6.9% to 9.6% in just four years, surpassing Japan, according to the World Bank. By 2007, it should reach 13.7%. Next to this, overproduction in China has helped push industrial prices down by 7% over the past five years and retail prices by 10%. Given these figures and the fact that the Chinese manufacturers are rapidly moving up the food chain from shoes, clothing, and low-tech electronics to semiconductors, telecom equipment and other sophisticated digital devices¹⁶, *"China's prices are becoming global prices"*, as Morgan Stanley economist Stephen S. Roach wrote in a recent report,¹⁷ acting as a huge deflationary force on the global stage. These developments prompted fears in the U.S. and Japan and calls to let its currency appreciate [the yuan is still fixed at 8.28 to the U.S. dollar]. If only it were that simple! First of all, China's competitiveness is so strong that it could easily compensate for a moderate rise in the currency. The supply of \$100-a-month Chinese labor is virtually inexhaustible. Next to this, some \$50 billion FDI is pouring into China, that is used to build state-of-the-art factories for U.S., Japanese, and European multinationals. According to Bank of China that money is modernizing Chinese industry and is boosting productivity by 4% annually. Secondly, a stronger yuan would just make it cheaper for the Chinese to import material and machinery – which they would turn into products for export. They would simply pass on the savings from cheaper import costs in their products. In order to make a difference at least a 25% surge in China's currency would be required. But that could spark a financial crisis in China followed by a social crisis. Even some Americans are aware of this risk. Former U.S. Federal Reserve Chairman Paul A. Volcker warned during a recent visit in China that revaluing the yuan would invite a frenzy of speculation that could be *"destructive to economic development... China ought to stick with its policy of maintaining*

¹⁴ Frederik Balfour, Moon Ihlwan: *A Big Lift From China*, In: BusinessWeek, European Edition, October 21, 2002.

¹⁵ Irene M. Kunii, Alysha Webb, Dexter Roberts: *In Japan, 'China Is Sexy'*, In: BusinessWeek, European Edition, October 7, 2002.

¹⁶ At the beginning of the paragraph the role of Silicon Valley Chinese immigrants was mentioned. Here are some figures: of the more than 400,000 Chinese who have studied overseas in the past two decades, some 140,000 have moved back, bringing with them advanced degrees, Silicon Valley experience, and venture capital. Shenzhen mayor Yu Youjun reports that his city already has 300 companies run by returnees. More than 1,000 overseas-educated Chinese move there each year. [See also Rone Tempest: *China woos back its Silicon Valley set*, International Herald Tribune, November 27, 2002.] But China does not need to rely on this 'foreign brainpower' only, as Michael J. Moritz, a partner at Sequoia Capital in Menlo Park, California (one of the Valley's premier venture-capital firms) predicts: *"Over the next 10 years, China will become a ferociously formidable competitor for companies that run the entire length of the technology chain"*. [Bruce Einhorn, Ben Elgin, Cliff Edwards, Linda Himmelstein, Otis Port: *High Tech In China*, In: BusinessWeek, European Edition, October 28, 2002.] Consider some of the recent great Chinese achievements in science and technology: Φ Chinese universities granted 465,000 science and engineering degrees in 2001 – approaching the total for the U.S. Φ There are plans to crank out chips from seven new semiconductor plants by 2004, putting China on track to be the world's second-largest chip producer. Φ A team at the Beijing Genomics Institute was among the first of several scientific teams to decode the rice genome, landing on the cover of the journal *Science*. Φ Two homegrown vendors of network switches, Huawei Technologies Co. and ZTE Corp., have opened offices in the U.S. and Europe and snatched contracts from the likes of Cisco Systems and Nortel Networks. Φ China has been launching satellites for years and intends to begin manned space missions next year. True, China's achievements do not make it a high-tech superpower today. Nevertheless, China's early technological successes have convinced many Western executives that there are greater things to come. Says Michael E. Marks, CEO of contract manufacturer Flextronics International Ltd.: *"China has enormously talented engineers, and they all want to work. They are adding experience very rapidly. I would understand why U.S. electronics companies would be worried"*.

¹⁷ Mark L. Clifford: *How Low Can Prices Go?* In: BusinessWeek, European Edition, December 2, 2002.

stability with the U.S. dollar".¹⁸ And on January 3, 2003, Prime Minister Zhu Rongji declined to ease yuan's peg in a speech given during a visit at the State Administration of Foreign Exchange: *'To stick to the policy is in the interests of our country. It has effectively safeguarded the country's economic growth and financial stability and won wide praise from the international community. The stability of the renmimbi and the increase in foreign exchange reserves are major signs of the country's improving strength and sustained and healthy economic development'*.¹⁹

- III. Confutian cultural powerbase: The last factor to mention is probably the most important, although it is the 'soft' element of every human society: *culture*. In case of [Greater] China this means a 2500 years old Confutian tradition, which serves as a rock-solid fundament. Please consult the article entitled *'Turnaround in China – the Assertive Dragon'* from the same author in this issue for more insight into Chinese culture.

c) 16th Congress of the Communist Party of China: As already mentioned the new generation of Chinese leaders inherited the stewardship of an economy (and society) that is vastly different from the one when the previous power transfer took place. The emerging huge middle class together with a powerful elite of entrepreneurs are forces that are key to China's future success. True, the income levels of China's middle class are below industrialized standards but what really matters are the potential and trends: in all, 616.5 million people, or 48.7 percent of China's population, went through middle school. These people are essential for China's manufacturing might. They are easy to manage, show strong self-discipline and are keen to get ahead. That is creating a middle class that is estimated at 200 million, or 15 percent of the population. Those people make, on average, 30,000 yuan (\$3,620) per year. And living in households averaging three to four people, making for an average household tally approaching 120,000 yuan (\$14,500).²⁰ And although these figures are pure estimates, the trends are obvious. The other key group to China's future economic success is the growing number of entrepreneurs. As the economic reform gained strength and the Chinese economy became more and more market driven, the Communist Party of China and the emerging entrepreneurial class became co-dependent. It is obvious that the entrepreneurs, as in any country, need political connections to thrive. The other side of the coin is more interesting: China's leaders badly need the capitalists, mainly for two reasons: firstly, they desperately need private sector tax payments because most state-owned companies are in terminal decline; and secondly, they expect from private business to absorb millions of workers laid off by state companies. Wu Kegang, who is a globe-trotting businessman living in a hilltop home in Hong Kong, owns a vineyard and a yacht-engine factory on the mainland, runs a trading company in the U.S. and sends his son to Swarthmore College in Pennsylvania, is member of the Communist Party of China. He comments the topic as follows: *"It is only logical that there be more connections between business and political life. ... The party's new acceptance of capitalists would clear a path so that private entrepreneurs and executives from state-run companies can assume high government posts, like provincial chiefs, mayors and heads of important ministries. ... The more entrepreneurs who move into the government power structure, the more optimistic I am about the future"*.²¹

These fundamental changes were impacting the ruling Communist Party of China, and according to the Jiang Zemin's 'Theory of the Three Represents'²² the first key clause of the Communist Party of China's Constitution that says that *"the Communist Party of China is the vanguard of the working class"*, was changed to *"the Communist Party of China is the vanguard of the working class as well as the vanguard of the Chinese people and the Chinese race"*.²³ President Jiang Zemin's 'Theory of the Three Represents' is also to be written into the constitution.

These major and fundamental changes in the society acted as a general background for the 16th Congress, an event that is generally held every five years and described by a Western ambassador as *"the world's biggest human resource management problem"*.²⁴ The carefully regimented transfer of power went relatively smoothly, although some inevitable last-minute compromise also occurred. The struggle between factions for positions in the top leadership caught the most Western media attention during the

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Premier Zhu Calls for Stricter Exchange Control, Xinhua News Agency, January 5, 2003.

²⁰ Alex Frew McMillan: *Pliant middle class is key for China*, CNN.com/BUSINESS, April 12, 2002.

²¹ Joseph Kahn: *Chinese communism has a new look*, International Herald Tribune, November 5, 2002.

²² The theory of 'THE THREE REPRESENTS' was first raised by President Jiang Zemin in early 2000. According to this theory the Communist Party of China must:

1. Represent most advanced productive forces, including private business.
2. Represent the most advanced culture.
3. Represent fundamental interests of the broad masses (i.e. not merely a "revolutionary party" but one that stands for all Chinese.)

²³ Willy Wo-Lap Lam: *CCP 'evolving' to embrace all Chinese*, CNN.com/WORLD, November 12, 2002.

²⁴ John Pomfret: *Jiang seen loosing posts, but not his influence*, International Herald Tribune, October 22, 2002.

Congress. This struggle was most obvious between the so-called ‘Shanghai Faction’²⁵ of Jiang Zemin and the others, e.g. that of Hu Jintao, who has allies especially among cadres coming from the Communist Youth League. In the end former general secretary Jiang Zemin secured the place for a significant number of protégés from his faction in the Central Committee, the Politburo and in the Politburo Standing Committee (PSC), China’s supreme ruling council. The seven-member PSC was extended to nine and according to a long-standing Communist party tradition that the affiliates of the out-going PSC would have a pivotal role in naming their successors six members are considered Jiang Zemin’s protégés. In this sense out-going general secretary Jiang Zemin will retain considerable influence and will undoubtedly act as a stabilizing factor. It is expected that he will also give up soon his other posts like of President of China and the Chairman of the Central Military Commission of the Communist Party of China. His legacy is impressive: during his 13 years as general secretary of the Communist Party of China and nearly ten years as president, China has become a country that has the world’s fastest growing major economy, is preparing to host the 2008 Summer Olympics, and is a fully-fledged member of the World Trade Organization. He also oversaw the peaceful handover of Hong Kong from Britain and that of Macau from Portugal that provides him and the People’s Republic of China enormous legitimacy.²⁶

The members of the new PSC are the following: Hu Jintao, Wen Jiabao, Zeng Qinghong, Wu Bangguo, Huang Ju, Luo Gan, Jia Qinglin, Wu Guanzheng, Li Changchun.

Hu Jintao is expected to become also the President of China, hence the Nr.1 leader of the country. Wen Jiabao is the likely Premier. Therefore a brief introduction of these two men is included:

HU JINTAO

Born: december, 1942, Jixi, Anhui Province

Education: Tsinghua University

Career: First secretary, Communist Youth League of China, 1984-85; Secretary of the Guizhou Provincial Party Committee, 1985-86; Secretary of the Party Committee of Tibet Autonomous Region, 1988-92; member, Standing Committee of the Politburo, since 1992; vice-president of the PRC, since 1998

Current jobs: General secretary of the CPC Central Committee, vice-chairman of the CPC Central Military Commission, vice-president of the PRC, vice-chairman of the Central Military Commission of the PRC, president of the Party School of the CPC Central Committee

WEN JIABAO

Born: September, 1942, Tianjin

Education: Beijing Institute of Geology

Career: Gansu Provincial Geological Bureau, 1968-82; Geology & Mineral Resources Ministry, 1982-85, ending as vice-minister; director, General Office of the CPC, 1986-93; alternate member, Politburo, 1993-97; Politburo member since 1997

Current jobs: Vice-premier in charge of agriculture and finance; member, Standing Committee of the Politburo; Premier-designate starting March, 2003

Note: CPC = Communist Party of China; PRC = People’s Republic of China

²⁵ It is called the ‘Shanghai Faction’ because Jiang Zemin himself was a former mayor and party boss of Shanghai. Political analysts in Beijing reported that cadres and residents from central and western provinces shared the common perception that Shanghai had in the past 10 years benefited from special policies thanks to the so-called Shanghai Faction’s stranglehold on the Politburo and other top governing organs. (*China begins transfer of power*, CNN.com/WORLD, November 14, 2002.)

²⁶ For more insight into the legacy of Jiang Zemin see: *How will the world remember Jiang Zemin?*, CNN.com/WORLD; November 7, 2002.

d) Fundamental issues facing the new leadership: As with every new leadership, it needs some time to establish its power-base and authority. Next to this, as already mentioned in paragraph b) I. China is going to undertake in the coming 20 years huge economic and social transformation; hence they need stability on the foreign policy front. For this reason, it is not expected that the Hu-Wen administration will make major shifts in this area. Great expectations exist though on the home front. Let us briefly examine the challenges that lie ahead.

When Deng Xiaoping first launched his reforms in the early 1980s he used the slogan ‘*let one part of the population get rich first*’. In 20 years time this has become reality in coastal provinces with leading cities like Shanghai or Shenzhen. The central message of the 16th Party Congress and of the Hu leadership is that almost half of the Chinese will have entered the ranks of citizens with *zhongchan* (medium-level income, equivalent of the middle class in Western societies) by the year 2020. According to Jiang Zemin’s Political Report to the Congress ‘*China should expand the proportion of middle-income earners, which will be beneficial to China’s social stability*’. These goals are understressed by the leading sociologist Lu Xueyi of the respected Chinese Academy of Social Sciences, who points out that members of the middle class tend to identify themselves with the ideology and policies of the ruling party. ‘*The larger the proportion of citizens with medium-level income, the more stable a particular country will be*’, he added.²⁷ According to Lu, China’s *zhongchan* class makes up about 18% of the population and the country should be able to add one percentage point to the *zhongchan* proportion each year, so that it could swell to close to 40% by 2020.

Key to this goal is keeping the growth of the economy hot. That will be the gargantuan task of Wen Jiabao, the soon to become Premier and successor of the brilliant Zhu Rongji. Among the many challenges the biggest are the growing number of unemployed, east – west divide, and the very high level of bad loans. And of course these challenges are tightly interrelated.

Firstly, China’s jobless rate stands at 7%, Labor Minister Zhang Zouji said on November 11, 2002.²⁸ Since 1998, some 26 million workers have been laid off from state-owned enterprises. To this number one needs to add the 6 million not registered as unemployed but who draw little or no salary from their state job, the 80 to 100 million rural migrants swarming the cities in search of work, and the 160 million jobless and underemployed in the countryside. The situation is likely to worsen if bank reform forces state-owned companies into bankruptcy. So does China’s entrance into the WTO that is spurring still more dislocation as foreign competition increases. Simply creating new jobs will not solve the problem. Says Anita Chan, a research fellow at the Contemporary China Centre at Australian National University in Canberra: ‘*The private-sector jobs go to those under 35, not those laid off from the state sector*’.²⁹

Secondly, the central and western provinces (*zhongxibu*) are lagging the eastern coast in economic development and income levels. Despite some critics aired their discontent over the viability of the Zhu Rongji administration’s mega projects to do more for the hinterland (e.g. the \$200 billion upgrade of Chongqing in order to develop a sort of Chicago in China – a center for logistics and production³⁰) these projects are under way. And not surprisingly, immediately after the conclusion of the 16th Party Congress, Vice-Premier Wen Jiabao visited Guizhou Province and pledged to close the gap between eastern and western China – and to ‘*seek benefits for the masses with a full heart and mind*’.³¹

Thirdly, the amount of bad loans could cripple China’s banking system, hence the whole economy. The total value of bad loans is estimated at \$700 billion (50% of loans outstanding), the cleanup would cost some \$518 billion (43% of 2002 GDP) and the time of the cleanup operation would take between 8 to 21 years.³² This amount poses a major risk because even without banking meltdown the overhang of bad loans will sooner or later short-circuit growth by trashing government finances and leaving banks short of cash for lending to profitable companies. Next to this, in just four years time, foreign banks will be able to compete freely in China, which means that giant global banks (e.g. Citibank or HSBC) will be able to scoop up the best customers, leaving state-owned banks in even worse shape. The problem is not insolvable thanks to China’s low level of government debt. But the longer China waits, the higher the bill will be. Says Fred Hu, managing director at Goldman Sachs in Hong Kong: ‘*China has the opportunity to fix this problem methodically*’.³³ The dilemma is that economic progress will be slowed unless the banks and state enterprises are fixed, but doing so will lead to growing unemployment.

²⁷ Willy Wo-Lap Lam: *Hu’s new deal*, CNN.com/WORLD, December 4, 2002.

²⁸ Dexter Roberts: *The Other Specter: Labor Unrest*. In: BusinessWeek, European Edition, November 25, 2002.

²⁹ Ibidem.

³⁰ For more details see: Mark L. Clifford, Dexter Roberts: *Westward Ho!* In: BusinessWeek, European Edition, October 14, 2002.

³¹ Willy Wo-Lap Lam: *China’s man of the masses*, CNN.com/WORLD, November 25, 2002.

³² Data: Standard & Poor’s.

³³ Mark L. Clifford: *Caught In Quicksand?* In: BusinessWeek, European Edition, November 25, 2002.

Thus, solving this dilemma will be the gigantic task of the next Premier, Wen Jiabao, who is known as a soft-spoken consensus-builder person. At the moment it is little known about how he will manage China's economic transformation. But he has an outstanding background to take up the task: he was assigned by his predecessor to two of China's most delicate projects: agricultural modernization and financial reform. During his period in western China he developed credentials as an agricultural and environmental expert, and in recent years has headed China's efforts to control floods, as well as running its poverty relief office. Says Hu Angang, director of the Center for China Studies at Tsinghua University: *'He has long experience in the central government, but really knows the countryside. To know the real situation in China, you must also understand our rural sector'*.³⁴

Much of China's future, then, rests on whatever chemistry of kingship develops between Hu Jintao and Wen Jiabao – and top leader Jiang Zemin. One thing is for sure: we will continue to monitor closely the developments of this awakened giant. Stay tuned...

Disclaimer: The views presented in this article reflect those of the author and are based on a careful scan of the business and financial press. Neither the *author* nor the periodical *Mikes International* is liable for the consequences of business or financial decisions taken on the ground of this article. Prior to taking any particular business or financial decision you should request advice from a specialized consulting firm.

VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ [2003/(1)]

Jelen írást teljesen Kínának szenteltük s együtt olvasandó a szerző ezen számban megjelent másik cikkével, amelynek címe: *'Fordulat Kínában – a magáratálált Sárkány'*. Az alkalmat erre a Kínai Kommunista Párt 2002. novemberében lezajlott 16. Kongresszusa adta, amelyben az úgynevezett 'harmadik generáció' Jiang Zemin vezetésével átadta a hatalmat a következőnek. Ennek keretében az új főtitkár Hu Jintao lett s 2003 márciusában várható a miniszterelnöki poszton is váltás, Wen Jiabao személyében. Túl a személyi változásokon, a cikk kísérletet tesz egyrészt Kína gazdasági és társadalmi változásának elemzésére, másrészt fogódzót nyújtani azokon a területeken, amelyek a jövőben döntő események várhatóak. Az elemzés a következő négy témát dolgozza fel:

1. Hatalomátadási folyamat, amelyet Deng Xiaoping fektetett le.
2. Az ú.n. 'Nagy Kína' kialakulása.
3. A Kínai Kommunista Párt 16. Kongresszusának eseményei s annak legfőbb következményei.
4. Az új vezetők bemutatása s az előttük álló kihívások rövid összefoglalása.

³⁴ Dexter Roberts, Mark L. Clifford: *Who Is Wen Jiabao?* In: BusinessWeek, European Edition, December 2, 2002.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

HARMINC ÉV **1956~1986**

Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
Bern, 1986.

SZÖLLŐSY, Árpád : A MAGYAR SZELLEMI ÉLET SZOLGÁLATA NYUGATON

Egy példa: Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Harminc év telt el 1956 óta. Emlékezünk, nem ünnepelünk. A visszapillantás felmérést is kell, hogy jelentsen. Mérleget kell készíteni, hogy mit veszített az ország, mit nyert a Nyugat szellemi potenciálban, értékben.

Lehetséges-e egy ilyen felmérés egyáltalán, hogyan lehet ezt számokban kifejezni? Hányan és kik jelentettek tényleges veszteséget a hazát elhagyni kényszerült sokezer értelmiségi közül? – Mindenekelőtt különbséget kellene tennünk olyan értelmiségi tevékenység között, amely lemérhető volt otthon és lemérhető kint is (Orvosok, mérnökök, jogászok, pedagógusok, jó átlagszakemberek stb.) és a magasabb szintű – útmutató, alkotó, újító – szellemi tevékenység között. Ez a tevékenység azután lehet egyének vagy csoportok kimagasló munkája. Ugyancsak meg kellene különböztetnünk általános emberi vonatkozású, gazdasági jellegű és tudományos tevékenységeket, el kellene határolnunk a befogadó országra korlátozott aktivitást az országhatárokon túlra is kisugárzó munkálkodástól. Lehet továbbá ez a működés jellegzetesen magyar (a szó régebbi, hagyományos értelmezése szerint), de lehet magyar – e fogalom újabb, egyetemesebb interpretációjára figyelemmel (pl. szellemi értékek teremtése, megőrzése, továbbítása – idekint Nyugaton, de a világon bárhol élő magyarok számára való közvetítés vágyával). Nem utolsó sorban megtörténhetne egy ilyen számbavétel egyénenként és csoportosulások szerint. Fel lehetne és fel is kellene sorolni a nagyszámú egyetemi tanárt, kutatót a tudomány és a kultúra területén, sikeres gazdasági vállalkozásokat, a magyar leleményesség, alkotó szellem, szorgalom példáit.

Oldalakat lehetne nevekkel megtölteni anélkül, hogy teljes lenne a névsor. Ez nem kis kockázattal is járna, hiszen egy ilyen felmérési kísérlet a legjobb szándék és a teljességre való törekvés mellett is, biztosan hiányosságokat mutatna fel, egyes méltatlanul kifelejtett személyek vagy csoportok jogosan éreznék ezt sérelmesnek. Mindezekre tekintettel ezért úgy gondolom, hogy inkább jóval kevesebbet markolok s csupán arról írok, amit az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és hordozói, munkatársai cselekszenek. Felvázolom ezt a tevékenységet, mintegy „pars pro toto” alapon. Gondolom, hogy erre megvan az erkölcsi jogcím is, hiszen a Szabadegyetem ennek a kötetnek létrehozója, kiadója.

Ez a kísérlet nem rangsorolás. Az EPMSz kétirányú tevékenységét (tanulmányi hetek és irodalmi bemutatók rendezése, könyvkiadás) – vagy a kettő egyikét – számos hasonló célkitűzésű, nem egyszer velünk is együttműködő magyar szervezet is végzi Nyugaton. Felsorolásom ezért nem lehet teljes és a hiányokért elnézést kell kérnem, azonban mégis hadd említsem a Hollandiai Mikes Kelemen Kört, a Corvinát (Brüsszel), a londoni Sepsi Csombor Kört, az „Itt-Ott”-találkozókat, a svájci SMIKK-et, az egyházi közösségek között pedig a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalmat és az Európai Magyar Evangéliumi Konferenciát. – Továbbá színvonalas találkozók színhelye – mind egyházi mind pedig világi vonalon – az Európán kívüli magyar világ is -, itt elsősorban Észak- és Dél-Amerikára, valamint Ausztráliára gondolok. – Jellegénél fogva jóval ismertebb a nyugati magyar sajtó, rendkívül fontos szerepét nem szükséges részletezni. Segítség nélkül a Szabadegyetem munkája sem válhatott volna ismeretessé, kiadványaink is csak sokkal nehezebben, kisebb számban jutnának el az idekinti és az otthoni olvasóhoz. Ezért az önzetlen támogatásért hálánkat nem is tudom megfelelően kifejezni.

Az EPMSz tevékenysége Európa német nyelvterületén a legismertebb. Álljon itt néhány sor az általános célkitűzésekből:

- Az EPMSz lehetőséget kíván nyújtani Európa különböző országaiban élő magyar származású értelmiségieknek és a magyar kultúra bárhol élő minden támogatójának rendszeres találkozására és szabad véleménycserére.
- baráti közösséget kíván létrehozni mindazok számára, akik a magyar kultúrával és különösen a magyar protestantizmussal közösséget vállalnak. Ez a baráti közösség pártonkívüli; tagjai a demokrácia alapelveit vallják.

- céljaink megvalósítására könyvkiadással is foglalkozik, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Kiadó néven. A kiadói tevékenység előmozdítására létrehozta az „Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Könyvbarátainak Körét”, melynek jelenleg kb. 500 tagja van. Ők viselik zömében könyvkiadásunk terheit.
 - A tanulmányi munka és a könyvkiadás főbb területei:
 - a) korunk teológiai kérdései, különösen az ökuménikus mozgalom,
 - b) korunk tudományos és kulturális kérdései,
 - c) magyarságismeret, a magyar kultúra értékeinek terjesztése.
- Említettem, hogy tevékenységünknek két fő területe van. Hadd szóljak röviden mindkettőről.

1. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem találkozói

Az 1971 óta minden tavasszal megrendezett egyhetes találkozók (akadémiai napok) színhelye és témája:

1971-ben, Sion (Svájc): . . . *Hogy mindnyájan egyek legyenek* – Közös felelősség népünkért. 1. magyar ökuménikus találkozó, a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalommal (KMEM) közös rendezésben. 1972-ben, St. Georgen am Längsee (Karintia, Ausztria): *Nemzetiségi kisebbség – kisebbségi egyház Közép-Európában*. 1973-ban, Walchsee-Kranznach (Tirol, Ausztria): *Hit – Tudomány, a holnap szolgálatában*. 1974-ben, Leunenberg (Bázel-vidék, Svájc): *Hit – művészet, a jövő szolgálatában*. 1975-ben Eppan (Bolzano/Bozen mellett, Itália): *Egyéni és közösségi megújulás*. 1976-ban, Fuschl (Salzkammergut, Ausztria): *Miért éppen Jézus?* 2. magyar ökuménikus találkozó, az EPMSz, a KMEM és a Magyar Evangéliumi Ifjúság (MEIK) közös rendezésében. 1977-ben, Siedelsbrunn (Heidelberg közelében, NSZK): *Ember és város – az urbanizáció mai kérdései*. 1978-ban, Damüls (Vorarlberg, Ausztria): *Kettős szellemi erőterben*. 1979-ben Mönichkirchen (Alsó-Ausztria): *Csak tiszta forrásból* – Identitásunk: népi kultúra, néphagyomány. 1980-ban, Liebfrauenberg/Woerth (Elzász, Franciaország): *Magyar magatartás egykor és ma*. 1981-ben, Eppan, (Bolzano/Bozen mellett, Itália): *Tolerancia és pluralitás a jövő életformájában*. 1982-ben, Wirtzfeld (Lüttich tartomány, Belgium): *Lengyel-magyar történelmi kapcsolatok*. 1983-ban, Moscia/Ascona (Ticino, Svájc): *Reformáció – értékváltozás*. Út a 16. századból a 21.-be. 1984-ben, Nassogne (Belgium): *A lélek erőterében*. 3. magyar ökuménikus találkozó, a MEIK, EPMSz és a KMEM közös rendezésében. 1985-ben, Bodman/Bodensee (a Bódeni-tónál, NSZK): *Változások útján I*. 1986-ban, Liebfrauenberg/Woerth (Elzász, Franciaország): *Változások útján II*.

A találkozók elhangzott előadások egy részét *füzetsorozatban* hoztuk nyilvánosságra. E sorozatban egyébként helyt adtunk más magyar közösségek munkáinak (Kerényi ...) is, továbbá felvettünk egy igen jelentős önéletrajzt is (Zsindelyné Tüdös Klára).

Nemzetiségi kisebbség – kisebbségi egyház Bárczay Gyula, Sakrausky, Oskar, Vass György, Balla Bálint, Siklós István, Szépfalusi István és Tóth János előadásai. 46 + 80 l. *Hit – tudomány: a jövő szolgálatában*. Bárczay Gyula, Hanák Tibor, Lohinszky Lóránd, Soós Mihály és Targonski György előadásai. 72. l. *Hit – művészet: a jövő szolgálatában*. Von Allmen, Daniel, Dévényi István, Kaplony Péter, Kibédi Varga Áron, Peéry Rezső és Szabadi Sándor előadásai. 88 l. Szépfalusi István, *Irodalom a jövő szolgálatában*. Előszó: Cs. Szabó László. 72 l. Szépfalusi István, *Igehirdetés a holnap szolgálatában*. 96 l. *A megújulás útján I. és 2.* Balla Bálint, Békés Gellért, Nádor György, Tóth János, Borbándi Gyula, Czigány Magda, Evans Robert, Szöllősy Pál és Zsindely Endre előadásai. 54 + 80 l. Cs. Szabó László, *A gyanútlanok*. Hangjátékok és egy elbeszélés. 86. l. Zsindelyné Tüdös Klára, *Csizma az asztalon*. Életrajzi feljegyzések. 126 l. *Kerényi Károly és a humanizmus*. Előadások, 1977, Kerényi Károly írásainak kivonatos bibliográfiájával. 122 l. *Csak tiszta forrásból*. Előadások, 1978-79. A Szabadegyetem külkapcsolatai. Dialógus. 136 l.

Tevékenységünkkel kapcsolatban szükséges megemlíteni a Szabadegyetem legteljesebb anyagi és szervezeti függetlenségét. Induláskor az EPMSz néhány évig a Svájci Protestáns Egyházak Szövetségének támogatását élvezte és ma is védnöksége alatt áll, munkájában azonban mind egyházi szervezetektől, mind politikai pártoktól, más csoportosulástól vagy egyesülettől független.

2. Könyvkiadás

1973-ban megkezdtük évi találkozóink anyagának kinyomtatását, majd 1977-ben a rendszeres könyvkiadást. A kiadói tevékenység és a könyvterjesztés elősegítésére a nagy múltú „Erdélyi Szépművészek Céh” példájára létrehoztuk az EPMSz Könyvbarátok Körét. Évente 3-4 könyv kiadását tervezzük. A könyvek terjedelme: kötetenként kb. 200-300 nyomtatott oldal. Eddig megjelent könyveink:

Cs. Szabó László, *Két tükör közt*. Beszélgetések Illyés Gyulával, Kabdebó Tamással, Peéry Rezsővel, Pilinszky Jánossal, Siklós Istvánnal és Weöres Sándorral. Vándor Györgyi, *Pál levele az Európabeliekhez*. Peéry Rezső, *Malomkövek között*. Találkozások kortársakkal. Konrád György-Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Tóth János,

Az emberi méltóság forradalma. Gondolatok a szabadságjogok társadalmi funkciójáról. Hanák Tibor, *Az elmaradt reneszánsz.* A marxista filozófia Magyarországon. Domahidy András, *Arnyak és asszonyok.* Regény. Janics Kálmán, *A hontalanság éve.* A szlovákiai magyar kisebbség sorsa a második világháború után, 1945-1948. Illyés Gyula előszavával. *Ember és Város.* Az urbanizáció mai kérdései. Pátkai Ervin szobrairól készített felvételekkel. Szépfalusi István, *Lássátok, halljátok egymást.* Mai magyarok Ausztriában. Sütő András, *Csillag a máglyán* (Stern auf dem Scheiterhaufen) című drámájának német fordítása. Paul Kruntorad előszavával. Fordította Szépfalusi Wanner Márta. Kemenes Géfin László (szerk.), *Nyugati magyar költők antológiája 1980.* 32 nyugat-európai és észak-amerikai költő válogatott versei.

Bibó István, *Összegyűjtött munkái,* Szöllősy Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás, Tóth János gondozásában, négy kötetben.

Bibó István írói munkássága kiterjedt a magyar és az európai történelem, a magyar társadalomfejlődés, politika, közigazgatás, valamint a jog- és államrend számos területére, 1949 óta e kiadásunkig egyetlen rövid írása jelent meg Magyarországon, Nyugaton is csupán két kisebb terjedelmű kötete és a Magyar Könyves Céh, London kiadásában a „Harmadik út” címmel egy 382 oldalas válogatott gyűjtemény. *Összegyűjtött Munkái*-nak megjelentetését Kenedi János kezdeményezte, Szabó Zoltán és Tóth János közvetítésével az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem vállalta magára. Bibó István röviddel halála előtt, 1978 karácsonyán a kiadás részletes tervét is elkészítette, és ezt a szerkesztők néhány fontos írással kiegészítették.

Az *Összegyűjtött munkák* nem kritikai kiadás, hanem nagy gonddal készített válogatás, mely feloleli Bibó István munkásságának legjavát. Mindazok számára, akik a „magyar kérdés” vagy a kelet-közép-európai kérdés megoldására keresnek feleletet, felbecsülhetetlen értékű útmutatással szolgál századunk egyik legnagyobb magyar politikai gondolkodójának életműve, amely e négy kötetben vált első ízben – sajnos, már csak halála után – hozzáférhetővé.

Lehoczky Gergely, *Káprázat és ábránd.* Válogatott elbeszélések és tárcák. Hanák Tibor, *Az elfelejtett reneszánsz.* A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében.

Ordass Lajos, *Válogatott írások.* Válogatta és az utószót írta Szépfalusi István. Ordass Lajos, *Önéletrajzi írások.* Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szépfalusi István.

A könyv első pillantásra főleg egyházi érdeklődésű embereket szólít meg. Ordass részletesen ír különböző gyülekezetekben végzett lelkes munkájáról és az Evangélikus Egyház belső problémáiról a háború előtti és utáni időkben. Egyetemes jelentőségűvé az teszi a művet, hogy egy nagyszerű, sokat küzdő és üldözött egyházvezető sajátos szemszögéből világítja meg történelmünk különösen nehéz, válságos éveit 1956 őszéig. E mű előtt még egyetlen magyarországi protestáns egyházi vezetőtől sem jelent meg az 1945-től 56-ig terjedő időszakot cenzúra nélkül megvilágító írás. Ordass önéletrajza kíméletlenül leleplezi a Rákosi-korszak magyarországi egyházpolitikáját. Az EPMSz erkölcsi kötelességének tartotta, hogy ezt az igazalmas kortörténeti dokumentumot megörökítse az utókor számára és eljuttassa a jelenkor olvasóihoz.

Cs. Szabó László, *Hűlő árnyékban.* Önéletrajzi írások.

„Menet közben kétszer változtattam meg könyvem címét. Életem volt az első, figyelmeztetésül, hogy nem szántam naptári időrendhez igazodva évről évre lépő, folyamatos életrajznak, eseménytörténeti teljesség igényével. Aztán eszembe jutott, hogy rég elírták előlem ezt a címet. A század tanúja volt a másik. Nem tetszett, mert Alfred de Musset nagy híré, romantikus vallomását visszhangozta „a század gyermek”-éről. Amellett hívalkodónak is éreztem, mintha tudatni akarnám ország-világgal, hogy ki más merült el századomban olyan mélyre, mint hányatott és sokat túrt tanúja, a szerző. Persze rajta kívül milliók és milliók szerte a földön! A véglegeset egy önéletrajzi vázlatról választottam le; hatvanadik évemig terjedt e vázlat annak idején. Megtartottam címmek magában a kötetben is, a leghosszabb írás fölött, az összes többi ennek a gerincére tapad. Közben még jobban lehült az árnyék, olykor már a halál sarkvidéki szele süvít át rajta.”

Az 1984-ben elhunyt jeles író, költő, művészettörténész és esztéta e sorokkal vezette be – már az örökkévalóság küszöbén állva – önéletrajzi kötetét, amelyben még egyszer visszapillant hosszú pályájára és gazdag munkásságára.

Ferdinandy György (szerk.), *Nyugati magyar széppróza antológiája, 1982.* Nyugat-európai és tengerentúli magyar írók válogatott írásai.

„A diaszpóra írója legtöbbször magányosságra kárhoztatva dolgozik, a világ különböző tájain és az irodalmi-írói összetartozás tudatát konferenciák, társaskörök, tanulmányi hetek, irodalmi estek, előadókörutak ritka alkalmi és a bizonytalan publikálási lehetőségek tarthatják ébren. Újra meg újra meg kell küzdeni az írói munkához nélkülözhetetlen hitért és önbizalomért.” (Béládi Miklós a *Jelenkor* 1981/7-8. számában.) Az összmagyar irodalom „ötödik sípja”, ez a nyitott, kísérletező, európai ág immár három évtizede termékenyíti meg a hazai irodalmat. Itt az ideje, hogy az olvasó megismerje a forrásokat is.

Szabó Zoltán, *Ősök és társak.* A válogatásban közreműködött és a szöveget gondozta Czigány Lóránt.

Szabó Zoltán, aki *A tardi helyzettel* beírta nevét az irodalmi nemzet örökös tagjai közé, 1984. augusztus 19-én a reggeli órákban elhunyt a Vannes-i kórházban. Temetése augusztus 21-én volt Bretonország Josselin nevű kisvárosában, amelyet néhány évvel korábban választott lakhelyül. Kétszeresen fájdalmas a csapás most, hogy barátai kérésére hozzálátott a terjedelmes életmű betakarításához – ennek lett volna első darabja a megjelent könyv. A kötet esszéi elődökről, kortársakról és fegyvertárs barátokról szólnak és negyven év írásaiból nyújtanak válogatást. A személyek Zrínyi Miklós, Rákóczi, Kölcsey,

Eötvös József, Teleki László, Babits, Kosztolányi, Márai Sándor, Szekfű Gyula, Sárközi György és Márta, Tamási Áron, Veres Péter, Németh László, Bibó István, Illyés Gyula. Az író megkötöttségektől mentes szemlélete, a megfogalmazás intellektuális igényessége, az, hogy a járulékosan is a lényegéről beszéljen, egységes művé formálja az írásokat, s ugyanakkor megrajzolja szerzőjük arcképét is. (Czigány Lóránt bevezetőjéből.) A tanulmányok többsége eredetileg a Látóhatár – Új Látóhatárban és az Irodalmi Újságban jelent meg.

Hamvas Béla, *Az öt génusz*. Sajtó alá rendezte Balla Bálint és Molnár József.

Hamvas Béla (1897-1968) író, filozófus, művészet- és kultúrtörténész. A harmincas években tűnt fel, Kerényi Károllyal és Németh Lászlóval együtt a magyar kultúra megújításán fáradozva. Műveinek java azonban 1945 után keletkezett, amikor fizikai munkásként kereste kenyerét s nem publikálhatott. Az utóbbi években megjelent ugyan Magyarországon néhány írása – egyik a jeles *Gondolkodó magyarok* c. sorozatban -, életműve legjelentősebb része azonban kiadásra vár.

Az öt génusz reprezentatív válogatás Hamvas írásaiból. A címadó tanulmány középpontjában a magyarság sorskérdései állnak, a *Száz könyvben* pedig az egyetemes kultúrtörténet legkiemelkedőbb gyöngyszemeit mutatja be néhány szellemes mondatban. A szerző személyiségének és munkásságának jobb megértését kívánja a három bevezető tanulmány – Balla Bálint, Hanák Tibor és Mattheusz János tollából – elősegíteni. A kötetet Hamvas Béla megjelent műveinek első teljes bibliográfiája egészíti ki.

Borbándi Gyula, *A magyar emigráció életrajza, 1945-1985*.

A szerző kiterjedt kutatásokra támaszkodó, adatokban gazdag műve a nyugati magyar emigráció elmúlt négy évtizedének első részletes felmérése. Beszámol a negyvenötös menekültek életkörülményeiről, a magyar kolóniák kialakulásáról, az egyházak, iskolák és társadalmi szervezetek munkájáról, az irodalmi és politikai sajtó, valamint az emigráns képviselők és csoportosulások működéséről. A továbbiakban szó van a negyvenhetes és ötvenhatos menekülési hullámról, a magyarországi viszonyok alakulásának tükröződéséről az emigránsok magatartásában, a változó politikai törekvések eredményeiről és kudarcairól, a magyar forradalom és szabadságharc szerepéről a nyugati magyarok életében. A könyv utolsó harmadának tárgya a magyarországi enyhülési korszak hatása, a hazai és külföldi magyarok érintkezése, az emigráció feladatairól folyó viták, a művelődési munka előtérbe kerülése, a nyugati magyarság szellemi és politikai életének mérlege.

Domahidy Miklós, *Az osztrák vádlott*. Regény.

Az osztrák Ernst Pölit Ritter von Pölitenberg az aradi vértanúk egyike volt. Császári parancsot követve került a magyar honvédseregbe, egyszer letett esküjéhez mégis hű maradt mindvégig, noha sem származása, sem érdeke szerint nem a magyarok oldalán lett volna a helye. Életének utolsó 18 hónapjában, igazságkereső vívódásában kíséri végig hőstünket a szerző mély együttérzéssel. A történelmi háttérrel gondos kutatómunka alapján igyekezett hitelesen megrajzolni.

Harmat Pál, *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. A mélylélektani iskola története, 1908-1983.

Ez a könyv az első magyar pszichológiai történeti monográfia. Közel ezer irodalmi hivatkozás alapján foglalja össze a magyarországi pszichoanalízis útját a század elejétől napjainkig. A munka középpontjában Ferenczi Sándornak, Freud legjobb barátjának alakja áll, de részletesen elemzi a szerző a külföldön világhírűvé vált magyar származású szakemberek – Szondi Lipót, Abraham Brill, Franz Alexander, Radó Sándor, Melanie Klein, Michael Balint, Spitz Árpád René, Rapaport David, Róheim Géza, Jacobi Jolán, Thomasz Szasz, Karl Mannheim, Brachfeld Olivér, Grunberger Béla – pályafutását és tevékenységét is. Tárgyalja a pszichoanalízisnek a magyar szellemi életre – filozófiára, irodalomra – kifejtett hatását, a marxizmus és a pszichoanalízis viszonyát s ez utóbbi kapcsán Lukács György munkásságát is.

Borbándi Gyula (szerk.), *Nyugati magyar esszéírók antológiája, 1986*. Válogatás Nyugaton élő jeles magyar írók esszéiből, Borbándi Gyula, az *Új Látóhatár* felelős szerkesztője gondozásában.

Megjelenés előtt:

Tamási Áron, *Szülőföldem*. (Változatlan szövegű új kiadás.)

Ez a mű az író erdélyi valóság felé fordulásának tíz esztendőszakasza után tesz pontot, amelynek során a harmincas évek híres regényei, a *Czimeresek*, az *Abel-trilógia*, a *Jégtörő Mátyás* és a *Ragyog egy csillag* keletkeztek. A *Szülőföldem* nem regény, hanem szociográfikus tudósítás, egyúttal az író vallomása is arról a népről, amelyből származik – és amellyel pályája delelőjén mindazt a hátrányt sem hallgatja el, amit az akkor két évtizede fennálló román uralom rendelkezései miatt ez a nép, az udvarhelyszéki székelység, elszenvedett. Tárgyilagosan, uszítás nélkül ír, mégsem remélhető, hogy ez az alkotás Magyarországon vagy Romániában belátható időn belül megjelenjék.

Szabó Zoltán, *Terepfelverés*. Szerkesztette Czigány Lóránt.

Szabó Zoltán a magyar televízió által készített, de be nem mutatott interjúban beszélt ars poetica-járól: ő is, mint kortársai, Orwell és Illyés Gyula, a mások által le nem leplezett hazugságokra s a ki nem mondott igazságokra akarja írásaival a figyelmet felhívni. Ez az igazságkeresés vezeti tollát halála után megjelenő művében is.

Szabó Zoltán új könyvének gerincét az 1945-ös korszakváltásról szóló visszaemlékezése és 1956-os naplója alkotja. 1945-ös élményei kapcsán vall nemzedéke megcsalatasáról: Magyarország demokratikus átalakulásának be nem teljesült

ígéretéről. Az 1956-os forradalomnak már csak távoli aggódó szemlélője, de talán éppen ezért tárgyilagosabban tudja megítélni előzményeit, összetevő erőit s a hatására kétségtelenül beállott változások értékét.

A kötetet Czigány Lóránt tanulmánya vezeti be és Szabó Zoltán emigrációs éve alatt megjelent műveinek bibliográfiája zárja le.

I

Ismertetőm utolsó részében hadd szóljak az EPMSz külkapcsolatainak egy fontos vonatkozásáról – az otthonnal folytatott „dialógusról”.

1979-ben Mönichkirchenben (Ausztria) tartottuk évi konferenciánkat. Nagyszámú vendégünk volt jelen Magyarországból és Erdélyből is. Keresztury Dezső, Frenkl Róbert, Lukács László, Nagy Ilona, Andrásfalvy Bertalan; Erdélyből Sütő András, Szöcs Géza. Előadásait, írásait „Csak tiszta forrásból” c. konferenciái füzetünk tartalmazza. Sütő András ez évben kapta meg a Herder-díjat. Ösztöndíjasa Szöcs Géza. Az EPMSz ez alkalommal kiadta Sütő András „Csillag a máglyán” című drámáját német nyelven, Szépfalusi Márta fordításában, „Stern am Scheiterhaufen” címmel.

A füzet tartalmazza a Herder-díj oklevelén kívül Sütő András beszélgetését – a mű német nyelven való megjelenése alkalmából – a konferencia résztvevőivel. A kerekasztal résztvevői: Szépfalusiné Wanner Márta, Balla Bálint, Bárczay Gyula, Frenkl Róbert, Cs. Szabó László. A beszélgetést Szépfalusi István vezette. Ez a kerekasztal beszélgetés szívünk szerinti dialógus volt Erdellyel.

E kitérők után rátérek az otthonnal való dialógus, az „együttműködés” kérdésére. A konferencián nagy vihart keltett Keresztury Dezső „A szívekben megőrzött haza” című előadása. Nemcsak szép, magasan szárnyaló mondanivaló volt, hanem félreérthető is. Keresztury Dezső előadásában azt is bizonygatta, hogy a külföldön élő magyarok és az anyaország párbeszéde a Magyarok Világszövetsége (Budapest) bekapcsolásával valósítható meg a legcélszerűbben.

Sokak szerint a konferencia programja egyoldalú volt, az egyensúly felborult, és egyesek szerint az akadémiai hét az Anyanyelvi Konferencia, illetve a Magyarok Világszövetsége fóruma lett.

Következtették ezt a Magyarországról jött előadók nagy számából és Keresztury Dezső előadásának utolsó részéből. Mint az EPMSz akkori elnöke válaszoltam a kritikára és Keresztury Dezsőnek is.

„Keresztury Dezső aggódásait szívünkbe véstük, gondolataival gazdagabbá tett. Hiszem, hogy minden, amit mondott, meggyőződésből, jószándékból, féltésből fakadt. Felénk kinyújtott kezét megszorítottuk, mert integritásában, meggyőződésében és tanító jószándékában nem kételkedünk és most sem tesszük. Szeretnénk a megkezdett dialógust továbbra is folytatni Keresztury Dezsővel és a magyar szellemi élet *általunk választott* képviselőivel közös dolgainkról.

Keresztury Dezső elmondta elképzeléseit a gyakorlati megvalósítás terén. Hiszem, hogy ezt meggyőződésből, szívét megvizsgálva, agyát is meggyötörve tette. Ennek érdekében kérte segítségünket, példákat hozva a történelemből, szomszéd népek emigrációjának példaadására utalva, megróva itteni viszályainkat, egyenlenségeinket.

Sok bátor igazságot mondott ki, hogy mi zavarta és zavarja az otthoni tiszta forrásokat is. Köszönet és hála érte!

Aggódó gonddal figyeljük a távoli hazát. Örvendünk minden eredménynek, örül a szívünk a kedvező összehasonlításnak, a szomszéd országokkal szemben az anyagi prosperitást, nagyobb szólásszabadságot illetőleg, értékeljük azt a lehetőséget, hogy vissza lehet nyúlni a tiszta forrásokhoz. Regisztráljuk a negatív tényeket is, aggódunk azért, hogy élvonalban vagyunk a válások, az öngyilkosságok terén, a születésszaporulat a legkisebb a szomszédos államokhoz viszonyítva, az anyagi jólét emelkedésének sajátos velejárója az erkölcsök eldurvulása, sokunk otthoni tapasztalata.

Nem tartunk senkit hazaárulónak, aki az Anyanyelvi Konferenciát látogatja, azt sem, aki a Magyarok Világszövetségével meggyőződésből és anyagi előnyök keresése nélkül kooperál. Elnöki megnyitómában már mondtam, hogy nem vagyunk kiközösítők.

Magunk részéről azonban a segítségnek, a gondok közös viselésének más lehetőségeit látjuk és keressük.

Nemcsak azért, mert itt Nyugaton is – és így hazafelé is – szkeptikusok vagyunk az ideológiai telítettségű indoktrinált szervezetekkel szemben. Nyugat-Európában sem kívántunk egyoldalú beszorító kapcsolatokat még egyházi szervezetek felé sem. Protestáns magyar szabadegyetem vagyunk, egyházi vagy más magyar szervezeti felügyeleti hatóság nélkül.

Személy szerint allergikus vagyok minden bombasztikus világszervezeti elnevezéssel szemben, így szájjizemnek nem megfelelő sem a Magyarok Világszövetsége otthon, de itt Nyugaton sem a magyarok számtalan „világszövetsége”. Mindegyik esetben hadsereg nélküli tábornoki karról van szó, ahol a tábornokokat – hiszen ez a katonai fegyelem alapja – tetszés szerint áthelyezik, leváltják, megbüntetik, nyugdíjba helyezik.

Keresztury Dezsőnek az a megállapítása, hogy Bethlen Gábor is török vazallus volt, megütött. Félbeszakadt mondat volt, vártam a folytatást. Utalás volt arra, hogy az állami függetlenség relatív, labdázunk velünk a nagyhatalmak, akkor a német és a török, ma az orosz és az amerikai. Igaz, hogy Bethlen Gábor megadta a szultánnak azt, ami neki kijárt, de kezet nyújtott közben Pázmány Péternek is. De még ennél is fontosabb az, hogy az állami függőség mellett az ország népe nem volt kisebbségen, csak Bethlen Gábortól függött.

Mi is szeretjük a hazát, szeretni honszeretetben, emberi kapcsolatban sokféleképpen lehet. Csak egyoldalúan nem, úgy nem, hogy úgy szeress, ahogy akarom.

A szeretetben, a szerelemben fontos a tolerancia, a partner érzéseinek, indulatainak megértése.

Szívünket ilyen alapon tártuk ki, így nyújtjuk kezünket – másként nem tehetjük.”

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem munkásai 1956 szellemében dolgoznak. Erdélyben 1918 után az ottani magyarság a „vallani és vállalni” jelszóval állította új utakra életét. Az EPMSz vezetősége, barátai is így gondolkoznak. Vállalják magyarságukat hordozni itt az idegenben, „ahogy lehet” alapon, vállalják 1956 örökségét és ennek tisztaságáért dolgoznak.

Sokszor feltették a kérdést; milyen furcsa egy szervezet vagytok ti, csomó szakbarbár, orvos, közgazdász, jogász, lelkész, Isten tudja még micsoda, csak éppen nem irodalmár, író, a szó szoros értelmében szellemi ember. Miért csináljátok? A válasz nagyon egyszerű: 1956 kötelez, hihetetlen optimisták vagyunk – megint csak 1956 ad erőt! – és valljuk Tompa László erdélyi költő soraival:

*De mi sorsunkat tudva: csak megyünk,
Ahogy következünk!
Tán jobb jövőt csíráztat itt ki még
Elvérző életünk!*

~ ~ ~ ~ ~

MEGÁLMODOTT MAGYARORSZÁG

Beszélgetés nyugati magyarokkal

Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Basel/Budapest, 1999.

SZÖLLŐSY, PÁL : EURÓPAI, PROTESTÁNS, MAGYAR, LIBERÁLIS

(Pfaffhausen)

Éger György: *Milyen történelmi körülmények között jött létre az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem? Milyen kihívásokra válaszolt ez a szervezet, milyen céloknak és szükségleteknek kívánt megfelelni?*

Szöllősy Pál: Az 1956-os forradalom után Nyugatra került magyar értelmiségiek hamar szükségét látták annak, hogy egymással találkozzanak, a kapcsolatot tartsák és megvitassák elhagyott hazájuk sorsát, helyzetét, jövőjét – és persze Európa és az emberiség dolgait is. Az elsők a katolikusok voltak, akik visszanyúltak a régi magyar Pax Romana mozgalom hagyományaihoz és a belgiumi Löwen (Leuven) Katolikus Egyetemen újra megalakították 1958-ban a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalmat, amely később Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom néven folytatta működését. Példájukat követték – vagy talán már tőlük függetlenül is hasonlóan gondolkoztak néhányan a Nyugaton élő protestáns lelkészek közül. Meg kell mondanom, hogy elsősorban evangélikus lelkészek voltak aktívabbak ezen a téren – így Terray László norvégiai, Szigethy Sándor svédországi, Glatz József németországi, Szépfalusi István bécsi magyar evangélikus lelkész, Vajta Vilmos strasbourgi professzor, majd a Brazíliából Nyugat-Európába visszatért Gémes István és még néhányan – akik úgy találták, hogy szükség van főleg a protestáns ifjúság számára is egy találkozási, konferenciázó lehetőségre, amelynek célja elsősorban az evangélizáció. Később református lelkészek is csatlakoztak a szervezethez, így Varga Pál németországi lelkész. Így alakították meg az Európai Magyar Evangéliumi – az „evangéliumi” egybefoglalja az evangélikust és a reformátust is – Ifjúsági Konferenciát, rövidítve az EMEIK-et. 1960-ban a norvégiai Trysilben, Terray László lelkész vezetésével tartották első találkozájukat. Utána minden évben egybegyűltek egy hétre, ugyanúgy mint katolikus testvéreink. A Pax Romana konferenciáit a húsvétot követő héten, húsvéthétfői kezdettel rendezte, az Evangéliumi Ifjúsági Konferencia pedig a nagyhéten volt, hogy ne ütközzenek, hanem aki akar esetleg mind a kettőre elmehessen. Mondottam, hogy ott inkább az evangélizáción volt a hangsúly, de persze nem kizárólagosan, a magyar kultúra, magyar sorskérdések mindig felvetődtek. Az utolsó ifjúsági konferencia, amin jelen voltam, és ahol tulajdonképpen először vetődött fel a Szabadegyetem megalakításának a gondolata, 1968-ban a svédországi Växjöben volt, ahol Kerényi Károly professzor volt az egyik fő előadó és Sente Gabriella a másik, aki Kierkegaardról tartott egy nagyszerű előadást. Mi akkor úgy éreztük, hogy az idősebb korosztálynak is szüksége van egy ilyen lehetőségre. Az Evangéliumi Ifjúsági Konferenciában először 35 év volt, majd 40 év lett a korhatár, ahogy idősebbek lettünk, végül a korhatárt már nem is vették komolyan. Mi mégis úgy éreztük, hogy helyes, ha egy külön szervezetet alakítunk. Ezt nem

mindenki értette meg először, kiválásunk miatt volt is egy kis nehezítés, de aztán az EMEIK-ba dolgozó testvéreink megértették okainkat és utóbb egész jó együttműködés alakult ki. Nos miért volt erre szükség? A fő ok az, hogy a Nyugatra került magyar értelmiségnek a java része nem találta meg a helyét a gomba módra szaporodó, néha tisztavirág életű, néha évtizedeken át jól működő magyar egyesületekben. Miért? A magyar egyesületeket nagyon tisztos célokkal, de általában egyszerű emberek alapították. Köztük olyanok is, akik a polgári életben illetve az integrációjuk terén a befogadó országokban nem találták meg azt amit kerestek, és úgy érezték, hogy a közösségi életüket nem svájci klubokban, vagy német egyesületekben vagy dalárdákban, hanem magyar szervezetekben kell élniük.

Ezeknek a magyar egyesületeknek a fő tevékenysége az volt, hogy megemlékezzenek március 15-ről, augusztus 20-ról és főleg október 23-ról, tehát a nemzeti ünnepekről és megrendezzék a magyar bált. Ezt ma is megteszik még sok helyen és ezzel van a legnagyobb sikerük. Ezen túl talán van még egy-két kultúrest, irodalmi est, de nem sok. Úgy éreztük – és nem elkülönülési vágyból, hanem az értelmiségi elitnek a belső igényéből fakadt ez -, hogy nekünk egymással a gondolatainkat, eszméinket kell kicserélnünk, továbbá gondolkoznunk kell Magyarországon és Európán sorsáról. Sajnálattal láttuk, hogy az emigrációt sokszor éles viták osztják meg. Úgy éreztük, nagy szükség van egy nyitott, toleráns értelmiségi fórumra, amelyik keresztény alapon a szabad vélemény-nyilvánítás és a kölcsönös türelem szellemi műhelye. Arról is gondolkodni kellett, mi lesz, ha egyszer Magyarország felszabadul, még ha a konkrét reményeink lassan elhalványultak is. Az 50-es években még komolyan hittük, sőt még a 60-as évek elején is, hogy Magyarország felszabadulása csak néhány év kérdése. Azután később realistán beláttuk, hogy ez soká fog tartani és sokan azt hitték, hogy erre a mi életünkben már nem is kerül sor. Ettől függetlenül magyar gyökereinket meg akartuk tartani. Idézném talán itt Határ Győzöt. Amikor a hivatalos irodalompolitikában felvetődött az, hogy magyar irodalom csak Magyarországon van, és akik emigráltak és hátat fordítottak a hazának, azok ki is léptek a magyar irodalom köréből, nagyon élesen megfelelt erre, mondván, magyar irodalom ott van, ahol magyar írók élnek és alkotnak. Magyar írók élnek ma Nyugat-Európában, Amerikában, Ausztráliában a nyugati szellemi áramlatok közepette, és tulajdonképpen előbbre vannak mint Magyarországon maradt írótaik. Nem mondom, hogy ez az én álláspontom, de ilyen állásfoglalás is volt. Néhányan meg is sértődtek, volt pl. egy vita Cs. Szabó László és Keresztúry Dezső között e téren. Tény az, hogy Nyugaton kiváló magyar írók alkottak, mint Márai Sándor, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Zilahy Lajos, Domahidy András és Miklós, de sokan mások is, hosszú lenne felsorolni őket. Ezeknek közönség is kellett; egy írónak nem csak az a fontos, hogy a könyveit el tudja adni, hanem az is, hogy eljusson a közönséghez az üzenet. Az üzenet többek között úgy juthatott el, hogy konferenciákat szerveztünk irodalmi estekkel. Fontos volt az is, hogy a kiváló magyar nyugat-európai lap – amely hosszú ideig talán a legjobb magyar folyóirat volt – a müncheni *Új Látóhatár*, és persze a többiek is, így a párizsi *Irodalmi Újság*, a római *Katolikus Szemle*, a bécsi *Magyar Híradó* és más lapok könyvismertetést és kritikát közöltek, mert egy írónak szüksége van az irodalmi kritikára. Tehát mi elő akartuk segíteni egy nyugati magyar kulturális és szellemi műhely kialakítását. Ebből a szükségletből alakult ki az a vágy, hogy létrehozzunk egy protestáns szellemű, de mások irányában is nyitott Szabadegyetemet. 1968-ban beszélgettünk erről első ízben Tóth Jánossal, Balla Bálinttal és Szépfalusi Istvánnal a växjö-i konferencián. Én lelkesen támogattam az ötletet már akkor, és azok közé tartoztam, akik az EIK-ból való kiválást előkészítették. Ez azután 1969-ben, az Evangéliumi Ifjúsági Konferencián, a Bolzano környéki Schloss Korb-ban, a tanulmányi hét végén meg is történt: ugyanezek a magyar értelmiségiek, Cs. Szabó Lászlóval együtt elhatározták a Szabadegyetem megalakítását. A konferencián jelen volt két jeles erdélyi író, Kárpáti Sándor és Székely János, aki csatlakozott hozzánk. Én akkor csak gondolatban lehettem jelen, mert könyvként megjelent disszertációm, amit a svájci Sankt Gallen-i Gazdasági Főiskolának kellett beadnom, az utolsó simításokat végeztem. De a továbbiakban, főleg a jogi keret kialakításánál, és mikor 1971-ben elhatároztuk, hogy svájci egyesületként alakulunk meg, én is jelen voltam már az alapítók között.

Éger György: Azután a Szabadegyetem elkezdett élni, terebélyesedni és mind a mai napig fennáll és folytatja tevékenységét. Amikor erre lehetőség nyílt, mindig meghívott magyarországi és határon túli magyar résztvevőket, előadókat, sőt az utóbbi időkben már a vezetőségben, elnökségben is részt vesznek ebből a régióból is. Újraindult a Szabadegyetem könyvkiadása is. Hogyan látod az EPMSZ jelenlegi helyzetét és jövőjét? Vezetőségváltás volt az elmúlt időben, és bizonyos generációváltás, ezzel kapcsolatban milyenek a tapasztalatok? Mik a tervek, mind a Szabadegyetem, mind pedig a könyvkiadás területén?

Szöllősy Pál: Nos a magyarországi változások, amelyek nem várt hirtelenséggel következtek be, és számunkra természetesen rendkívül örömdetesek voltak, a Szabadegyetem számára is fölvetették a kérdést, hogyan tovább. Tovább-e egyáltalán és hogyan tovább?

1989 májusában a burgerlandi Felsőőrött tartottuk Akadémiai Napjainkat. Azért mentünk oda, mert 1988 őszén (mindig előző évben határozzuk el, hol lesz a következő konferencia) már kezdtünk reménykedni komoly változtatásokban. Jöttek a hírek Magyarországról és lehetett érezni, hogy a levegőben van valami. Ezért azt mondtuk, hogy ha nem is mehetünk még Magyarországra, - legfeljebb különböző alkuk árán, amire nem voltunk hajlandók – legalább Magyarország közelébe megyünk. Így elfogadtuk Gyenge Imrének, az azóta sajnos elhunyt felsőöri református lelkésznek, az ausztriai református egyház volt szuperintendensének (püspökének) a meghívását, aki nagyon sokat segített, hogy ez a konferencia létrejöhesse.

Bár az előadóteremben csak kétszáz férőhely volt, voltak napok, amikor 250-300 közt volt a létszám. Sokan jöttek Magyarországról is, Kőszegről, Szombathelyről, volt aki ingázott.

Ezután jöttek a változások. 1990-ben ökumenikus konferenciát tartottunk. Általában minden ötödik, minden hatodik évben a Pax Romanával és az EMEIK-kel közösen tartunk ökumenikus konferenciát. Ez a németországi Borkenben volt, és ott is nagyon erősen felvetődött a kérdés, hogyan tovább, szükség van-e egyáltalán még a Szabadegyetemre. A következő évben a svájci Magliasoban a konferenciánkon Göncz Árpád köztársasági elnök mellett jó néhány magyarországi meghívott volt jelen, az egyházak, sőt az újonnan alakult pártok is az MDF ugyanúgy mint az SZDSZ vagy a Fidesz képviselve voltak.

Ami a könyvkiadást illeti, azt gondoltuk, hogy ezt a tevékenységünket szüneteltetni kell átmenetileg. Mi ugyanis nyugati nyomdákkal dolgoztunk, azaz elsősorban egy nyomdával, Molnár József, az *Új Látóhatár* kiadójának a nyomdájával, majd annak az utódjával Kerekes Jánossal. A nyugati nyomdai árak olyanok voltak, hogy a könyveinket még ha önköltségi áron is adtuk, azokat Magyarországon eladni nem lehetett. Tehát azt tanácsolta mindenki nekünk, hogy a könyvkiadást csak akkor érdemes folytatni, ha magyarországi nyomdával dolgozunk. Ez persze komplikálta a dolgot. Másrészt úgy éreztük, hogy most már nincs cenzúra, felszabadult Magyarország, minden könyv itt is napvilágot láthat. Tehát van-e ránk szükség? Ez volt a fő kérdés. Ennek a következménye volt, hogy várakozó álláspontra helyezkedtünk. Azért közben a *Századvéggel* közösen kiadtuk a „*Sztálinizmus és desztálinizáció Magyarországon*” című kötetet, és 1993-ban kiadtuk Vályi Nagy Ervin a sokáig mellőzött, kiváló teológus „*Minden idők peremén*” című nagyon szép könyvét. Erre személyes okunk is volt. Vályi Nagy Ervin régóta készült a Németországban és másutt, főleg német nyelven megjelent cikkeinek gyűjteményes kiadására. Ágnes lánya, aki Bázelen él, - szintén református lelkész, a Szabadegyetem elnökségének tagja – igen nagy segítséget nyújtott ehhez. Mivel Ervin egészsége egyre romlott, azt mondtuk, nem várhatunk tovább, ki kell ezt adnunk, és a Balassi Kiadóval közösen jó munkát is végeztünk. Időközben azonban világossá vált számunkra, hogy a megváltozott körülmények ellenére is igény van könyvkiadói tevékenységünkre. Egyrészt a folytonosságot kívánjuk fenntartani – Bibó István *Összegyűjtött Munkái* és a Bibó-émlékkönyv után Bibó nyugati recepcióját tárgyaló újabb kötet kiadásával, illetve Borbándi Gyula emigráció-történetének folytatásával -, másrészt hozzáférhetetlen értékes műveknek kívánunk nyilvánosságot biztosítani (a példa Bonkáló Sándor ruténekről írt munkájának új kiadása).

A konferenciákkal viszont az volt a helyzet, hogy 1992-től jöhettünk a Kárpát-medencébe. Láttuk, hogy ez új feladat, de úgy éreztük, hogy most nem hagyhatjuk abba; meg kell próbálni, meg tudjuk-e szólítani a magyarországi és a környező országbeli magyar értelmiséget is. Mert ha ez csak egy olyan szervezet, amelyik a nyugat-európai magyar értelmiségnek az előbb már vázolt igényeit elégíti ki, s ha Magyarországon nem talál különösebb visszhangra, akkor el kell ismernünk, hogy szép munkát végeztünk. Felsőőrött 1989-ben 20 éves jubileumunkat ünnepeltük, egy-két évig még folytatjuk, és azután befejezzük működésünket. Azt kellett azonban tapasztalunk, hogy nagy az érdeklődés. Érdekes módon az 1992-es konferencián Balatonkenesén a magyarországi résztvevők száma inkább családostól keltett, mert csak mintegy 30-35-en voltak magyarországiak. Viszont többen jöttek Erdélyből, azután volt felvidéki, kárpátaljai résztvevő, és egy-kettő még az akkori Jugoszláviából. A konferencia végén több erdélyi barátunk kért: gyertek Erdélybe, tartsatok ott is konferenciát. Ugy éreztük, hogy ezt nem utasíthatjuk vissza. Miután egy bemutatkozó hétvégét már tartottunk Nagyváradon, 1993 májusában Szovátn rendeztük meg a találkozót, amelyen kétszázán felüli volt a résztvevők száma.

Nos, már említetted a nemzedék- és vezetőségváltást. Ez folyamatban van, nem történt meg még teljesen, noha én is úgy látom, hogy erre szükség van. A vezetőségváltás megtörtént annyiban, hogy Bárczay Gyula, aki hét éven át példamutató szorgalommal, pontossággal és elvhűséggel látta el elnöki tisztjét, egy kicsit belefáradt ebbe. Ez nagyon kemény munka volt, és sokszor csalódással is járt például egyes felkért előadók részéről, akik elfogadták a meghívást, azután nem jöttek el, de hát ez hozzátartozik a mindennapi munkához. Úgyhogy Bárczay a hét év után leköszönt, neki különben is az volt a véleménye, hogy döntően nyugat-európai szervezetként kell megmaradnunk, ha egyáltalán folytatjuk. Elsősorban az ő kérésére lettem én az utódja – meg kell mondanom, miután más vállalkozó nem akadt – mert jobb lett volna Bárczay Gyulánál fiatalabbat találni. De nem találtunk, így vállaltam én el az elnökséget. Balla Bálint megígérte, hogy az alelnöki tisztet mellettem továbbra is ellátja, ez így is történt és tőle rendkívül fontos, állandó segítséget kapok a Szabadegyetem és főleg a könyvkiadás ügyeinek intézésében. Tehát vezetőségváltás csak részben volt, de egyes fiatalabbak azért jelentős feladatot vállaltak át, így Vályi-Nagy Ágnes a programbizottság elnökeként, Balog Zoltán a magyarországi egyesületben.

A nemzedékváltásnak meg kell történnie szerintem most már egy-két éven belül. Már én sem vagyok messze a 70-től, van más is az elnökségben, aki közeledik ehhez az évhez. Néhány régi vezető, Szöllősy Árpád, Kovács Andor 70-en felül vannak, ők ugyan lemondtak az elnökségi tagságról, de továbbra is fontos munkát végeznek a Szabadegyetem illetve Könyvbarát Körünk vezetésében.

Nagyon fontos, hogy találjunk megfelelő fiatalokat. Ez nem könnyű, mert azok a magyarországi fiatalok, akik szellemiségben közel állnak hozzánk, az elmúlt években nagyon kemény küzdelmet folytattak a létfenntartásukért, a munkájukért és azonkívül ebbe az új társadalomba való beilleszkedésért. Mégis sikerült legalább annyit elérnünk, hogy egyéves előkészítés után megalakítottuk a Szabadegyetem magyarországi egyesületét Budapest székhellyel, tehát testvérszervezetünket, amelyiknek az alelnöke Balog Zoltán református lelkész, nálunk jóval fiatalabb, 40 év körül jár. Azonkívül bekapcsoltunk még néhány fiatalat az elnökség munkájába, így B. Szabó Istvánt, aki akkor a Budapest Külső-üllői

úti református gyülekezet lelkésze volt, summa cum laude fokozattal szerzett teológiai doktorátust, Donát Lászlót az evangélikus egyháztól, Orbókné Szent-Iványi Ilona unitárius lelkészt, Pompéry Judit berlini közgazdászt, aki pénzügyeink intézését vállalta. Tehát ők mind a fiatalabb korosztályhoz tartoznak, ide sorolhatnám még dr. Horváth József győri ügyvédet, aki az adminisztráció terén nyújt fontos segítséget. Vályi-Nagy Ágnes bázeli egyetemi lelkész és Gödri Zsolt, egy Zürich melletti nagyközség lelkésze már régebben elnökségi tagunk, gondoltunk rá, hogy például egyikük fiatalítás címén átvehetné tőlem a stafétabotot. Azonban egy svájci lelkésznek rendkívül nagy az elfoglaltsága. Tehát volt fiatalítás az elnökségünkön belül. Amit még el kell érünk az, hogy az elnök és az alelnök is a fiatalabb korosztályból kerüljön ki. Magyarországi egyesületünk elnökségében már a fiatalabbak vannak többségben.

Nos, hogyan tovább? A konferenciákat igyekszünk az eddigi szellemben tovább folytatni, kibővítve persze elsősorban magyarországi előadókkal. Azért ügyelünk arra, hogy mindig jöjjön jó néhány nyugati magyar is, mert úgy érezzük, hasznos, ha a magyarországi, erdélyi, felvidéki magyar eszmét cserélhet a nyugat-európai magyarral, meghallgatja az előadását, vitázhat vele a kerekasztalnál. Azonkívül azt az elvi határozatot hoztuk, hogy a bázeli Szabadegyetem elnökségében körülbelül kétharmad legyen a nyugati magyar, egyharmad a magyarországi, míg a magyarországi egyesület vezetősége lehetőleg szinte kizárólag olyanokból álljon, akik vagy magyarországi lakosok, vagy itt legalább egy második lakásuk van. Hogy aztán fogunk-e találni kellő számú magyarországi fiatal értelmiségit, aki teljesen át tudja tőlünk venni két-három éven belül a vezetést, ebben nem vagyok egészen biztos. De ezen munkálkodunk. Mi úgy érezzük, hogy az igény megvan a Szabadegyetemre. Minden konferenciát az elmúlt öt évben azzal terveztünk meg, hogy meglátjuk, kellünk-e még. Eljönnek-e, jól érzik-e magukat. Most négy év után (1992-ben Balatonkenesén, 1993-ban Szovátán, 1994-ben Lendván, Szlovéniában, 1995-ben Gyulán tartottunk konferenciát, utóbbit a Pax Romana-val közösen, tehát négyszer voltunk a Kárpát-medencében) visszatértünk egyszer megint a gyökerekhez, Gomadingenbe, Németországba. Annál is inkább, mert Németországban él sok könyvbarátunk, és Baráti Társaságunk számos tagja. Azt mondtuk, hogy egy kicsit próba is, hogy mi történik. A próba annyiban jól sikerült, hogy eljött 60 nyugat-európai résztvevő, tehát érdeklőket továbbra is a Szabadegyetem. Erdélyből 30-an, Kárpátjáról öten és Magyarországról csaknem 70-en voltak jelen, akiktől utólag azt a véleményt hallottam mindenütt, hogy szép élmény volt számukra, fontos szellemi gyarapodás. Tehát munkánkat szeretnénk addig folytatni, amíg úgy érezzük, hogy van érdeklődés és igény rá.

***Éger György:** A Szabadegyetem helyzetének átfogó elemzése után térjünk át egy másik érdekes témára. Hosszú-hosszú ideig részt vettél a Liberális Internacionálé munkájában. Hogyan kerültél kapcsolatba a Liberális Internacionáléval, és mik voltak ennek a politikai előzményei illetve a politikai háttere?*

Szöllősy Pál: A politikai előzménye az volt, hogy Magyarországon 1945 után az úgynevezett ötpárti időben, a négy koalíciós párt mellett (tudjuk jól: a Független Kisgazdapárt, a Kommunista, a Szociáldemokrata és a Nemzeti Parasztpárt) engedélyeztek egy ötödik pártot, a Polgári Demokrata Pártot. A Polgári Demokrata Párt a régi liberális hagyományokra épült. Azt mondhatnám, hogy ideológiájába az is belefért, amit Antall József nemzeti liberalizmusnak nevezett, de belefért a Rassay Károly és Apponyi György nevével fémjelzett Polgári Szabadságpárt irányzata is. Eleinte a Polgári Demokrata Pártban próbáltak működni azok a radikális, baloldali polgári politikusok is, akik később kiváltak belőle és megalakították a Magyar Radikális Pártot, amelynek Csécsy Imre, Kende Zsigmond és Zsolt Béla voltak a vezetői és amely párt a 47-es választáson külön indult. A Polgári Demokrata Párt első elnöke 1945 után Teleki Géza, Teleki Pál fia volt, a Horthy Miklós által 1944 őszén Moszkvába kiküldött háromtagú fegyverszüneti bizottság egyik tagja. Teleki Géza, Szent-Iványi Domokos és Faragho Gábor voltak a küldöttség tagjai. Nos, Teleki volt a párt elnöke, de ő inkább reprezentatív tisztséget töltött be, az ügyvezető elnök Szent-Iványi Sándor unitárius püspöki helynök volt. Még néhány ismert polgári politikus játszott szerepet. Előbb Teleki Gézának, majd Szent-Iványi Sándornak is menekülnie kellett Magyarországról. Utánuk Vészy Mátyás, akit jól ismertem és tiszteltem – ő a magyar országgyűlés tagja volt 1947-től 1949-ig – és még egy páran vették át a párt vezetését. A Polgári Demokrata Pártnak három képviselője volt: az 1945-ös választáson és 1947-ben is három tagja került be a parlamentbe.

Amikor Barankovics István az öt fenyegető elfogatás elől külföldre ment, akkor pártja, a Demokrata Néppárt feloszlatta önmagát, mert lehetetlenné vált a működése. A Pfeiffer pártot már azelőtt betiltották, tagjait üldözték, börtönbe vetették. De az 1947-es parlament még létezett, és ült benne csaknem száz Barankovics-párti, tehát demokrata néppárti politikus, párt nélkül. Többségük 1948 novemberében párton kívüli frakciót alakított, melyhez a Polgári Demokrata Párt képviselője is csatlakozott. A párton kívüli képviselők frakciója Vészy Mátyást választotta meg szövívőjéül. Az egylistás 1949-es választások után Vészy Mátyás számára is lehetetlenné vált politikai revékenységének folytatása Magyarországon, ezért 1949 októberében emigrált Londonba, kalandos úton sikerült neki és családjának a menekülés. Akkorra már Oxfordban megalakult 1947-ben a Liberális Internacionálé (L.I.), amelyik egyelőre Nyugat-Európa liberális és haladó polgári pártjait és szervezeteit tömörítette. Azok a kelet-európai emigráns politikusok, akik szabadelvű pártokat képviseltek vagy a liberális gondolathoz közel álltak, szintén felvételüket kérték az L.I.-be. Fel is vették őket azzal a megkötéssel, hogy a kelet-európai száműzött liberális politikusok egy csoportot alakítsanak, s ez volt a Committee of Liberal Exiles, tehát a Száműzött Liberálisok Bizottsága. Ennek volt lengyel tagozata, jugoszláv tagozata (jellemző, akkor még a bosnyákok, szlovének – mint a

kitűnő Ljubo Sirč – meg a szerbek is együtt voltak), volt még csehszlovák és magyar tagozat, és egy nagyon aktív észt tagozat is. A csoport a nagy műveltségű, tekintélyes lengyel Raczyński grófot választotta meg elnökéül. Magának az L.I.-nek sok éven át a szintén emigráns Salvador de Madariaga, a nagyszerű spanyol filozófus, író és polihisztor volt az elnöke. Vészy Mátyás előtt már Apponyi György gróf, aki a Rassay-féle Polgári Szabadságpárt országgyűlési képviselője volt 1945 előtt és a háború után emigrált, alapító tagja volt a Liberális Internacionálénak és később a „patron” címet viselte. A „patron”-ok a szervezet tiszteletbeli alelnökei voltak. Vészy Mátyás mellett a magyar tagozatban működött Durugy Ferenc volt külügyminisztériumi fősztályvezető, és még néhány, szintén a Polgári Demokrata Párthoz közel álló politikus. Nevükre nem emlékszem, mert kapcsolatuk a csoporttal az 50-es évek második felében még laza volt, később vagy meghaltak, vagy koruk miatt visszavonultak. Az egyik jelentős személyiség, aki később csatlakozott a magyar liberális csoporthoz, Auer Pál volt. Auer Pál a Független Kisgazdapárt külügyi bizottságának elnöke, majd párizsi magyar követ volt, a kommunista hatalomátvétel után szakított a rendszerrel, de azután is Párizsban élt. Ő azt mondta, nézd, a Független Kisgazdapárt polgári tagozata lényegében egy liberális tagozat volt és én meggyőződéssel csatlakozhatok hozzáatok. Képviselt is bennünket egyszer-kétszer a Liberális Internacionálé kongresszusán. A már betegeskedő Vészy Mátyás kifejezett kérésére vettem át halála után az L.I. magyar csoportjának vezetését. 1960-tól kezdve Vészy Mátyás leányával, Mrs. Finney-vel és egy pár hasonló gondolkodású barátommal Svájcban, a svédországi Lundból Pétery Zoltánnal, Brüsszelből Halász Ivánnal és Sodró Lászlóval, Bécsből Kőszegi Rudolffal együtt Nyugaton gyűjtöttünk egybe egy magyar liberális csoportot. Olyanokat, akik nem kifejezetten egy pártot képviseltek, de úgy érezték, hogy a nemzeti liberális gondolathoz közel állnak. Egymással tartottuk a kapcsolatot, ha csak tehetjük, részt vettünk a Liberális Internacionálé kongresszusain, és természetesen igyekeztünk az elnyomott Magyarországot és főleg a kisebbségek ügyét képviselni. Három dolgot szeretnék kiemelni. Többször is napirendre vettük a romániai magyar kisebbség ügyét. Elértük azt, hogy a Liberális Internacionálé egy bizottságot küldött ki a romániai emberi és kisebbségi jogi helyzet kivizsgálására, amelynek szándékosan nem volt magyar tagja. A bizottság egy része be is járta a Ceausescu-féle Romániát – volt, akitől megtagadták a beutazási engedélyt, ezáltal annál világosabbá vált a rendszer természete – és lesújtó véleményt alkotott tapasztalatairól, mire a Liberális Internacionálé több határozatban elítélte a jogtipró rendszert. A másik fontos eredmény annak határozatba foglalása volt, hogy a kisebbségi jogokat ne csak mint emberi jogokat tekintsék, hanem ismerjék el a kollektív jogokat is. Itt meg kell említenem, hogy egyes német barátainktól kaptunk támogatást, pl. Lamsdorff gróftól, de amikor a kollektív jogokkal előjöttünk, akkor ezt több német delegátus aggódva hallgatta és arra kért, erről ne beszéljünk, mert mi lesz, ha náluk a milliányi török vendégmunkás is előjön ezzel. Nehéz volt nekik megmagyarázni, hogy más egy vendégmunkás és más egy autochton kisebbség. Végül is a finn, a svéd, a holland és az angol liberálisok – most a legfontosabbakat soroltam fel – segítségével keresztülment a javaslatunk, tehát elismerték, hogy a kisebbségeket kollektív jogok is megilletik.

Harmadik jelentős akciónkat a szlovákiai magyar pártok közötti villongások elsimítása érdekében folytattuk. Duray Miklós egyetértett velünk, hogy tulajdonképpen az Együttélésnek is a Liberális Internacionáléban lenne a helye. Nyugat-Európában három nagy politikai világszervezet van, a szociáldemokrata pártoknak a Szocialista Internacionálé, a szabadelvű és hasonló polgári és progresszív pártoknak a Liberális Internacionálé és a kereszténydemokrata és konzervatív pártoknak az ő Internacionáléjuk. Nomármost, ha Szlovákiában működik egy Magyar Kereszténydemokrata Párt, akkor furcsa, ha az Együttélés is ugyanabba az Internacionáléba jelentkezik. Viszont a nehézség az volt, hogy a Magyar Polgári Párt is liberális, sőt ők azt mondták, hogy csak ők liberálisok. Több ízben is meghívták a Liberális Internacionálé különböző rendezvényeire mind a két párt képviselőit, hogy értsenek szót egymással. Végül is a Liberális Internacionálé akkori főtitkárával Urs Schöttlivel – svájci politikus, aki kitűnően ismeri a kisebbségi kérdést –, és Kőszegi Rudolffal, a magyar csoport másik tagjával, 1991 szeptemberében elmentünk Pozsonyba, tárgyalásokat folytattunk a Magyar Polgári Párt és az Együttélés vezetőivel külön-külön és utána összehoztuk őket egy asztalhoz. Az ismételt megbeszélések eredményének tekintem azt, hogy mind a kettő, a Polgári Párt és az Együttélés is kérte felvételét, ma tagja a Liberális Internacionálénak és a szlovák parlamentben közös frakciót alkot.

Végül említést érdemel, hogy az L.I. volt az első nemzetközi politikai szervezet, mely a rendszerváltozás hajnalán, 1989 májusában magas rangú delegációt küldött Magyarországra, hogy a kibontakozás, a politikai reformok érdekében tárgyaljon a kormány, az MSZMP, de főként az akkor már szervezkedő ellenzéki pártok képviselőivel. A küldöttséget Malagodi, az olasz Liberális Párt elnöke vezette és tagjai közt volt Madeleine Albright, aki ma az Egyesült Államok külügyminisztere. Javaslatomra, hogy nemcsak a főváros, de a vidék hangulatát is meg kellene ismerni, a delegációból vagy tízen kisbuszon lementünk Kiskunmajsára, ahol Kozma Huba, az MDF helyi elnöke, népes csoporttal várt. Urs Schöttli főtitkár, Albright asszony és a többiek alaposan kikérdezték a vendéglátókat céljaikról, terveikről és elvárásaikról, míg én tolmácsoltam. Hazatérése után a delegáció jelentésében kifejtette, hogy a közeljövőben fontos változások várhatók Magyarországon és a demokratikus átalakulást a Nyugatnak segítenie kell. A liberális világszervezet e célból többek közt támogatta a Friedrich Naumann Alapítvány budapesti fiókjának létrehozását és megfigyelőket küldött az 1990. évi parlamenti választásokra Magyarországra.

Éger György: Hogyan végződött szerepvállalásod a Liberális Internacionáléban?

Szöllősy Pál: 1993 novemberében Budapesten tartottak egy liberális világkonferenciát, amit főleg a Fidesz rendezett, Orbán Viktor, Szájer József, Németh Zsolt és mások voltak a főrendezők. Ott Lambsdorff gróf és a Liberális Internacionálé több vezetője közölte velünk, hogy a kelet-közép-európai liberális exil-csoport létjogosultsága megszűnt, mert országaink felszabadultak, és semmi akadálya annak, hogy a hazánkban működjünk. Ezt sajnos el kellett fogadni. Tudtuk, hogy ez jönni fog, ezzel számoltunk is, mégis sajnáltam, hogy túl gyorsan történt. Szerintem lehetett volna azt az utat is járni, hogy a mi csoportunk a Liberális Internacionálé magyarországi csoportját alkotja, mely a pártokon kívül működik tovább. Kiss Gy. Csabával, Mustó Istvánval, Pröhle Gergellyel, sőt Orbán Viktorral és több más személyiséggel is beszélgettünk erről a lehetőségről. Végül hivatalosan közölték velünk, hogy az a státusz, amit az L.I.-ben, mint teljes jogú tagok élveztünk, megszűnt és a magyarországi L.I.-csoport, amit javasoltam, nem jött létre. Az én ottani működésem ezzel befejeződött, elégtétellel tudom viszont azt fogadni, hogy két magyarországi párt és két szlovákiai magyar párt tagja ennek a világszervezetnek.

Éger György: Ebben az évben nagy évfordulók vannak, a millecenáriumi évforduló és az 1956-os forradalom 40. évfordulója. Az utóbbiról kérdezném, a Nyugaton élő magyarságnak azon szellemi körében, ahová magad is tartozol, milyen érzelmeket, remiszenciákat keltett ez, és hogyan készültetek erre? Miben látjátok ennek az évfordulónak a jelentőségét és a legnagyobb hozadékát?

Szöllősy Pál: Erre a kérdésre nem könnyű a válasz. Az 1956-os forradalom jelentőségét jól látjuk, úgy érezzük, hogy az a magyar nemzetnek egy olyan megmozdulása volt, ami évszázadonként egyszer fordul elő, egybeforrasztotta a népet, a nemzetet egy követelésben: függetlenség, demokrácia, szabadság.

Az 1989-90-es változásokat úgy fogadtuk, hogy most megnyílt az út az 1956-os forradalom követeléseinek a megvalósítására. Nem voltunk, és nem vagyunk vakok – és bár mindig is az volt a véleményünk, nekem személyesen és a barátainknak is, hogy Kádárnak véres a keze, és nem teheti azt jóvá egy kis mosolygással vagy anyagi engedményekkel -, de azt is elismertük, hogy az utolsó 15-20 évben volt egy bizonyos fejlődés, javulás az emberek életében. Tehát valamilyen módon 1956 mégiscsak hatott, és ezt tudták azok is, akik hatalmon voltak. Azt kérdezted azonban, hogy mi a 40 éves évforduló jelentősége. Itt meg kell mondanom, hogy egy kissé csalódottak vagyunk, úgy érezzük, hogy 1956-nak az eszményei nem valósulnak meg úgy a magyar közéletben, mint ahogyan azt mi reméltük. Borbándi Gyula mondta nekem, hogy a Szabadegyetem kiadásában megjelent új könyvének azt a címet szerette volna adni: „A megálmódott Magyarország elvesztése” – aztán ettől mégis elállt. Azt akarta ezzel mondani, hogy a magyar emigráció java része megálmódott magának egy Magyarországot, egy olyant, amelyik támaszkodhatott volna 1956-os nagyszerű forradalmunk eszményeire, célkitűzéseire, de a 1945-46-47-es demokratikus csírákra is. Akkor, a szovjet megszállás ellenére is, megalakultak a nemzeti bizottságok a falvakban, a városokban, megalakultak a pártok, akkor a magyar nép nagyrésze úgy hitte, hogy legalább bizonyos mértékig kezébe veheti sorsának alakítását.

Éger György: A forradalom 40. évfordulójának megünneplése az elvárásoknak megfelelő volt-e?

Szöllősy Pál: Nem egészen. Mi azt vártuk 1945-46-47-es emlékeink, majd az 1956 októberében egy pár nap alatt létrejött nemzeti egység alapján, hogy a magyarság igenis képes egy demokratikus állam kialakítására és megvan az ehhez szükséges politikai kultúra is. Most úgy éreztük 40 évvel később, hogy nagyrészt elsikkadtak ezek az eszmények. Ez annál nagyobb csalódás volt számunkra, mert a Szabadegyetem konferenciáira az utolsó tíz évben, amikor már lehetett jönni, kijártak egyrészt azok az írók, politikai gondolkodók, akik az úgynevezett demokratikus ellenzékben, másrészt azok is, akik a népi-nemzeti ellenzékben, a későbbi MDF-ben tevékenykedtek. Tudtuk jól, hogy a különböző – például a Csehszlovákia leigázásával és a lengyel eseményekkel kapcsolatban, vagy a magyar kultúréletet gúzsba kötő cenzúra ellen – tiltakozó iratokon, hogy csak két nevet említsek, Csoóri Sándor aláírása éppúgy rajta volt, mint Kis Jánosé. Mindketten képesek voltak – ha nem is kellett, hogy egyetértsenek mindenben – egymással a közös rossz ellen küzdeni. Mi azt vártuk volna, hogy ha meg is vannak a különbségek – természetesen meg kell hogy legyenek a különböző elgondolások, különböző háttér, különböző pártok – de azért egymással képesek legyenek az ország javára együtt dolgozni. Egy példát szoktam ezzel kapcsolatban említeni. A két világháború közötti Ausztriában egészen szélsőségesek voltak az ellentétek. Tudjuk, hogy Dollfuss, a keresztény néppárti kancellár ágyúkkal lövett a szociáldemokrata bástyákat jelentő háztömbökre. És viszont, a zendülő szociáldemokraták sem átalottak löni osztrák honfitársaikra. Ennek ellenére egy évtizeddel később a hitleri elnyomás következtében megtalálták egymást, és azt mondták, Ausztriát csak úgy tudjuk felépíteni, ha elfelejtjük azt, hogy halálos ellenségek voltunk, hajlandók vagyunk egy koalíciós kormányban együtt dolgozni. Ez történt Ausztriában, sok hibával, tudjuk, korrupció is volt és van is. Mégis felépítették Ausztriát, fel tudtak építeni egy szabad polgári társadalmat és hozzá viszonylagos jólétet is.

Visszatérek a 40 éves évfordulóhoz. A kialakult helyzethez hozzátartozik, hogy a kommunista hatalom ellenzéke, akik kiálltak és dolgoztak, nem találták meg egymás kezét, gyűlölködnek, utálják egymást. Nem kutatom és nem is tudom megítélni, hogy ki a hibásabb, mindkét oldalon történt, kellett hogy történjen hiba. Mi mindenesetre azt látjuk, hogy nem egészen úgy ünnepelte a mai magyar állam az évfordulót, mint ahogy mi azt elvártuk. Ez nehéz is, azt el kell ismernem. Oplatka András írta a *Neue Zürcher Zeitung*-ban, hogy az egész ünneplésben volt valami kínos dolog, hiszen Horn Gyula, az ország szabadon megválasztott miniszterelnöke a másik oldalon volt akkor, és egyszerűen néma tanúként lehet csak jelen az ünnepeken, hiszen nagyon furcsa lenne, ha ő méltatná azt az 1956-os forradalmat, ami ellen küzdött egykor.

Ettől függetlenül a nyugati magyar emigráció továbbra is megünnepli a forradalom évfordulóit. Nekünk Svájcban sikerült egy nagyon színvonalas, jó ünnepséget tartani. Csonka Tamás Zürichben élő magyar építészmérnök volt az egyik fő szónok. Nagyon nyitott ember, Antall Józsefnek osztálytársa volt és jó barátja. Szerette és tisztelte, akárcsak én, de nem kritikátlanul. Méltóan folytak le a svájci magyar katolikus és protestáns egyházközségek aktív részvételével megtartott ünnepek, nem csak Zürichben, de más svájci városokban is. A teljesség kedvéért hozzá kell tennem, hogy a berni magyar nagykövetség is rendezett 56-os emlékünnepeket.

Éger György: A magyar emigráció, különösen az 1956-os, nagyobb tömeg, ennek az értelmiségi része hogyan integrálódott a svájci társadalomba? Milyen integrációs pályák, modellek vannak – beleértve akár saját életutadat is?

Szöllősy Pál: A forradalom 20. évfordulóján bemutattak egy dokumentumfilmet a svájci televízióban, aminek egy zürichi magyar, Gödrös Mátyás volt a rendezője. Pontosan ez volt a kérdés: hogyan élnek ma Svájcban azok a magyarok, akiket 20 évvel ezelőt menekülteként befogadtunk, talán még hősként is ünnepeltünk.

Jó film volt, három szélsőséges esetet mutatott be, felháborodást keltve a magyarok körében, míg a svájciaknak általában tetszett a film, mert nagyon érdekes volt. A következő három típus volt: Az első egy fiatal férfi, aki gyerekkorában került ki Svájcba és néhány svájci barátja segítségével sikerült neki egy saját garázs- és autójavító üzemet alapítania. Ez az ember azt mondta, hogy ő magyarokkal nem nagyon érintkezik, elvégre neki itt kell megélnie. Ha azt akarja, hogy megtalálja a számítását és szívesen jöjjenek hozzá az ügyfelek, jóba kell lennie a svájciakkal. Azokkal megy el kártyázni, azokkal nyaral, tehát teljesen beolvadt a svájci közösségbe. Magyarul nem felejtett el, és ha egy magyar ügyfél jön, azt ugyanolyan kedvesen szolgálja ki, természetesen. De neki egy vágya van, hogy svájci polgárként egyenjogú legyen és beilleszkedjen.

A második típus egy gyári bérelszámoló volt. Amikor a gyári kantineba ment ebédelni, mindig külön ült a többiekkel. Elmondta, hogy a munkáját elvégzi, pontosan amit kell. Meghallgatták az egyik főnökét is, aki meg volt vele elégedve, csendes ember, mondta, akire nincs panasz, aki jól dolgozik, de egyetlen svájccal sincs kapcsolata. Amikor a munkának vége van, elmegy abba a vendéglőbe, ahol magyar barátaival találkozik, velük kártyázik és minden lehetőséget kihasznál – akkor már lehetett menni Magyarországra -, hogy a szabadságát Magyarországon töltsse. Tehát Svájcban él, de idegenként. Megmaradt száz százalékgig magyarnak és egyfajta magyar gettóban él.

A harmadik típus egy különc volt. Ő azt mondta, hogy éppen csak annyit dolgozik, amennyit a megélhetéshez okvetlenül kell, mert minden nap, amit munkában vagy hivatalban kell tölteni, egy elveszett nap az életéből. Ez a munkaszerető svájciak szemében egy csodabogár volt, de az őszintesége tetszett. Amit ő szeret, folytatta a magyar, az kiülni a Zürichi-tó partjára, nézni a vízi madarakat és a természetet. Az, hogy ő most véletlenül itt van, hát a sors így hozta, de ő igazán a természetet szereti, az állatokat, a felhőket, a hegyeket. Jól érzi magát, de hát tulajdonképpen sem a svájciakhoz, sem a magyarokhoz nincs túl sok köze.

Nos, ilyen menekültek is vannak, persze a többségre nem ez a jellemző. A többség megtalálta a módját, hogy ne felejtse el az anyanyelvét, a magyar gyökereit, a magyar kultúráját, de elvégezze a munkáját tisztességesen a hivatalában, barátkozzék a svájciakkal is. Többnyire ugyan inkább magyarokkal járnak össze, jólesik ha magyar szót hallanak. De csak egy részük jár el a rendezvényekre és csak egy kisebbségük vesz részt a különböző magyar szervezetek munkájában. Probléma a második generáció. A gyermekeket érzésben magyarnak megtartani nagyon nehéz. Nem könnyű az sem, hogy magyarul jól megtanuljanak. Ahol mindkét szülő magyar, ott a gyerek is általában beszél magyarul. Többnyire csak beszél, írni, olvasni rendszerint már nem nagyon tud vagy szeret, mert az iskolát nem magyarul végezte el, nem volt rá lehetőség. Egyes svájci városokban, például Bazelban volt hétvégi magyar iskola, ahol szombatonként négy órán át tanították azokat a gyerekeket, akiket a szüleik oda elküldtek, magyar írásra, olvasásra – hogy ne csak hallásból tanulják a magyar nyelvet. Még nehezebb a vegyes házasságok esete. Itt különösen nehéz a gyerekek számára a magyar nyelvtudást és a tudatot megőrizni. Persze itt is vannak kivételek, különböző fokozatok.

De azt mondanám, hogy a magyar értelmiség Svájcban messzemenően megállta a helyét. Elenyésző kisebbség volt az, amelyik egy-két év után azt mondta: elegendem van a magyarságból, mit hoz az nekem, hátat fordított a múltjának és mindenáron nem csak integrálódni, de asszimilálódni, beolvadni akart.

Ebben is érdekes hullámzások figyelhetők meg. Én hosszú ideig a svájci magyar protestáns gyülekezetek vezetőségében voltam, most még presbiter vagyok. Megfigyelhető volt, hogy az első két-három évben aránylag sokan jártak el mind az istentiszteletekre, a misére, mind a magyar rendezvényekre. A következő években, amikor elhalványult a remény,

hogy hamarosan vissza lehet térni Magyarországra és rádöbbenek, hogy ebben az országban kell a hátralevő 30-40 évüket leélni, itt kell megállni a helyüket és egzisztenciát teremteni, akkor visszahúzódtak és azzal voltak elfoglalva, hogy megfelelő állást találjanak, megfelelő keresetre tegyenek szert, vagy akinek nem volt még családja, az családot alapítson. Amikor azután eltelt 15-20 év és ez többé-kevésbé sikerült, akkor sokakban újra megnőtt az érdeklődés és a vágy a magyar kultúra iránt, a gyökerek előjöttek. Tehát nem tudtak teljesen hátat fordítani a magyar közösségi életnek. Érdekes módon a 70-es évek végén, a 80-as évek elején úgy éreztük, hogy megélnék a magyar egyesületek és a magyar gyülekezetek látogatottsága is. Ez most megint egy kicsit alábbhagy azért, mert sok magyar rendszeresen jár haza. És ez az igénye Magyarországon teljesül. Tehát nem kell, hogy Svájcban hallgassa meg Illyés Kingát, vagy Kányádi Sándort, menjen el egy magyar irodalmi estre, mert azt megteheti Magyarországon, sőt akár Erdélyben is.

Éger György: Végezetül arra kérlek, hogy röviden foglald össze személyes életpadat.

Szöllősy Pál: Az én életpadat egy magyar értelmiségi család fiának az életpálya. Azt kell mondanom, szerencsés voltam, és ezért hálás is vagyok Istennek, hogy szüleim tanítottak, oktattak, már korán nyelveket is tanultam, külön órán németül, angolul, franciául. Budapesten születtem, nagyapám székesfehérvári, a Szöllősy család dunántúli református eredetű. Apai őseimnek Gárdonyi körül volt birtokuk. Anyai részről részben budapesti kereskedő – Szénásy -, részben pedig nagyanyám révén bátaszéki sváb ősöktől származom. Ők katolikusok, anyám is katolikus volt, apám református, így valahogy magamba szívtam gyermekkoromban az ökumenikus nyitottságot is. Sváb nagyanyám révén, akivel anyám odahaza németül beszélt, noha nem voltam kétnyelvű igazán, elég korán megtanultam németül. Elmentem a katolikus templomba is, sőt egy ideig katolikus gimnáziumba jártam. Apám mérnök volt, azt szerette volna, hogy én is mérnök legyek, de elfogadta teljesen hogy a pályaválasztás a fia döntése. Nekem sajnos semmilyen technikai és számtani tehetségem nem volt. Jó tanuló voltam, de elsősorban az irodalom, történelem, nyelvek érdekelték, tehát a humán tárgyak és végül jogász lettem. Elvégeztem a budapesti egyetem jogi karát, noha politikai okokból különböző nehézségeim voltak. Édesapám rossz kádernek számított, de miután az építési vállalatát államosították, mérnöki állást azért kapott. Nekem egy-két olyan szereplésem volt, éppen az 1945-ös választásokkal kapcsolatban, amikor 18 éves koromban a Polgári Demokrata Párt egyik választási biztosa voltam, hogy annak majdnem rossz következményei lettek. Elmentünk tüntetni a tervezett egységlista ellen, ami később olyan beállításban szerepelt a káderlapomon, hogy „tüntetett Vorosilov marsall ellen”! De azért az egyetemet el tudtam végezni. 1950-ben „Summa cum laude” diplomám ellenére nehézségeim voltak az elhelyezkedéssel. Végül is több hónapi keresés után szerencsére kaptam egy kis építőipari vállalatnál egy jogászi állást. Nem nagyon szerettem ott, de elvégeztem a munkát. Amikor lehetőség nyílt rá, lettem az ügyvédi vizsgát. Aztán racionalizálás folytán az állásomat felmondták – mások ezen kétségbe estek, én nőtlen voltam, nem voltak terheim, örömmel vettem ezt és azt mondtam, hogy most megkísérlem mint ügyvéd megállni a helyemet. Nem jegyeztek be Budapesten, mert nem voltam párttag. Közölték a Kamarában, hogy 35 kilométeres körzeten belül nem lehetek ügyvéd. Több próbálkozás után Veszprémben kaptam 1956 márciusában helyet, mint a Veszprémi Ügyvédi Munkaközösség tagja és a Veszprém Megyei Kisipari Szövetkezetek jogi képviselője. Már az első hetekben összeismerkedtem közös barátok révén Brusznjai Árpáddal, a forradalom későbbi mártírjával, akit mint humanistát, rendkívül művelt, széles látókörű, kiegyensúlyozott és mérsékelt embert ismertem meg. Veszprémben ért a forradalom. Amikor október 27-ét követően Brusznjai mint alelnök, majd elnök került a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács élére, megkért, hogy jogi tanácsadóként legyek én is jelen a Tanács ülésein. Kiderült ugyanis, hogy a 25 tagú tanácsban mindenféle foglalkozás képviselve volt, de jogász nem volt. A Forradalmi Tanács rám bízta a helyi lap szerkesztőségének vezetését is. A *Veszprém Megyei Népiújság* – ahogy akkor hívták -, főszerkesztője egy hírhedt sztálinista volt, akitől rettegték, bizonyos Slamovits Zoltán. Ő a forradalom első napjaiban kerekelt oldott, úgy mint a legtöbb ÁVO-s, de megmaradt a többi hat szerkesztő, akik mind párttagok voltak, mint kiderült. A Forradalmi Tanács többsége azt mondta, hogy ezeket el kell bocsátani, mint kommunistákat – erre én azt válaszoltam, akkor ki írja a lapot? Inkább az volt a célom, hogy az eddigi szerkesztők korrektül együttműködjenek velem, mint a Forradalmi Tanács kiküldött szerkesztőjével és ezt nagy igyekezettel meg is tették. A *Népiújság* nevet *Hírlapra* változtattuk. Egy oroszul némileg tudó nyomdász segítségével cirill betűkkel kiszedettük azt, hogy „Oroszok menjetek haza” és ezt a szalagot viselte a lap, meg azt, hogy „Magyarország nem lesz gyarmat”. A lap tudósítójaként voltam jelen a Dunántúli Nemzeti Tanács megalakulásánál Győrött, itt ismerkedtem meg névrokonommal, Szöllősy Árpáddal, akivel később Svájcban egy életre szóló barátságot kötöttem. Október 27-től november 4-ig szerkesztettem a *Veszprémi Hírlapot*. A november 4-i kiadás már nem kerülhetett az utcára, mert hajnalban az oroszok megtámadták Veszprémet. A fiatal nemzetőrök egy darabig ellenálltak, aztán lefegyverezték és Ungvárra deportálták őket. Ezután az első vonattal hazamentem Budapestre, de barátaim november végén megüzenték, hogy ne térjek vissza Veszprémbe, mert elkezdték letartóztatni a forradalom helyi vezetőit, köztük Brusznjai Árpádot (akit 1958-ban kivégeztek). Végül 1956. december 4-én léptem át az osztrák határt.

Éger György: Egyenesen Svájcba mentél?

Szöllősy Pál: Nem, mert húgommal és sógorommal együtt jöttünk. Hosszas töprengés után, Nagy Imrének és társainak a jugoszláv követségről történt elhurcolása érlelte meg bennünk a menekülés tervét. Győrön át vágtunk neki az útnak, én ott még majdnem visszafordultam, de végül is úgy láttam helyesnek, hogy húgomékkal együtt átmenjünk a határon. December 4-én hajnalban értünk Ausztriába. A sógorom mindenképpen Amerikába, az Egyesült Államokba vágyott, ő jól tudott angolul, én pedig azt mondtam, bárhova elkísérem őket, de Európában szeretnék maradni. Aztán elváltunk, de Ausztriában nem akartam maradni, viszont a svájci bevándorlásra akkor már éppen nem volt lehetőség. December 8-án érkeztem Bécsbe, először még egy pár napot lágerben töltöttünk. Később közölték velem a svájci követségen, hogy betelt a kvóta, írhatok kérvényt és várnom kell, talán majd felemelik a kvótát. Közben sikerült egy nagyon érdekes feladatot kapnom. A magyarok megsegítésére alakult osztrák nemzeti bizottság UNESCO támogatással elhatározta egy magyar nyelvű tájékoztató lap kiadását. Köztudott, hogy több tízezer magyar menekült tartózkodott akkor Ausztriában, légerekben s nem volt újság, amit olvashattak volna. Legtöbbjük nem tudott németül, sem más nyugati nyelveket. Így az említett bizottság 1957. január 3-ától kezdve megbízott engem a *Bécsi Magyar Híradó* főszerkesztői állásával. Öten dolgoztunk mint újságírók és egy titkárnőnk volt ebben a szerkesztőségben. Igyekeztünk a lapot szigorúan tárgyilagosan, csak a távirati irodák jelentései alapján tájékoztató lapnak szerkeszteni. De ez átmeneti feladat volt. Több hónap után megkaptam az értesítést a svájci követségtől, hogy bevándorolhatok Svájcba. Megvártam, míg osztrák kiadónk, Fritz Molden, Ilosvay Ferenc személyében megtalálta az utódomat, akkor annak rendje s módja szerint felmondtam az állást és 1957 szeptemberében átköltöztem Svájcba.

Éger György: Az is az integrációhoz tartozik, hogy éppen Svájcot választottad?

Szöllősy Pál: Ennek több oka volt. Amikor nagynehezen elhatároztuk, hogy elhagyjuk Magyarországot, édesapám elem tett egy Európa-térképet, és azt kérdezte, hova akarsz menni? Én rámutattam Genfre és azt mondtam, ide, mert református vagyok és Genf a helvét reformáció otthona, mert Svájcnak a legnyugatibb csücske, elég messze van az oroszoktól. Továbbá Svájc semleges ország. Aztán nagyon vonzott a többnyelvűség is, én rosszul ugyan, de valamit tudtam már franciául, németül jól beszéltem, és vonzott az, hogy a kisebbségi problémát a föderális, többnyelvű államrendszerrel meg tudták oldani – és hát persze a magas életszínvonal. Azonkívül szüleim – ez is hozzátartozik – már jártak Svájcban, választásomat ők is örömmel vették tudomásul.

Befejezésül hadd mondjam el, hogy Svájcban a nehéz kezdet után végül igazi otthonra leltem, ezt főként svájci feleségemnek és három itt született gyermekünknek köszönhetem. Gyermekeim érdeklődési köre különböző, mint ahogy az unióra törekvő Európa is sok eltérő színű mozaikból áll. Gaby lányom a spanyol, Gergely fiam az angol nyelvterületen érzi jól magát, de azért Zürichben vannak itthon. Kisebbik lányom Annette viszont, aki jól bírja apja nyelvét, pár évre egy budapesti nagyszállóba jött dolgozni. Amikor egy külföldi útról visszatér Magyarországra, ezt mondja: „Hazaérkeztem.” Van tehát okom, hogy hálás legyek a Gondviselésnek.

Jöjjetek

1957. augusztus & szeptember

10. évfolyam 6. & 7. szám.

KIBÉDI VARGA, Sándor : AZ EMIGRÁNSLÉT LÉNYEGE ÉS SORSKÉRDÉSEI¹

- Az átmenet mint tartós állapot -

Levél egy üldözöthöz. Így szól a címe de Saint-Exupéry Antoine egy tanulmányának, amelyben az emigránsok életével foglalkozik. A szóban forgó emigránsok épp most hagyták el hazájukat és útban vannak egy hajón egy új világ, egy új ország felé, ahol reménységük szerint új életet kezdhetnek. Az említett tanulmányban ábrázolt emigránsok a magasabb társadalmi rétegekhez tartoznak, egyet-mást magukkal is mentettek, pénzt és ékszereket, ami számukra lehetővé teszi, hogy a hajó elegáns ebédlőjének szépen terített asztalai mellett ülhessenek és élvezhessék az udvarias pincérek kiszolgálását. Az új emigránsok csevegnek egymással, kis történeteket beszélnek el hazájukból, ahonnan éppen elmenekültek és nem felejtik el hangsúlyozni ama munka és ama életforma rangját és fontosságát sem, amelyet hazájukban betöltöttek. Szemeikben öröm csillan fel, ha közös ismerősöket vagy

¹ Ez az előadás a Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat genfi nagygyűlésén hangzott el 1957. június 25-én. [Szerk.]

barátokat, vagy legalábbis közös helyeket fedeznek fel elhagyott hazájukban, mert mindez a felfedezés mintegy bizonyítani látszik azt, amit magukról állítottak és ami kevés idővel azelőtt számukra még tényleg élő valóság volt. De a szemeikben felcsillanó örömfény nem tudja elrejteni azt, hogy egy *kísérteties léte* süllyedtek alá, ahol mindaz, ami nekik eddig megdönthetetlen valóságnak számított, többé már nem létezik, hanem fájdalmas emlékké és vágyálmak tárgyává változott.

Az emigránsok hajója Saint-Exupéry ábrázolásában mint egy kísértetek hajója tűnik fel, ahol csak a dolgozó matrózok és a kötelességtudó, ide-oda száguldó pincérek valóságosak és nem kísértetek. Mert az utóbbiak tényleg azok, amiknek magukat kiadják, míg az utazó emigránsok kísértetekhez hasonlóan, kiszakadva a valóságból, görcsösen olyan dolgokról beszélnek, amelyek már nem léteznek, legfeljebb képzeletükben és álmaikban. A részvét, amellyel ezeket az emigránsokat az őket kiszolgáló hajósok tekintik és kezelik és amely alig érezhetően a hajó atmoszféráját áthatja, tudattalanul is e kísértetieseknek szól, amelyet az emigránsok magukon hordoznak. A szegény matróz, ki munkáját végzi, önkéntelenül is fölényben érzi magát e kísérteties emberek *látszatvalósága* láttán. – Mely emigráns nem volt exiliuma első idejében hasonló helyzetben? Melyik nem kísérte érthető irigységgel és kívánsággal azoknak az egyszerű embereknek az életét, akiket új lakóhelyén megismert, akik odahaza vannak, otthonaikban laknak és mindennapi munkájuk után járnak? És ki nem volt lényé mélyén megrendülve, mikor az ellenségtől, a háborútól való megmenekülés feletti első öröme után ráeszmélt arra, hogy eltűnt immár a régi ház, eltűntek a régi barátok és rokonok is? Vajon tud-e a hontalan még egyszer gyökeret verni vagy épp hazát találni, ahol boldog biztonságban érzi magát mint egykor a régi hazában? Avagy nem tragikus állapot-e az emigránsok állapota, amely az embereket másodrendű emberekké degradálja és amelyet az emigránsok csak belső gyötrellemmel és valami szégyenérzéssel is hordoznak? Miért menekültél el honodból, hazádból? – szólal meg vádlóan lelkében egy benső hang. Miért nem vetted magadra az otthon maradtok sorsát, hogy velük együtt közösen hordozzad az elnyomatás és üldöztetés keresztjét? Vajon nem erkölcsi gyengeség-e elhagyni a hazát, amikor az bajban van, és elmenni messze emigráns gyanánt?

Új fény hull az emigránslet problémájára, ha Arisztotelész állambölcsületére reflektálunk. Arisztotelész tana, hogy az ember „zoon politikon”, politikai élőlény, közismert. Normális időben szinte magától értetődőnek tűnt fel, amelynek tudomásul vétele nem okoz izgalmas érdeklődést. Arisztotelésznek ez oly szürkének látszó tana számunkra, emigránsok számára kínos valósággá, egzisztenciális élménnyé vált. Arisztotelész tétele nyomán tudatossá vált bennünk, mióta emigránsok vagyunk, hogy az ember lényegéhez hozzátartozik egy államhoz való hozzátartozás, amely minden politikának az alapja. Az államhoz való tartozás az ember számára nemcsak akcidentális jelentőségű, nemcsak esetleges, hanem az embernek egy lényeges vonását alkotja, amely nélkül nincs teljes súlyú, valóságos emberi élet. A teljes emberi élethez hozzátartozik az államban való aktív részvétel, nélküle az ember lényé elsatnyul. Az egyén az állam nélkül gyenge, vagy éppenséggel ingatag. Igazában jó élet, erényes élet, tökéletes élet nem lehetséges tehát Arisztotelész szerint politika nélkül, az államban való részvétel nélkül. Az állam más szavakkal nem pusztán külsőség az emberi életet tekintve, nem individuumok akarátának elhatározása nyomán támad, mint az egyes szofisták tanították; hanem az állam alkotó vonása az ember lényegének, emberi lényeghatározománya. *Az államnélküliség nem emberi sors!* Inkább csak istenek vagy állatok számára való. Szó szerint így mondja Arisztotelész: „Az államnélküli lény vagy jobb vagy rosszabb mint az ember, vagy valami félisten, vagy állat.” Itt kérdeznünk lehet: vajon az államnélküliség a külföldre való meneküléssel kezdődik vagy nem ott kezdődik már az államnélküliség, ahol idegen hatalom brutális önkénye a saját államunkat elnyomja és helyére az elnyomó hatalom önkényuralmát helyezi?

*

Ha a felhozott példákban általánosságban az állam pozitív és az államnélküliség negatív jelentőségét emeltük ki az ember életére nézve, most azt kell megpróbálnunk, hogy valami konkrétabbat is mondjunk arról, miért nem tudja az egyén, mint egyén, életét tökéletessé formálni, miért van morálisan veszélyeztetve az egyén mint olyan, az állam, a közösség nélkül? E kérdésre való válaszadásnál előnyösnek látszik, ha a *szomszédsági ellenőrzés* fogalmából indulunk ki, amely bennünket a legrövidebb úton a tárgyalt problematika középpontjába vezet. Itt ne próbálkozzunk azzal az ellenvetéssel, hogy állam és közösség két különféle fogalom, amelyek semmiképp sem vehetők ugyanabban az értelemben. Problémánk tagolódásában e különbségre nem szükséges reflektálnunk. Amiből itt kiindulunk, az az emberi életközösség, amely ugyanazon állami törvények által nyer fogalmat. Ennek előfeltételezése mellett kell most megvizsgálnunk közelebbről a szomszédsági ellenőrzés fogalmát problémánk további kifejtése érdekében. A szomszédsági ellenőrzés fogalma szociológiai fogalom, de az etika sem mondhat le róla, ha az erkölcsiség reális alapjait akarja megvizsgálni. A szomszédsági ellenőrzés ugyanis az a tényező, amely a hagyományok és az erkölcsiség megtartását leginkább alátámasztja.

E szomszédsági ellenőrzés a hagyományok megtartásánál és az erkölcsiség megőrzésénél normális körülmények között, amikor az ember hazájában él, féltudatos vagy pedig épp nem-tudatos hatalommal és magától értetődöttséggel érvényesül. Tettek hajtának végre a barát, de az ellenség hatása alatt is, akik e szomszédsági ellenőrzést akarva-akaratlanul állandóan gyakorolják. És ebben az összefüggésben nem szabad a barátok részéről kiinduló hatásokat mindig pozitív hatásoknak, az ellenségek részéről kiinduló hatásokat pedig mindig csak negatív hatásoknak tekinteni, ha az emberi cselekedetek erkölcsi értékének megítéléséről van szó. Mert jó cselekedetek történnek az ellenségek miatt is, mikor tudniillik arra törekszünk, hogy ellenségeink szemében igazaknak tűnjünk fel.

Másfelől az erkölcsi erőfeszítés épp ott gyengülhet meg, ahol a barátoknak túlságosan nagyfokú megértésére és engedékenységre számíthatunk. De hasson bár a barát vagy az ellenség által kifejtett szomszédsági ellenőrzés majd negatív, majd pozitív irányban cselekedeteink erkölcsi értéke tekintetében, fontos csupán az önbelátás, hogy normális körülmények között, mikor az ember hazájában él, a szomszédsági ellenőrzés le nem becsülhető szerepet játszik, amely a tényleges hagyományok és erkölcsök megítélésénél mindig figyelembe veendő. – Ez a szomszédsági ellenőrzés a haza elvesztésekor, a saját országunkból való hirtelen elmenekülés alkalmával megrendül vagy éppen meg is szűnik. Az emigráns az új országban, az új környezetben, ahová rendszerint váratlanul kerül, egyedül éri magát, távol a megszokott közösségtől, és ennek következtében távol a tudatosan vagy féltudatosan átélt szomszédsági ellenőrzéstől. Minthogy eleinte az emigráns senkit sem ismer, könnyen abba a veszedelmes illúzióba esik, hogy maga ismeretlenként élhet és másoktól meg nem figyelve cselekedhetik tetszés szerint.

A táborokban folytatott élet, különösen ha ott a menekültek között rokonok és barátok is vannak és ha a tábor vezetősége gondot fordít arra, hogy a menekültek rendszeres foglalkozáshoz jussanak és lelki gondozásban is részesüljenek, egy ideig még pótolja bizonyos fokig a normális szomszédsági ellenőrzést. Mindez elesik teljesen azonban olyan esetben, ahol a menekült minden ismerős és barát nélkül teljesen idegen környezetben kénytelen új életet kezdeni. A szó legteljesebb értelmében csak ekkor beszélhetünk hontalanságról.

*

A hontalan ember legnagyobb veszedelme abban rejlik, hogy könnyen *nihilizmusba* eshetik, fogékonyvá válik a nihilizmus veszélyével szemben. A nihilizmus nyilván általános lelki betegség, amely nemcsak a hontalan embert fenyegeti. A nihilizmus fenyegeti az egész modern világot, mely a maga hitetlenségével nem ismer sem isteni világfundamentumot, sem isteni törvényt, sem isteni igazságosságot és ezért a világot a véletlen művének tekinti, amelyben sem benső rend, sem mélyebb értelem nincsen. A hontalan ember nihilizmusának azonban külön formái vannak és nagyobb súlya van. Egyik ok, amely a nihilizmus irányában hat, abban rejlik, hogy az állam, amelyben a hontalan él, számára idegen állam, amelyben ő bensőleg nem tud részt venni. Mert vagy közömbös az idegen állammal szemben, amelyben élni kénytelen, vagy pedig megpróbál részt venni ebben az államban, a politikai közakarat kialakításában oly módon, hogy részt vesz egy politikai párt életében. Az utóbbi azonban rendszerint azzal végződik, hogy a hontalan ember jószándéka meghiúsul a belföldiek ellenállásán, akik rossz néven veszik, ha egy úgynevezett „külföldi” bele akar szólni az ő benső ügyeikbe. A belföldiek ellenállása az „idegenekkel”, a „jöttmentekkel”, a „külföldiekkel” szemben eléggé ismeretes, úgy hogy felesleges ezt még jobban hangsúlyoznunk. Egyetlen példára szabad legyen itt mégis hivatkoznom, mert e példa számunkra, reformátusok számára különös jelentőségű, hiszen egyháztörténetünk legnagyobb emigránsáról, Kálvin Jánosról van szó, aki tudvalevőleg hazájából, Franciaországból a szintén franciák által lakott Genf-be emigrált és ott dacára az ottani lakossággal való vérbeli és nyelvi rokonságának, mint „külföldi”, gyakran erős ellenállásra talált.

Tagadhatatlan, hogy ez az ellenállás főleg szigorú reformjainak szólt, de az a tény is eléggé ismeretes, hogy idegen volta Genfben való életét és törekvéseit nem kis mértékben megnehezítette. Mennyivel nagyobb kell hogy legyen az ellenállás az „idegennel” szemben az olyan esetben, ahol az emigráns sem vérbeli, sem nyelvi alapon nem áll közel az őt befogadó állam lakosságához! Az emigránsnak ezért hozzá kell szoknia, hogy a politika világa az idegen államban, ahol a hontalan embernek élnie kell, számára egy tilos terület, ahová aligha szabad lépnie. Megtapasztalva azt a leküzdhetetlen ellenállást, amelyet az állampolitika hatalmai az emigráns számára jelentenek, az utóbbi politikai törekvései az emigráns politika irányába törnek maguknak utat. Itt olyan terület akad az emigráns számára, ahol politikai törekvései akadály nélkül megnyilvánulhatnak. De azonnal meg kell itt jegyeznünk, hogy a sokféle emigráns csoport különféle pártjainak politikája rendszerint irreális törekvésekkel és célkitűzésekkel párosul, amelyek a józanul gondolkozónak nem sok hasznot ígérnek és amellet semmiképp sem pótolják az állam normális politikai életében való részvétel értékét. Ez a belátás aztán legtöbbször oda vezet, hogy az emigráns, ha nem akarja erőit hasztalanul elpocsékolni, tartózkodik minden politikától és előnyben részesíti a társadalmi élet más formáit, amelyek hivatva vannak, hogy pótolják számára az „elveszett paradicsomot”.

Az emigráns ezek után a *társadalmi élet* területén keres magának közösséget és feladatokat s itt kétségtelen nem is találkozik oly jellegzetes ellenállással, mint a par excellence politikai téren. Barátságosság és humanitás megkönnyítik itt azon törekvéseit, hogy kiszabaduljon az egyedül maradásból és eljusson emberi találkozásokhoz.

Azonban itt is, a tisztán társadalmi élet és magánélet területén is, különös nehézségek várnak az emigránsra. E nehézségek először is természetesen az idegen nyelvvel függnek össze, de semmiképp sem merülnek ki pusztán a nyelvi problémában, hanem az emberi lény mélyebb rétegeiben gyökereznek, a lélek kultúraalkotó és kultúrát átélő erőiben, amelyek népről népre, kisebb-nagyobb különbséget mutatnak. A nyelvi különbség csak külső jele egy mélyebb, a lelki és kulturális különbségnek, amely különféle népek fiai között fennáll, s amely a különféle népek különféle szokásaiban és stílusában nyilatkozik meg. Itt nem kívánunk foglalkozni azzal a problémával, hogy vajon lehetséges-e és jogos-e nyelvek, különféle életformák, különféle kultúrák összehasonlításánál értékítéleteket mondani.

E kérdés megválaszolása nem tartozik abba az összefüggésbe, amely tárgyalt problémánkból adódik. Itt elégséges, ha arra a különbségre reflektálunk, amely az emigráns nyelve és az őt befogadó állam lakóinak nyelve között fennáll. E nyelvi

különbség mélyebb különbségekkel jár karöltve a nyelv mögött rejlő emocionális erők különbségével, mely erők a különféle népek szerint több-kevesebb eltérést mutatnak egymástól. Innen származik az a szakadék, amely az emigráns lelkét az idegen ország lakóinak lelkétől elválasztja és amely pusztán az idegen nyelv külső elsajátítása által még nem hidalható át. Hogy egymáshoz közelebb jussunk és egymást bensőleg megértjük, ahhoz nem elégséges az idegen nyelv külső, mondhatnám, technikai elsajátítása és uralása az emigráns részéről.

Az emigráns csalódásai emigrálásának első idejében magától értetődöek. A csalódások abból a lényegkülönbségből származnak, amely két nép között fennáll. A helyzet azáltal javítható meg, ha az emigráns leküzdí önmagát, mérsékli kritikai magatartását az idegen néppel szemben, belátva azt, hogy e nép érzelmi életének megnyilatkozásmódjai vannak, mint amelyekhez ő szokva van s hogy ezeket neki meg kell ismernie és nem pusztán kritizálnia, ha e nép körében élni akar. Az idegen nép irodalmába és történelmébe való szeretetteljes elmélyedés lényegében hozzájárulhat ahhoz, hogy az emigráns az idegen nép lelkét, amelynek körében él, bensőleg megértse és vele szellemi kapcsolatba jusson. Az idegenségnek egy végső maradványa az emigráns életből azonban sohasem fog eltűnni. A honvágy minden emigránslét örök kísérőzenéje.

Ha az emigránsnak nincsen ereje az épp jellemzett nehézségek és az azokból adódó feszültség megoldására, vagy legalábbis az elviselhetőség határáig való csökkentésére, akkor elveszti kedvét és bátorságát egy új élet kezdéséhez az idegen országban és megismétlődő sikertelenségek folytán csökkentértékűség tudatával kezd küszködni, amely magatartása és egész életmódja bizonytalanságában és görcsösségében jut kifejezésre. Az emigráns, ki már nem tud segíteni magán, rezignál és elveszti hitét mindenben. Így lesz az emigráns nihilista, aki napról napra él magasabb cél nélkül, tekintély nélkül, amelyre föltekinthetne, mélyebb értelem nélkül, amely ki tudna váltani minden áldozatkészségét, amelyre egy emberi lény csak képes.

Ha pedig ez a nihilizmus tartós állapotá válik, akkor a hontalan ember elveszett, mert ki van szolgáltatva a vak véletlennek, amely minden embert előbb vagy utóbb tönkretesz, aki átadja magát neki. A kérdés tehát, amely itt felvetődik, így hangzik: hogyan lehet a nihilizmus veszélyét leküzdni, amely a hontalan embert különösen fenyegeti? Van-e mód és út azon az emberen segíteni, aki elvesztette otthonát és honát, rokonait és barátait, anyagi és szellemi értékeit, hogy a megrendült hontalan élet új fundamentumra, új szellemi hazára találjon?

Vagy nem mentünk talán túlságosan messze e kérdéssel, amely egyenesen az emigráns szellemi javainak elvesztéséről is beszél? Az utóbbi kérdéssel kapcsolatban meg kell azonban gondolnunk, hogy az emigráns szellemi világa is, amelyet lelkében régi hazájából magával hozott, az exilium súlyos éve alatt megerőtlenedik és elveszti régi fényét, akárcsak a régi nyelv, az anyanyelv, amelyet az emigráns az idegenben nem használ. Az emigráns saját népének költészete és története lassanként feledésbe merülnek, sőt akaratlanul is hátraszorítottak lelkében azon hatások által, amelyek új hazájában körülveszik és szakadatlanul ostromolják. A saját szellemi világ ápolására az idegen országban folytatott élet nem ad helyet.

*

Fontos, sőt döntő probléma rejlik abban az elmaradhatatlan *feszültségben*, amely a számkivettségben töltött étellel együtt jár és abból származik, hogy a számzótt *kétféle kötelesség követelményeinek a központjába kerül* és e követelmények mindegyike hasonló erővel jelentkezik. Ha tudniillik az emigráns elhagyja hazáját, mert ott idegen elnyomók hatalma szabad nemzeti életet lehetetlenné tesz, akkor érhető az emigráns azon élő kötelességtudata, amellyel elhagyott hazájára gondol és amellyel elnyomott országa és népe érdekében az idegen országban fellépni kíván. Elhagyott népének és nézeteinek elhallgatása, a hozzá való tartozandóság megtagadása az emigráns szemében bűnnek tűnik fel. Hogyha emberi gyengeségből, esetleg saját vélt érdekében megteszi, rossz lelkiismerete támad. Másfelől be kell azt is látnia az emigránsnak, hogy kötelességei vannak az őt befogadó országgal és néppel szemben is, amelyek számára lojalitást írnak elő. A saját népe iránti kötelesség, amelyet az emigráns elhagyni kényszerült és az őt befogadó nép iránti kötelesség, amelynek körében az emigráns élete tovább folyik, mindkettő egymás mellett fennáll és feszültséget visz bele az emigráns lelkébe, amely hol nagyobb hol kisebb erővel jelentkezik. A kívánatos és akart egyensúly nehezen érhető el és még nehezebben tartható meg. Az inga majd az elhagyott haza irányába leng ki, a távolban élő saját népre mutatva, majd az ellenkező irányban a közelség törvénye értelmében, ahol az új lakás, hivatás, a jelen örömei és fájdalmai az emigránst közvetlenül az őt befogadó néppel kötik össze. Hogyha az emigráns a közelség törvényének engedelmessékedik és elfelejti amellet a hűség parancsát, távol élő népével szemben, akkor teljes erővel a közelben adott feladatai megoldásának szentelheti magát, nem gyengítve erőit távoli, irreális kötelezettségekkel. Így lehetséges egy sikerben gazdag élet – *míg csak az emlékezések hallgatnak és az emigráns lelkét nyugton hagyják*, míg csak meg nem szólal bensejében egy intő hang, amely őt visszahívja elhagyott népéhez. *A két, egymást a feszültség viszonyában tartó kötelesség, a saját népünk iránti, amely nép a távolban van, és az idegen nép iránti, amely nép az együttélés közelségében felebarátunkká lett, alkotják az emigránslét sajátos dialektikáját, amely az emigránslétre nézve leginkább jellemző.*

A probléma nagy fontossága, amely problémát az emigránslét dialektikájának neveztünk, arra ösztönöz, hogy még tovább is foglalkozunk vele. Itt különösen a következőkre kell gondolnunk. Az emigráns dönthet amellet a kötelesség mellett, amely őt távolban lévő népe felé irányítja, aminthogy e döntés gyakran meg is történik. E döntés következménye azoknak az emigránsra nézve szintén lényeges kötelességeknek és kapcsolatoknak háttérbe szorítása, amelyek az őt befogadó néppel szemben fennállanak, amely nép pedig most már a vele közelségben élő felebarát. A döntés végeredménye egy többé-kevésbé

végrehajtott izoláltság attól a környezettől, ahol pedig az emigránsnak most ténylegesen élnie kell: egy bizonyos tekintetben *romantikus szigetlétforma*, ahol az emigráns gondolatai és kívánságai mindig a messze távolban csaponganak, míg az őt körülvevő legközelebbi valóság ignoráltatik. Egy ilyen szigetlétfómára a legjobb példa a magyar történelemben Mikes Kelemennek, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hűséges apródjának, Törökországban (Rodostóban) eltöltött élete, ahogy arról Mikes levelek formájában írt gyönyörű naplójából értesülünk. Tagadhatatlan, hogy ez a szigetlétforma az emberi szív egynemű szükségletének megfelel, de az is tagadhatatlan, hogy e létforma végeredményben egy terméketlen életet jelent, kizáródást azoknak az általános emberi problémáknak a megoldásából és továbbfejlesztéséből, amelyek minden országban adva vannak. A magyar református egyház nagy püspökének, Ravasz Lászlónak intése, amelyet a 20-as években Budapesten az ott élő székely egyetemi hallgatókhoz, köztük hozzám is intézett, ma is megszívlelendő. Ravasz az emigránséletet, a Mikes-sorsot, romantikus, de terméketlen sorsnak nevezte, amelyből az emigráns csak akkor szabadulhat meg, ha részt vesz annak az országnak problémái megoldásában, amely őt befogadta. – Az emigráns azonban nemcsak annak a kísértésnek van kitéve, hogy szellemi izolációba, egy romantikus szigetlétfómába húzódik vissza, hanem az ellenkező irányú kísértésnek is. Utóbbi abban áll, hogy az emigráns nyitott lélekkel fogadja azokat az ösztönzéseket, amelyeket az őt befogadó vendégország nyújt. Az új ország által állított feladatoknak való *teljes odaadás* ugyanis oda vezethet, hogy az emigráns a maga sikeres, termékeny új munkájában és munkakörében teljesen feloldódik és *elveszti a lelki kapcsolatot a messze távolban élő saját népével*. E kísértésnek való engedés pedig megsértése a hűség parancsának. A hűség parancsa ellen elkövetett bűn az emberi szubsztancia vesztésével jár, legmélyebb morális fundamentumunk meggyengülésével. Az emigránsnak ezzel a kísértéssel szemben is védekeznie kell. Egy teljes értékű emberi élet nem lehetséges e szélsőség megvalósítása útján sem. A veszélyek tudatában, amelyek az exiliumban élő embert a jellemzett két oldalról fenyegetik, az emigránsnak a szélsőségek mindkét válfajától óvakodnia kell, ha emberileg-erkölcsileg nem akar valamiképp elnyomorodni. A legjobbat csak akkor érheti el, ha a „vagy-vagy” jelszó egyoldalúsága helyére a „mind az egyik, mind a másik” követelményét állítja. Csak e követelmény megvalósításával, illetőleg a hozzá való közeledéssel érheti el az emigráns a számára megfelelő életcél. Az emigránséletnek itt adott jellemzése minden szépítés nélkül kifejezésre juttatja e lét feszültségteljes és vészteljes mivoltát. Az emigránsnak szembe kell néznie ezzel az igazsággal. Egyedül csak ebben az esetben remélheti, hogy e helyzet nehézségeivel valahogyan meg fog tudni birkózni. És egyedül csak ebben az esetben találhat talán egy kis vigasztalást is abban a belátásban, hogy a feszültségbeli gazdagság kínja, amely az emigránsra nézve oly jellemző, kiegyenlítést és jutalmat nyer ama élménygazdagság és szellemi gazdagság által, amely az emigránséletet a normális polgári létől megkülönbözteti.

*

Az emigráns olyan ember, akinek lelke sebet kapott és ez a seb be nem gyógyul. A számkivettségben élő ember lelke sohasem talál teljes nyugalmat, hanem ide-oda röpköd a távoli haza és az új ország között, amelyet a sors számára kijelölt. Ha napközben munkájánál időzik az új országban, álmaiban haza száll a régi honba, a régi házba, az édesanyához, a barátokhoz, a sírokhoz. Honnan veszi a hontalan ember az erőt ennek a feszültségnek a hordozásához, az egyensúlyozás e súlyos művészetének gyakorlásához? Tud-e még egyszer valami maradandóban és maradandó értelemben hinni, miután két világháború pusztításai arra tanították, hogy minden mulandó? Minden elveszett, minden mulandónak bizonyult, amin előző életében csüngött. Az általános összeomlásban, amelyet az emigráns 1945-ben átélt, midőn addigi életének minden állami és társadalmi hatalmassága megsemmisült, egy fény maradt meg csupán, amely a sötétségben változatlan fényvel világított, és megrendült és kétségbeesett lelkeknek vigaszt nyújtott.

Ez az egyházban élő fény volt. Egy elsüllyedt világ romjai közepette e fény még nagyobb erővel világított, mint előzőekben az időkben, amidőn Európának még sértetlen városaiban az emberi gögösség és hitetlenség magas palotái fennállottak. A hatalom nélküliek, az imádkozók és reménykedők hatalma erősebbnek bizonyult, mint az államférfiak és a hadvezérek hatalmi eszközei. *E fény forrása Jézus Krisztus élő igazsága*, amely tovább él ma is a gyülekezetben és amely minden széttört életet meg tud újítani. Ha az emigráns a templom kapuját megragadja, bizton remélheti, hogy új erőket nyer, amelyek kiszabadítják elhagyatottságából és maradandó fundamentumot adnak új életéhez. Krisztusban megszűnik az emigránsélet legnagyobb veszedelme, a fenyegető nihilizmus is. Amit a kételkedő vagy épp kétségbeesett lélek elveszített, új erőt és új érvényt nyer, mihelyt a Krisztusba vetett hit megelevenedik. Állam és család, igazságosság és hűség Krisztushoz új és eleven értelmet nyernek az emigráns lélekben is. A pusztítás hatalma nem tudja többé minden reménységünket elhomályosítani és minden örömeinket keserűséggé változtatni, mert hitünk által tudjuk, hogy a látható világban tapasztalt minden vesztés és minden pusztítás ellenére minden jó megmenekül és örökké megmarad Jézus Krisztus láthatatlan országában.

Patria nostra Deus.

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters three articles. The first two give a historical overview of the Switzerland-based Hungarian cultural organization, *Protestant Academy for Hungarians in Europe*. The third article is a philosophical reflection on the nature of the exiles' faith.

- In the first article, Árpád Szöllősy, a former leader of the *Protestant Academy for Hungarians in Europe*, gives in 1986 a brief summary of the main activities of this influential Hungarian cultural organization in Western Europe. He begins his coverage by underlining that the majority of the Hungarians who emigrated to the West after 1956 have remained faithful to their Hungarian heritage. The Protestant Academy for Hungarians in Europe (an organization supported by many Hungarian intellectuals in the West) is a representative example for this kind of individuals and communities. The author then focuses on the organization's two main activities: conferences and book publishing.
- Pál Szöllősy, in the second article, encounters in detail the advent and history of the Protestant Academy for Hungarians in Europe. He highlights the fact that the founders of the organization wished to establish an open, protestant cultural association for Hungarian intellectuals in Switzerland. The idea popped up in 1968 and the *Protestant Academy for Hungarians in Europe* was formally established in 1971 as a Swiss association. The author then openly examines the situation around the association that arose as a consequence of the democratic changes that took place in 1989/1990 in Hungary. At that time the members of the organization pose the fundamental question to themselves: is there any need for this association in the future? The following ten years gave a decisive 'yes' to this question and the organization has witnessed a more or less full handover in the leadership and a broadening of her geographical coverage in the form of establishing a franchise in Hungary and organizing many conferences in Hungary and the neighboring countries. The article (interview) is concluded with an overview of the author's involvement in the Liberal Internationale and his personal career in Switzerland following his immigration from Hungary in 1956.
- Sándor Kibédi Varga, the Munich-based philosophy professor, signs the third article. It is an address presented at the great congregation of the *Hungarian Reformed Pastoral Service* in Geneva on June 25, 1957 that reflects from a philosophical angle on the faith of and dangers facing exiles. The starting point is Aristotle, who defined man as a 'political being'; hence the existence of a state - which defines the framework of every person's life - is not only essential but also a prerequisite of a normal, civilized life. Under normal circumstances this fact is so obvious that we do not even notice it. For the exile on the other hand it becomes an everyday's reality because social control disappears and it could lead to *nihilism*, probably one of the most dangerous malaise of mankind. Another difficulty in the life of an exile is an inherent tension due to the dual cultural link: remaining faithful to the old country and to its cultural heritage on the one hand and being loyal to the new homeland and its people. This dual cultural link is obviously a heavy burden and it can only be worn if the exile realizes that the extra burden is fully compensated by a richer emotional and spiritual life. And the source of energy for wearing this burden is *the living light in the Church*; it is *the living truth of Jesus Christ*.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis
Változnak az idők és velük együtt változunk mi is

ÚJ ATLANTISZ

~ Jelenünk és jövőnk kultúrvilágaink távlataiban ~

Hollandiai Mikes Kelemen Kör : 44. Tanulmányi Napok

Elspeet, Hollandia. 2003. szeptember 11 – 14.

‘Új Atlantisz’, ez Bacon (1561-1626) angol filozófus utópisztikus művének a címe. Ő a tudomány vezetésével új utakat keresett az emberiség számára. Tőle származik a mondás: ‘A tudás hatalom’. Ebben a művében látnoki módon egy ideális világot fest meg, az Új Atlantiszt, melyet – Platon ‘Államához’ hasonlóan – a tudás emberei irányítanak, akik új és addig nem ismert lehetőségeket tárnak fel az emberek előtt. Előre látta a teleszkópot, a mikroszkópot, a repülőgépet, a tengeralattjárót. Ez a mű az angol Royal Society megalakulásához (1660) nagyban hozzájárult.

Napjainkban a harmadik millennium kezdetén tudatában vagyunk annak, hogy minden területen új távlatok nyílnak meg előttünk. Világviszonylatban, európai síkon, nemzeti síkon. Vallási, világnézeti, társadalmi, irodalmi, művészeti felfogásaink és – nem utolsósorban – technikai lehetőségeink és képességeink nagy változáson mennek át. Demitologizáljuk kultúrértékeinket, de jól tudjuk, hogy ezekre szükségünk van. Politikai és társadalmi életünk, talán nyíltabban mint valaha, a gazdasági élet hatásait mutatja. Az egyes ember sorsát világot átfogó erők határozzák meg. A magunk új-régi útját ezen dimenziókban kell megtalálnunk.

Különös feladatok várnak azokra, akik az ismeret, a tudás, az alkotó tett mezején új utakat nyithatnak maguk és mások számára. A XXI. század távlataiban kell magunkat kibontakoztatnunk. Ehhez látnunk kell a célt, az ideált, ahova tartunk. Gondolatban át kell magunkat helyezni a jövőbe és onnét térni vissza a mába. Látnunk kell az Új Atlantiszt, a ‘Hazát a Magasban’, hogy a mindennapok szűk világából felemelkedve feltáruljon előttünk az út, amelyen előre kell lépnünk. Lépnünk pedig csak két lábbal a földön lehet.

Ezekből a gondolatokból kiindulva kívánunk 2003. évi Tanulmányi Napjainkon eszmét cserélni egymással. Szokásunk szerint szakértő előadókat kérünk fel. Ugyanakor szeretnénk kellő időt szakítani személyes beszélgetésekre is.

Pontos műsort időben küldünk. Már most is lehet jelentkezni 2003. évi Tanulmányi Napjainkra Körünk címén.

